ИЗВЕСТИЯ

на Съюза на учените – Варна

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА ВАРНА И ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН

2022

UNION OF SCIENTISTS VARNA

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ
проф. д-р Виолета Йотова, д.м.н.
проф. д-р Златислав Стоянов, д.м.н.
д-р инж. Йордан Бояджиев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ НА БРОЯ
проф. д-р Петър Ангелов
доц. д-р Веселка Радева
докт. Полина Иванова

Авторите носят солидарна отговорност за своите материали с редакционната колегия.

СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ – ВАРНА
Пощенски адрес:
гр. Варна 9026
ул. «Васил Друмев» № 73
Съюз на учените - Варна
тел: 052 / 978-576

Координатор на СУ-Варна:
Албена Вълчева
УМБАЛ „Св. Марина“ - Варна
e-mail: su-varna@abv.bg

Научна конференция

„Културното наследство
на Варна и Черноморския регион”
30.09.2022 г.
гр. Варна

ISSN 2738-7372

СЪДЪРЖАНИЕ

ЧАРЪТ НА ЛЕТНИЯ ТЕАТЪР В ГРАД ВАРНА..... 5
Жаклин Бодурова, Масис Хаджолян

МЕХАНИЗМЪТ ОТ АНТИКИТИРА ОТ 205 Г. ПР. ХР..... 16
Иван Попов

НИКОЛА ЙОНКОВ ВАПЦАРОВ – ЯРКА ПОЕТИЧНА ЗВЕЗДА СРЕД ВАРНЕНСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ И БЪЛГАРСКОТО МОРЯЧЕСТВО..... 24
Илия Пеев

РАННОВИЗАНТИЙСКАТА КРЕПОСТ ТЕОДОРИАНА ДО КРЗ „ФЛОТСКИ АРСЕНАЛ“..... 34
доц. д-р инж. Траян Траянов

СПАСИ И СОХРАНИ... 37
Сия Папазова

УЧАСТИЕ НА ВАРНЕНЦИ В УЧРЕДИТЕЛНОТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ В ТЪРНОВО от 10 февруари-16 април 1879 г. 43
Борислав Дряновски

Д-Р ПЕТЪР СКОРЧЕВ И НЕГОВИЯТ ПРИНОС В БОРБАТА С БЕСА ВЪВ ВАРНЕНСКИ РЕГИОН И СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ..... 50
Елияна Иванова

ЛИКВИДИРАНЕТО НА МАЛАРИЯТА В НАШАТА СТРАНА И ПРИНОСЪТ НА ВАРНЕНСКИЯ ИНСТИТУТ ЗА БОРБА С МАЛАРИЯТА В ТОЗИ ПРОЦЕС 56
Анета Кирова

КОЯ Е БИЛА СТОЛИЦАТА НА ВЕЛИКА БОЛГАРИЯ 64
Димитър Г. Чанев

CONTRIBUTION OF THE i-PORTUNUS PROGRAMME TO THE CULTURAL HERITAGE IN VARNA AS AN EXAMPLE OF COOPERATION OF INTERNATIONAL SPECIALISTS WITHIN EU PROGRAMMES 70
Jakub Olszewski

ЕДНА ХИПОТЕЗА ЗА КРАЯ НА ХАЛКОЛИТНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ ВАРНА В СВЕТЛИНАТА НА ГРЪЦКАТА И ЕГИПЕТСКАТА МИТОЛОГИЯ 76
Светлозар Попов

ТВОРЧЕСКИ ПРОЦЕСИ ПРИ СЪЗДАВАНЕТО НА „КОНДИКА НА ГРАД ВАРНА“..... 93
Николай Савов

ЧАРЪТ НА ЛЕТНИЯ ТЕАТЪР В ГРАД ВАРНА

Жаклин Бодурова, Масис Хаджолян

Abstract: *The report presents the Summer Theatre in Varna as a cultural center of the town, especially with the Opera perfomancies, the Varna Summer International Musical Festival, the International Ballet Competition and eminent individual performers.*

Keywords: *culture, arts, society*

След Освобождението дейци на Варненската община намират за уместно на мястото на днешната Астрономическа обсерватория „Николай Коперник“ в Морската градина да се изгради малка открита дъсчена сцена със стотина стола за посетители, разположени в няколко редици. Това е първият театър на открито, където варненски и гастролиращи артисти изнасят своите представления. Той е основан през 1926 г. във Варна, непосредствено след официалното откриване на Морските бани през същата година. Инициатори за организиране на музикални тържества във Варна са членовете на Културно-просветното читалищно дружество – Найден Найденов, Васил Ставрев, Герчо Герчев, Иван Камбуров, Йордан Тодоров, Александър Кръстев, Димитър Младенов, Димитър Славов, които впоследствие стават членове на Музикалния комитет по уреждане на тържествата, подкрепени горещо от композиторите Добри Христов, Панчо Владигеров и маестро Георги Атанасов, които създават Художествено-музикален комитет в София. Основната цел на организаторите на музикалните тържества е да се популяризира българското музикално творческо и изпълнителско изкуство.

Първите музикални тържества се състоят в обширния, удобен, макар и немного представителен театър на открита сцена от 23 юли до 1 август 1926 г. В седем поредни вечери се изнасят разнообразни и стилно подредени програми при участието на Гвардейския симфоничен оркестър, смесения състав на Плевенския общоградски хор и видни наши музикално-изпълнителски сили – Христина Морфова, Констанца Кирова, Петър Золотович, Панчо и Любен Владигерови, Славко Попов, Боян Константинов, Иван Торчанов, Андрей Стоянов, Лиляна Добри Христова. В симфоничните и хорови концерти, освен титулярните диригенти, са включени и Добри Христов, маестро Георги Атанасов, Панчо Владигеров, Асен Найденов, Венедикт Бобчевски, Димитър Младенов, който е единствен представител на Варна, и други.

На откриването на първите музикални тържества, при което Добри Христов лично дирижира своя „Тържествен марш“, след традиционната официална част Иван Камбуров говори на тема „Българското музикално творчество“. Вечерта завършва с изпълнението на „Марш“ из музиката към пиесата „Сънна игра“ на Аугуст Стриндберг, дирижирана от автора Панчо Владигеров.

Следват три симфонични, два камерни и накрая един заключителен вокален концерт с участието на Плевенския общоградски смесен хор под диригентсвото на Иван Сорокин, а също така Христина Морфова, Констанца Кирова, Петър Золотович при съпровод на пиано от Людмила Прокопова и Найден Найденов.

Първият симфоничен оркестър на 24 юли е посветен на българското музикално творчество. Добри Христов за първи път дирижира в родния си град своята симфонична фантазия „Тутраканска епопея“. Представя сол минорната Симфония от Никола Атанасов. Изпълнява се и увертюрата „Листец“ на Димитър Х. Георгиев, с диригент Цанко Цанков.

Варненският диригент Димитър Младенов открива втория симфоничен концерт на 25 юли с увертюрата „Егмонт“ от Лудвиг ван Бетховен. След Оксфордската симфония на Хайдн с диригент Цанко Цанков, Асен Найденов се явява за втори път пред Варненската публика като диригент на Недовършената симфония в си минор от Шуберт.

Изнасянето на третия симфоничен концерт на 27 юли е поверен на диригента от Софийската народна опера Венедикт Бобчевски. Изпълняват увертюрата „Оберон“ от Карл Мария фон Вебер, сол минорната симфония от Волфганг Амадеус Моцарт и Седма симфония на Лудвиг ван Бетховен.

На първия камерен концерт на 29 юли се изпълняват две забележителни камерни произведения – Клавирно трио № 5 в ре мажор от Лудвиг ван Бетховен (Боян Константинов, Славко Попов и Андрей Стоянов) и единствено клавирно трио на Пьотър Чайковски в ла минор, посветено на паметта на Николай Рубинщайн (Любен Владигеров, Славко Попов и Панчо Владигеров). За първи път се изявява пианистът Иван Торчанов с клавирната партия в „Кройцеровата соната“ от Лудвиг ван Бетховен, която е изключителна творческа проява, както в техническо, така и в артистично отношение. Впечатлително е изпълнението и на соната за чело и пиано от Рихард Щраус (Славко Попов и Лиляна Добри Христова).

Вторият камерен концерт на 31 юли е посветен на творчеството на Панчо Владигеров. Изпълнява няколко съвместни със своя брат Любен Владигеров солови изпълнения – Соната оп. 1, Бурлеска оп. 14, Хоро и Ръченица оп. 18 и три пиеси за пиано и българска рапсодия „Вардар“.

Последният заключителен вокален концерт е посветен също на българското музикално творчество. Изпълнени са хорови и солови песни от Добри Христов, Ангел Букурещлиев, Емануил Манолов, Александър Кръстев, Димитър Х. Георгиев, Венедикт Бобчевски, Андрей Стоянов и други.

Интересът на цялата Варненска общественост, на всички летовници и гости към тези музикални празници е огромен, посещението без изключение масово, откликът и отзивите надминават всички очаквания. Музикалното събитие е наистина без прецедент в културния живот на страната. Във вестник „Потик“ се явява подробна възторжена рецензия за всички концерти на тържествата от „Стар гуслар“. Предвижданията на Димитър Славов, изказани в навечерието на тържествата във вестник „Варненска нощ“, се оправдават: „Чрез Музикалните тържества ще се манифестира висотата на родното ни музикално изкуство и ще се докаже, че българският народ заслужава да му се гарантират условия за духовно развитие“.

Вторите музикални тържества през 1927 г. започват на 31 юли и продължават до 6 август. В тях участват непълен състав на Софийската народна опера, смесен Варненски хор, комплектуван от Катедралния хор и хор „Морски звуци“, клавирно трио братя Торчанови и Иван Цибулка, както и солистите Славко Попов, Асен Вапорджиев, Боян Константинов, Варненската пианистка Лина Сокерова, цигуларят Митко Торчанов, оперните певци Петър Золотович и Атанас Иванов.

Тържествата се откриват със слово от тогавашният министър на народната просвета Никола Найденов и Христо Панчев говори на тема „Романтиката в музиката и нейната околна среда“. В концертната част на откриването Варненският хор изпълнява две творби от Александър Кръстев под негово ръководство: „Линее нашето поколение“ и „Раковата“. Вечерта завършва с още две изпълнения на хора под диригентството на Иван Стефанов: „При бреговете на Вавилонските реки“ и „Букет от народни песни“. Петър Золотович и Атанас Иванов изпълняват арии от оперите „Селска чест“ от Пиетро Маскани, „Палячи“ от Руджеро Леонкавало, „Бохеми“ от Джакомо Пучини и „Хамлет“ от Амброаз Тома. Втория солов концерт е съчетание на пиеси, свободно подбрани от участниците Боян Константинов (концерт за цигулка от Феликс Менделсон Бартолди), Славко Попов (пиеси за чело от Макс Брух – „Кол Нидрай“ и „Скерцо“, Ференц Лист – Унгарска рапсодия, Едуард – „Перпетум мобиле“) и пианистката Лина Сокерова (Соната оп. 57 „Апасионата“ от Лудвиг ван Бетховен). Третия камерен концерт е поверен на триото Тодор Торчанов (цигулка), Иван Торчанов (пиано) и Иван Цибулка (чело). Изпълняват клавирните триа: Лудвиг ван Бетховен, си бемол мажор, Антонин Дворжак, „Думки“, оп. 20, Аренски, ре минор, оп. 32. Тържествата завършват с два оперни спектакъла от Джузепе Верди на Софийската народна опера: „Риголето“ (диригент Тодор Хаджиев) и „Трубадур“ (диригент Херман Щанге).

Третите музикални тържества от 31 юли до 8 август 1928 г. са начало на нов и безспорен възход в развитието на това ценно начинание. Първоначално е предвидено и уговорено

участието на оркестъра при Софийската народна опера – най-добрият симфоничен състав тогава у нас, който често се подвизава на столичния концертен подиум. Но изпратените в София представители на Читалищното дружество, за да уговорят вече окончателно участието на оперния оркестър, срещат неочакван отпор и недостойно отношение от страна на тогавашния директор Владимир Василев. Той променя първоначалното споразумение и предлага нови, много тежки условия, зад които ясно личи предварително подготвеното намерение да се провали инициативата. В последния момент с големи усилия се постига споразумение наново с Гвардейския оркестър и с това се спасява участта на Третите музикални тържества.

Привлечени са изтъкнати български музиканти: маестро Георги Атанасов, Добри Христов, Сашо Попов, Андрей Стоянов, Лиляна Добри Христова, Тамара Янкова, Христина Морфова, Людмила Прокопова, Найден Найденов, Александър Юрганджиев (известен русенски виолончелист). Поканени са мъжкия състав на хор „Морски звуци“, който под диригентството на Йордан Тодоров и Иван Стефанов участва в откриването, и голям смесен хор от 200 души, комплектуван от Съюза на народните хорове в България и Варненското музикално певческо дружество „Морски звуци“.

В програмата, издържана в славянски дух, са включени три симфонични концерта. Първият от тях на 1 август е посветен на музикалното творчество на славянските композитори. Под диригентството на капелмайстор Коста Михайлов се изпълняват увертюра „Ивайло“ от Добри Христов, „Нощ на голия хълм на Киев“ от Модест Мусоргски, три славянски танца от Антонин Дворжак и Шеста симфония „Патетична“ от Пьотр Чайковски. Като солист на втория симфоничен концерт се явява проф. Андрей Стоянов, който под диригентството на маестро Георги Атанасов изпълнява Четвърти клавир концерт в сол мажор от Лудвиг ван Бетховен. Останалите пиеси са Симфонична поема „Привечер“ от Зденек Фибих, увертюра „Светъл празник“ и „Шехерезада“ от Николай Римски-Корсаков. Концерт-майстор и на двата симфонични концерта е Сашо Попов. На третия симфоничен оркестър се изпълняват „Тракийски танци“ от Петко Стайнов и два инструментални концерта: ми минорният за цигулка от Феликс Менделсон Бартолди (солист Сашо Попов) и ла минор за пиано от Григ (солист Найден Найденов). Една от осемте вечери на тържествата е посветена на творчеството на Франц Шуберт. Андрей Стоянов открива програмата с беседа за „Живота и творчеството на композитора“ и в същата фигурират няколко характерни творби на големия романтик: Симфония си минор (диригент Маестро Георги Атанасов), фантазия „Странникът“ (Тамара Янкова), Клавирно трио си бем. маж. (Сашо Попов, Александър Юрганджиев, Андрей Стоянов) и цикъл песни (Христина Морфова и Людмила Прокопова). В камерната вечер на 6 август Сашо Попов и Александър Юрганджиев изпълняват „Пасакалия“ от Йохан Халворсен. Лиляна Христова свири „Партита“ си бем. маж. (Бах) и Соната № 4 (Александър Скрябин). Втората част на концерта се открива с Клавирно трио № 2 от Волфганг Амадеус Моцарт (Сашо Попов, Александър Юрганджиев, А. Стоянов) и вечерта завършва с изпълнението на до минорната соната за цигулка и пиано от Едвард Григ (Сашо Попов и Найден Найденов). Тържествата завършват на 8 август с голям концерт на любимките на Варненската публика – Христина Морфова и Людмила Прокопова.

Четвъртите музикални тържества през 1929 г. продължават от 25 юли до 1 август и обхващат осем концертни вечери. Откриват се при участието на Академичния симфоничен оркестър в София под диригентството на Сашо Попов – Националния химн и „Тържествен марш“ от Добри Христов, и Русенския катедрален хор под ръководството на Иван Сорокин – „Лиляна, мома хубава“ от Добри Христов. Броят на участниците в концертната програма е значително разширен. Включени са много нови камерни състави: Сашо Попов (вече и като диригент), Панчо Владигеров (като солист и диригент), Любен Владигеров, Петко Стайнов, Любомир Пипков, Тамара Янкова, Славко Попов, Христина Морфова, Жени Стефанова, Иван Петров, Александър Краев, струнен квартет и клавирно трио при Софийската музикална академия, в състав: Сашо Попов, Станул Станулов, Коста Киров, Константин Кугийски, Димитър Ненов, духов

квинтет при Софийската народна опера, състоящ се от Янко Янков, Васил Коняров, Стоян Стоянов, Петър Миронов, Първан Георгиев.

Заслужават отбелязване уводните думи на тогавашния министър на просветата Никола Найденов, който лично открива Четвъртите музикални тържества. Той заявява:

„Едно ценно начинание стана вече народна традиция. Четвърта година вече най-добрите музикални сили си дават среща в града, който след войните, както и цялата наша страна, е онеправдан, но който все пак е най-щедро надарен от природата град в България… През последните четири години се създаде благородно съревнование между всички изтъкнати музикални сили в страната да вземат участие в ежегодните музикални тържества. Тези тържества са голям празник на културата не само за Варна, а и за цяла България. Чрез тях ние сочим на света, че у нас музикалното творчество, както в колективните, така и в индивидуалните прояви е мощно развито, че дори в някои от тези прояви стоим по-високо от народи, освободени преди нас, у които много наши музикални сили днес се ценят… Ние разрушихме легендата, че българският народ не е музикален, и по този начин подчертахме неговите музикални постижения – един от най-сигурните белези за по-висока култура…“

В програмата на тържествата са включени три симфонични концерта – на 26, 28 и 30 юли. Сашо Попов и Академичният симфоничен оркестър се представят за първи път пред варненската публика с увертюрата „Еврианта“ от Карл Мария фон Вебер, „Драматична сюита“ № 4 от Йохан Халворсен и Пета симфония „Из Новия свят“ от Антонин Дворжак. Във вестник „Варненски новини“ от 29 юли Иван Камбуров дава висока оценка за концерта, като изтъква, че:

„Дворжаковата симфония е свирена вече два пъти досега от Академични симфоничен оркестър в София, но този път, навярно под въздействието на особените условия, изпълнението достигна завидна висота… оркестър и диригент показаха изключително майсторство…“

В местния вестник „Варненски новини“ излиза уводна статия от Иван Камбуров, в която се казва:

„Преди три години смела мечта на група големи поклонници на музикалното изкуство, днес музикалните тържества са една красива действителност, осъществена с големи усилия и немалко спънки… Те клонят да се утвърдят като хубава обществено-музикална традиция… За да се изтъкне напредекът, който сме постигнали, както в областта на изпълнението, така и на творческото музикално изкуство, уредниците призовават за участие първите музикални сили в страната – инструменталисти, певци, диригенти, композитори… В програмата на тазгодишните музикални тържества е застъпена значителна част от най-новото българско музикално творчество – Панчо Владигеров, Петко Стайнов, Любомир Пипков, Димитър Ненов, Добри Христов, Андрей Стоянов и други, като някои от творбите се изпълняват за първи път у нас, което придава особено значение на Четвъртите музикални тържества…“

Вестник „Варненска поща“ от 25 юли печата възторжена статия, която, след като се изтъкват усилията и спънките около четиригодишното осъществяване на тази инициатива и се изреждат участвалите досега музикални сили, завършва с думите:

„Музикалните тържества са свеж поток от музика сред шумното и капризно варненско лято… Толкова музика, колкото десет скучни и дълги зими не биха могли да ни предложат…“

Петите музикални тържества се откриват на 1 август 1930 г. с реч от кмета на града, в която между другото се заявява, че: „… Варненската община е поела тази инициатива, тъй като счита, че тържествата трябва да обхванат всички браншове на родното изкуство, което не е по силите на едно „частно дружество“. Те се уреждат тази година от общината в тясно съдействие със Софийската народна опера, Музикалния съюз, Съюза на професионалните музиканти, Варненското културно-просветно читалищно дружество, Софийския хор „Гусла“ и Варненския общински театър.“

В програмата на единствения симфоничен концерт под ръководството на главния диригент Щанге се изпълняват творби от Лудвиг ван Бетховен – Седма симфония, Рихард Вагнер – увертюра „Танхойзер“, Рихард Щраус – „Смърт и просветление“, операта „Цвета“ от Маестро Георги Атанасов и песни от Добри Христов, Георги Спасов, Александър Кръстев,

изпълнявани от хор „Гусла“ под диригентството на Христо Манолов. Във вокалния концерт участват с оперни арии Мария Милкова-Золотович, Цветана Табакова, Мария Митович, Михаил Попов, Иван Петров, Георги Хинчев и други.

Високото професионално умение на софийските симфоници, изисканото изпълнение на големия и рутиниран оркестров колектив, както и спектаклите на Народната опера оставят дълбоки впечатления сред варненци и курортната публика. Интересът е повишен, посещението е масово, отзивите в пресата са възторжени. В издадения специално за музикалните тържества брой на вестник „Български народен театър“ (брой 7 от 25 август 1930 г.) е даден следният отзив:

„Никога досега музикалните тържества във Варна не са се радвали на такова посещение и интерес… Народната опера, която изключително изнесе продукцията, бе почти в пълния си състав, а не като друга година с малък хор, още по-малък оркестър, балет и прочие. Преди всичко никога Варна не е посещавана от такъв симфоничен апарат… За първи път във Варна се изпълнява „Смърт и просветление“ на Рихард Щраус… Това трябва да се отбележи като голямо събитие за Варна… Варненската община, съзнавайки своя дълг към културните прояви на нашия народ, не можеше да не се обърне и към пластичните изкуства. Със съдействието на Художествената академия се уреди и една отлична художествена изложба… чрез това Варненската община се стреми да създаде във Варна едно тържество на българската култура… защото сега в музикалните тържества е застъпено почти цялото художествено творчество – музика, театър, живопис, скулптура…“

На Шестите музикални тържества през 1931 г. се представят Шуменският общоградски хор „Родни звуци“ с Ангел Зидаров, три оперни постановки: „Гергана“ от Маестро Георги Атанасов, „Орфей“ от Клаудио Монтеверди и „Ако бях цар“ от Адолф Адам, два театрални спектакъла на Софийския народен театър: „Дванадесета нощ“ и „От ума си тегли“ и един симфоничен оркестър.

През лятото на 1932 г. във Варна гостува Софийската народна опера в пълен състав над 200 души. В редица спектакли на сцената на Летния театър тя изнася почти целия си репертоар, състоящ се от около 15 опери, със специално приспособени декори, реквизит и прочие. Участват първите оперни светила: Мария Милкова-Золотович (сопран, ученичка на Христина Морфова и Ефимия Илкова, специализира в Рим, Милано, Виена и Париж), Цветана Табакова (сопран, ученичка на проф. Иван Вулпе, специализира при вокалния педагог П. Дюпре в Париж, партнира на руския бас Фьодор Шаляпин в ролята на Ярославна в лондонската постановка на операта „Княз Игор“ от Александър Бородин), Мария Митович (сопран), Елисавета Йовович (сопран, специализира в Римската консерватория „Санта Чечилия“ през 1924-1927 г. и в Париж през 1927-1928 г.), Катя Спиридонова (сопран, ученичка на проф. Иван Вулпе, завършва Лайпцигската консерватория при проф. Енрико Посони), Диана Герганова (сопран, ученичка на Иван Вулпе, специализира във Виена и Берлин), Надя Тодорова (сопран, специализира във Виена и сценични упражнения в Залцбург), Петър Золотович (баритон, ученик на проф. Иван Вулпе през 1911-1915 г. и на Дж. Кашман в Италия през 1924-1925 г.), Цветан Караколев, Михаил Попов (първият в редицата от големите български баси, ученик на проф. Иван Вулпе, учи и в Консерваторията в Неапол), Любен Минчев (тенор, специализира в Милано при вокалния педагог Алфредо Чеки през 1929-1931 г. и в Берлин при Корнелис Бронсгеест през 1937 г.), Георги Хинчев (тенор, ученик на проф. Иван Вулпе, специализира в Консерваторията в Неапол при знаменития Надзарено де Анджелис през 1925-1927 г.), Иван Петров (баритон, завършва Консерваторията в Неапол, ученик на големия италиански тенор Фернандо де Лучия, известен като майсторът на белкантото), Михаил Люцканов (баритон, ученик на проф. Иван Вулпе, учи при Еторе Борукия в Рим през 1927-1929 г.), Константин Каренин (тенор, руски певец, пребивава в България през периода 1930-1939 г., където е назначен за артист в Народната опера в София, напуска през 1939 г. и се установява да живее в Прага, и става професор по пеене в Пражката консерватория от 1950 г.) и други; диригентите: Тодор Хаджиев, Асен Найденов, Асен Димитров, Сашо Попов (по това време вече назначен за диригент в операта). Изнесе-

ни са в продължение на близо месец оперите „Фауст“ от Шарл Гуно, „Риголето“ от Джузепе Верди, „Крали Марко“ от Иван Кавалджиев, „Андре Шение“ от Умберто Джордано, „Вертер“ от Жул Масне, „Мадам Бътерфлай“ от Джакомо Пучини, „Ловци на бисери“ от Жорж Бизе, „Ако бях цар“ от Адолф Адам, „Тоска“ от Джакомо Пучини, „Кавалерия Рустикана“ (в превод „Селска чест“) от Пиетро Маскани, „Палячи“ от Руджиеро Леонкавало, „Кармен“ от Жорж Бизе, „Дон Паскуале“ от Гаетано Доницети, „Хензел и Гретел“ от Енгелберт Хумпердинк… Действително това може да се посочи като първо излизане на Софийската народна опера с такъв репертоар, такъв състав и за толкова продължителен период, макар и осъществено без намесата на местни фактори, и да се счита като Седмите музикални тържества.

В заключение трябва да се подчертае, че през първия шестгодишен период на своето съществуване варненските музикални тържества изиграват единствена по рода си роля за нашето музикално развитие, с каквото никое друго музикално начинание от национален мащаб не може да се сравни през онези години. Безспорно раздвижват и амбицират в благородно съревнование всички наши видни музикални изпълнителски дарования, които дотогава нямат възможност да се проявят на подиум като във Варна, с придобито общонародно и международно значение. Раздвижи се и се активизира Софийската народна опера. До голяма степен музикалните тържества, в чиито програми през първите четири години имат голям превес творби на българските композитори, както и обявеният през 1929 г. конкурс, поощряват дейците в областта на музикалното ни творчество. Макар и вече да е достигнат известен разцвет през този период, българското хорово дело отбелязва чрез участието в тържествата на всички по-изтъкнати общоградски хорове значителен художествен напредък. Музикалните тържества са едни от поводите за създаването на Софийския академичен оркестър под диригентството на Сашо Попов през 1929 г., който в продължение на няколко години след това до създаването през 1935 г. на Царския военен симфоничен оркестър, отново от него, прояви много активна и резултатна концертна дейност и може да се посочи като съществен етап в развитието на симфоничното дело у нас.

Умората от трудния и непосилен ангажимент настъпва много бързо сред варненските общински чиновници и липсата на финансови средства, музикалните тържества слизат от варненската сцена, за да се възстановят отново през 1935 г. пак по инициатива на старото Варненско културно-просветно читалищно дружество с председател проф. Янаки Арнаудов. Той е един от старите и въодушевени организатори на тази инициатива през 1926 г. По решение на читалищното ръководство още през пролетта за София се отправя делегация със задача да издейства всички възможни придобивки и осигури участието на подходящи музикални сили за успешно изнасяне на Седмите музикални тържества. Дружествените делегати отново се спират на Академичния симфоничен оркестър и уговарят с проф. Сашо Попов участието му в програмата на предстоящите тържества.

Седмите музикални тържества продължават 10 дни – от 1 до 10 август 1935 г. Повечето от концертите се изнасят в новия Градски театър, което осигурява значително по-добри условия за изпълнителите. По предложение на местните официални власти тържествата се свързват с празненствата по случай откриването на мавзолея-паметник на Владислав Варненчик. Това е единственото отстъпление от възстановената традиция за строго спазване музикалния характер на програмата. Отново участват солисти, които са видни представители на българското музикално-изпълнителско изкуство: Сашо Попов като диригент, солист и камерен изпълнител; Тамара Янкова, Сава Савов, Славко Попов, певците Михаил Попов, Цветана Табакова, Елисавета Йовович и няколко камерни ансамбли от София с участието на пианистът Менахем Бенсуан, Сашо Попов, челистът Ангел Борисов, цигуларят Константин Старчев, виолончелистът Стефан Магнев, челистът Георги Иванов, контрабасът Димитър Трубарев и други. В програмата и този път преобладават произведения от български и славянски, предимно руски, композитори. Един от симфоничните концерти е посветен изцяло на българското музикално творчество. В друг участват двама широко известни варненски музиканти Славко Попов (концерт за

виолончело от Антонин Дворжак) и Сава Савов (клавирен концерт в ми бемол мажор от Ференц Лист). Последният симфоничен концерт се дава на открито в Летния театър на Приморската градина при участие и на Варненския хор „Морски звуци“.

За по-ярка илюстрация на радостта, с която се посреща възстановяването на високо оценената от всички среди инициатива, ще цитирам някои извадки от статията на д-р Стефан Стайков, подпредседател на Музикалното общество при Варненското културно-просветно читалищно дружество, публикувана в издавания от журналистическото дружество във Варна „Вестник на вестниците“ (брой 10 от 4 август 1935 г.):

„… След тригодишно прекъсване Варненските музикални тържества пак се възстановяват. Три години бяха достатъчни, за да се подчертае, че музикалните тържества са една необходимост за град Варна, изтъкнат вече като международно летовище със значителни културни нужди… Идеята за все-български музикални тържества не е случайна. Не е случайно и обстоятелството, че тя възниква именно във Варна…, красавицата на Черно море, която със своите прелести, с кичестите си брегове, синьо море и слънчево, лазурно небе привлича хиляди чужденци…

… На тържественото откриване на 1 август ще чуем известните „Тракийски танци“ от Петко Стайнов; на 2 август, в един концерт на родното музикално творчество – прелестната рапсодия „Вардар“ от Панчо Владигеров и Симфония в сол минор от Никола Атанасов; на 3 август пред нас ще демонстрират своето виртуазно умение всички участващи солисти, включително и Сашо Попов; на тържествената вечер на 4 август, посветена на Владислав Варненчик, ще чуем драматичното сопрано Цветана Табакова, примадона на нашата държавна опера, която ще изнесе красивата ария из операта „Халка“ от Станислав Монюшко; във вечерта на славянската музика на 5 август ще имаме случай да се наслаждаваме на майсторската игра на Тамара Янкова във виртуозния конецрт за пиано от Шопен, както и от дълбоката и проникновена Шеста симфония на Пьотър Чайковски. На 6 август в камерния концерт ще чуем струнния квартет на Въжаров… както и камерния ансамбъл на Сашо Попов; на 7 август Елисавета Йовович ще разкрие чара на своя глас с прелестната концертна ария „Ah, pertido“ от Бетховен, Академичния симфоничен оркестър ще изпълни драматичната увертюра „Леонора“ № 3 из операта „Фиделио“ от Лудвиг ван Бетховен…“.

След като разглежда накратко програмите и на следващите три концерта, на последния от които се изпълнява на открито увертюрата „1812 година“ от Чайковски при увеличен състав на оркестъра и участие на хор „Морски звуци“, д-р Стефан Стайков завършва статията си в доста минорен тон:

„… Нашият град бе най-болезнено засегнат… Години наред протекоха в изнемога и икономически страдания. Варненци тръпнат пред утрешния ден, пред засилващата се стопанска криза и замиращата търговия… Те знаят, че само една добре устроена и културно издигната летовищна Варна е гаранция за по-голямо стопанско благоденствие… музикалните тържества представляват ценен принос по пътя на това стопанско благополучие… Хубавото начинание, възторжено подето преди 10 години, заслужава да бъде подкрепено от всички… и се утвърди като скъпа традиция, манифестираща по блестящ начин творческите достижения на българския дух…“.

Следващите музикални тържества през 1936 г. се обявяват за юбилейни по случай десетгодишнината от тяхното основаване. По това време в София Сашо Попов, неуморим в преследването на поставената цел, използвайки всички възможни средства за постигане на желания резултат, се добира до най-високото стъпало на тогавшанта държавна йерархия и създава Царския военен симфоничен оркестър. Поставен при благоприятни условия, облагодетелстваният симфоничен състав за кратко време се издига на завидно за времето художествено равнище и започва да развива широка концертна дейност. Този оркестър става редовен участник на Варненските музикални тържества, а Варна – негова постоянна „лятна резиденция“. Безспорно музикалната култура на черноморския курорт, значително утвърден и в международно отношение, само печели от това сътрудничество. Развитието на музикалния живот във Варна следва по петите това на столицата. В два от симфоничните концерти оркестърът изпълнява творби от Лудвиг

ван Бетховен, Антонин Дворжак и Панчо Владигеров. Основен дял в програмата на един от тях взема оперната певица Елисавета Йовович-Ковачевска. Една вечер е самостоятелен клавирен рецитал на Панчо Владигеров. Две друг вечери са ангажирани с представления на Варненския общински театър. Краят се увенчава с голямо градинско увеселение, на което се изпълнява на открито с участие на местния военен гарнизон с топовни изстрели от кораби в морето и камбанен звън, Увертюрата „1812 година“ от Пьотър Чайковски.

През 1937 г. Осмите варненски музикални тържества се откриват със слово от тогавашния секретар на Министерство на просветата Никола Балабанов и с участието на голям сборен Варненски общоградски хор под диригентството на Александър Кръстев. Програмата се изнася с традиционното участие на Царския военен симфоничен оркестър. Нов елемент е изявата на видната българска цигуларка Недялка Симеонова. Изпълнението на цигулкови концерти в сравнение с клавирните е рядко явление във всички програми на миналите музикални тържества. В симфоничния концерт на 5 август тя изпълнява с голям успех Брамсовия цигулков концерт в ре мажор. В камерната вечер за първи път се представят пред лятната варненска публика двама млади, тогава още неизвестни цигулари: Петър Христосков, по това време ученик на Сашо Попов, и Васил Стефанов, концертмайстор на оркестъра. Под диригентството на Михаил Лефтеров те изпълняват концерт за две цигулки и оркестър от Бах. В програмите на камерните концерти участват и пианистката Вера Попова (майка на оперната певица Валери Попова и на пианистката Антонина Бонева) и цигуларката Недялка Симеонова. В програмите на симфоничните концерти са включени Пета, Седма и Осма симфония от Бетховен. В едни от тях пианистката Лили Херц свири ми бемол мажорния концерт от Ференц Лист. Освен участието на Варненския общински театър с пиесата „Товарищ“, една от вечерите е посветена на българските народни танци. Групата на Руска Колева при Софийското дружество „Юнак“, придружена с песни при съпровод на кавал и хармоника, изпълнява народни танци и битови сцени.

През 1938 г. се предприема смелият опит за прерастване на музикалните тържества в международно културно събитие. Това е вследствие на естествен резултат от развитието на първоначалната инициатива и от друга страна от все по-разширяващото се значение на Варна като международен курорт. Значително подобреният и благоустроен черноморски град бърза да се приспособи в областта на културните мероприятия с цел да поддържа интереса, проявяван от многобройни курортисти чужденци почти от цяла Европа.

Летните културни празници, все още по стара традиция наричани музикални тържества, попадат отново под ръководството на Варненската общинска управа. Инициативният тогавашен кмет на града Янчо Мустаков ги открива с хубаво слово: „… Развитието на изкуствата е било винаги мерило за мощта и величието на един народ; чрез духовната тяхна култура са отразени в историята възходът и блясъкът на много велики нации… Желанието да се демонстрира развитието, на което стои музикалното и театрално изкуство на дадена страна, да се очертае творчеството в тази област през известен период… или на отделена личност са породили уреждането на така наречените фестивали в много градове на културна Европа. Голямо е тяхното значение, голяма и неоценима е ролята им за културния живот на много народи… За първи път тази година в нашите музикални тържества вземат участие известни музикални дейци от съседни и по-далечни нам страни. И докато тези тържества досега имаха чисто български характер, от тази година се полага началото те да станат международни… Варненските музикални тържества са придобили вече значение, което далеч надхвърля местния локален интерес… Те добиват още по-голямо значение и за това, защото пред многобройните посетители на курорта Варна ни се отдава случай да демонстрираме по един ярък начин нашите собствени постижения в полето на изкуството… от това многобройните чужденци ще съдят за българската култура…“.

Деветите музикални тържества продължават от 25 юли до 7 август и в тях, освен изявата на Царския военен симфоничен оркестър с три симфонични концерта, участват виолончелистът Одон Партос (Будапеща), пианистът Виктор Ебенщайн (Виена), примадоната

на Берлинската опера Мелания Бугаринович, примадоната на Будапещенската опера Ирена Золтан, Животин Толич, Фреди Островски и други.

През следващата 1939 г. Десетите варненски летни музикални тържества се състоят от 5 до 13 август и имат своеобразен вид. Те се организират отново от специален комитет към Градската община във Варна. Програмата, в чието оформление взема активно участие новият началник на Радио Варна, Николай Кулишки, включва следното: пиесата „Хан Татар“ от Никола Икономов, представена от Общинския театър във Варна; телеграфопощенски хор от София, със солист народния певец Гуди Гудев, под диригентството на Данаил Василев; концерт народна музика и народни песни с участие на Народния оркестър при Радио Варна; дамският хор „Христина Морфова“ под диригентството на Людмила Прокопова; концерт на виолончелиста Ангел Борисов при съпровод на Найден Найденов; битова народна вечер – баба Наста, Атанаска Тодорова, Бистришка четворка, Тракийска тройка; детско утро с участието на Стубел, Красински, Пена Икономова.

Поради настъпване на Втората Световна война тържествата прекъсват. Възстановени са през 1957 г. под името Летни музикални тържества „Варненско лято“ с цел да се обогати културния живот на Варна през курортния сезон.

През 1955 г., по проект на Жечко Чолаков (1926-1999), се изгражда нова модерна за онова време лятна театрална сцена в продължение на две години. Отново е избран терен в североизточната част на Морската градина. Съоръжението е готово. Оформена е широка кръгла сцена в северната част, която е решена като аркада, обрасла в гъста широколистна увивна растителност. Южната част е заета от двустепенно подредени места за зрители, разположени на първи етаж и на широка тераса. Общият брой на местата за зрителите е 2 200. Входната фасада представлява масивна стена, украсена с монументална склуптурна пластика – релефни изображения, наситени с културен замисъл. Входовете са изтеглени в двата края на фасадата. Пространството под и зад сцената се използва за нуждите на актьорите и персонала на театъра – гримьорна, гардеробиерна, подразделение за оркестър и други. Театърът има добра акустика.

Летният театър в курортния град Варна – перла на Черноморското крайбрежие, представлява открита лятна сцена, разположена в централната част на Морската градина, в близост до морето. Това е едно средище на културния живот, където посетителят се наслаждава на звуците на музиката и ангелогласното пеене под звездното небе и галещия полъх на бриза.

Пред Летния театър стои един проблем – да бъде съоръжен със закрито пространство, което да се ползва при нужда, защитено от неблагоприятни атмосферни условия. От техническа гледна точка това е постижимо.

Днес, същият се използва за открита лятна сцена, на която се изнасят театрални и оперни представления. Провеждат се Международния балетен конкурс, Международния фестивал „Варненско лято“ и Международния фолклорен фестивал.

Постепенно за участници се привличат най-добрите български изпълнители и така също известни чужди изпълнители. През периода 1957-1966 г. „Варненско лято“ прераства в Международен фестивал.

На 4 юни 1964 г. се провежда първия в света Международен балетен конкурс за млади таланти. Основната му цел е да открие и предостави път на световната талантлива балетна младост. Организацията на конкурса е подета от Министерство на културата. Създадена е Фондация „Международен балетен конкурс – Варна“, която се ръководи от доц. Емил Димитров. През периода 1964-1966 г. конкурсът се провежда ежегодно и след това – през година. Първото издание на конкурса се оценява от международно жури в състав: Галина Уланова, Алисия Алонсо, Арнолд Хаскел, Серж Лифар, Фьодор Лопухов, Татяна Вечеслова, Елизабет Кенеди и други. Последната му изява е през 1998 г.

Участват над 100 балетисти от над 20 страни. Съгласно регламента, в конкурса участват изпълнители в младша възраст от 15 до 26 години в три тура. Те представят по едно па-дьо-дьо или две вариации по свободен избор от класическия балетен репортоар, създаден до края на XIX век, както и едно произведение със съвременна хореография от по-

следните пет години. класираните участници за втори тур изпълняват по две различни произведения в една вечер. За третия тур участват в една вечер с по две различни произведения и произведение със съвременна хореография, създадено през последните десет години. Единственият носител на голямата награда „Варна“ в досегашната история на конкурса е Владимир Василев, отличен през 1964 г., който направи чудесна творческа кариера в Болшой театър в Москва.

Много изяви на Международния музикален фестивал „Варненско лято“ се провеждат на същата сцена. В програмите на фестивала са включени опери и балетни постановки на открито, изпълнени от Държавната опера и балет в гр. Варна, симфонична и камерна музика, с участието на многобройни български и чуждестранни изпълнители, лятна академия с майсторски класове на Минчо Минчев (цигулка), Марио Хосен (цигулка), Ейприл Клейтон (флейта), Илия Илиев (кларинет) и други, музикален симпозиум, ренесансова и барокова музика. Фестивалът привлича талантливи изпълнители от цял свят.

През периода 1980-1981 г. ММФ „Варненско лято“ се налага като събитие в музикалния живот не само по Черноморието, но и в национален мащаб.

Същият през 1981 г. е посветен на 1300 години от основаването на българската държава. Гостува балетен състав от Минск, държавния академичен симфоничен оркестър на СССР. На юбилея е посветена премиерата на операта „Йоан Рекс“ от Парашкев Хаджиев и концерт на камерния ансамбъл „Йоан Кукузел“.

През 1984 г. в рамките на ММФ „Варненско лято“ се провежда лятна музикална академия. Майсторските класове по цигулка, пиано, пеене, виолончело и дирижиране се ръководят от изтъкнати педагози и изпълнители с международен авторитет.

През 1986 г. се чества 60 години на ММФ „Варненско лято“. Народният артист Асен Найденов е удостоен със звание „Почетен гражданин на град Варна“ за изключителни заслуги за утвърждаване на ММФ „Варненско лято“.

През 1987 г. ММФ „Варненско лято“ е приет в Европейската асоциация на фестивалите със седалище Женева, една от значимите неправителствени организации, работеща в Брюксел (Белгия), която обединява 65 фестивални градове и удостоява последователно на два пъти с престижния лейбъл за европейско фестивално качество за периода от 2015 до 2018 г.

На 25 юли 1990 г. на пресконференцията на XIV Международен балетен конкурс – Варна, учредената на 11 юли 1990 г. в София Международна фондация „Интермузика“ заявява готовност да поеме провеждането на ММФ „Варненско лято“ и Международния балетен конкурс. Подготвя се статут и споразумение. Варненската общественост успява да защити правото си да организира и провежда фестивала.

През 1992 г. ММФ „Варненско лято“ се разширява по време от 15 юни до 15 август. Обогатява се жанрово с театър, джаз, фолклор. Освен традиционната академия и биенале на графиката за първи път включва поредица от джазови концерти, първи фестивал на театралното изкуство, международни фолклорни шествия и концерти, дни на ортодоксалната музика с първа научна конференция „Източното православие в европейската култура“. Присъстват повече от 100 участници.

На 8 февруари 1993 г. е учредена Фондация ММФ „Варненско лято“, регистрирана в Окръжен съд – Варна на 6 май 1993 г. Организирането на фестивала се извършва от Дирекция „Култура“ при Община Варна.

Най-голяма стойност има оперния рецитал на Райна Кабаиванска с Варненската филхармония.

Успешно се провеждат курсовете на проф. Ифра Ниймаян, наградени с орден „Мадарски конник“ II степен за заслугите му за утвърждаване на талантливи музиканти от България.

Фестивалът тематично се разширява с включване на международна конференция „Културни, исторически и етнополитически отношения между християнството и исляма на Балканите XIV-XV век“.

За първи път в рамките на фестивала се провежда джаз фестивал с организатор саксофониста и композитор Анатоли Вапиров през 1994 г.

Представени са 26 концерта и спектакли, от които три на Варненската филхармония, два на Софийската филхармония, шест на Вар-

ненска опера, четири концерта на участници в Международната лятна академия през 1995 г. В останалите единадесет вземат участие Средно музикално училище „Добри Христов“, хор „Морски звуци“, хорова школа „Добри Христов“, балет „Арабеск“ и камерни концерти на световноизвестни изпълнители.

ММФ „Варненско лято“ отбелязва 70-годишен юбилей през 1996 г.

Със званието „Почетен гражданин на Варна“ са отличени Гена Димитрова, Минчо Минчев и Марин Чонев.

От 20 юли до 20 август 1961 г. се провежда празник на песните и танците, който по-късно прераства във фолклорен фестивал в рамките на Международния музикален фестивал „Варненско лято“.

Започва с 10-12 фолклорни състава от България, които изнасят концерти на сцените на курортните комплекси „Златни пясъци“ и „Св. Св. Константин и Елена“ във Варна и в село Бяла. Целта е да се популяризират постиженията на художествената самодейност.

Летният театър във Варна е домакин и на Международния фолклорен фестивал, учреден през 1992 г. по инициатива на Община Варна. Досега в него вземат участие 150 фолклорни състави с над десет хиляди участници от 50 държави от Европа, Азия, Африка и Америка, както и още 56 любителски и професионални ансамбли от страната, между които ансамбли „Пирин“, „Филип Кутев“, „Тракия“, „Загоре“, „Странджа“. Мото на фестивалът е „Заедно, днес и завинаги да останем приятели“.

На сцената на Летния театър гостуват изтъкнати изпълнители от попмузиката от различни поколения, между които Лили Иванова, Нели Рангелова, Йорданка Христова, дует „Ритон“, руската попзвезда Филип Крикоров, родом от Варна, Веселин Маринов, Маргарита Хранова, Кичка Бодурова, Георги Христов, Васил Найденов и други.

Подиумът на Летния театър поема ежегодната програма за отбелязване на Освобождението и на Деня на Варна с тържествен концерт и ритуал за удостояване със званието „почетен гражданин на Варна“ на български и чуждестранни граждани за изключителен принос и заслуги за развитието на Общината. Това се отнася и за програмата за отбелязване на празника на българската писменост с концерт и връчване на награда „Варна“ на творци за ярки постижения през последната година.

Летният театър придава очарованието на жителите на Варна и на гостите на града като един от жизнените центрове на техния културен живот и на социални контакти.

ЛИТЕРАТУРА:

Найденов, Н., „Из музикалното минало на Варна“, София, 1972.

За контакти:
Масис Бердж Хаджолян, доктор по право, Доцент на Варненски свободен университет
e-mail: masisbg@yahoo.com

Арх. Жаклин Едуард Бодурова,
e-mail: jaklin_bodurova@abv.bg

МЕХАНИЗМЪТ ОТ АНТИКИТИРА ОТ 205 Г. ПР. ХР.

Иван Попов

Abstract: *There are many mysteries in the world left over from antiquity. For them we often say that it is the intervention of God or the creation of aliens. We have to look deeper into the facts and try to come up with some plausible explanation. One of the mysteries is the Antikythera Mechanism of 205 BC. It represents an ancient prototype of a computer, a multi-functional complex apparatus. Researchers have set about trying to figure out what it was for. It was discovered accidentally while sailing in 1901 off the coast of one of the many Greek islands—Antikythera. Information has been found from ancient authors who describe the Antikythera Mechanism. Its main functions were: a solar calendar showing the days and months, as well as the Babylonian zodiac; a lunisolar calendar showing the months; a calendar showing eclipse cycles—past and future solar and lunar eclipses; a calendar showing the years in which the Olympic Games will be held. Thanks to the Antikythera Mechanism and a few more from the so-called Wonders of the Ancient World, we can judge how much knowledge about the world people had more than two millennia ago.*

Keywords: *mechanism, computer, Antikythera, apparatus, 205 BC, antiquity, mystery*

Въведение: Има много неразгадани артефакти и случили се събития на Земята. За някои има обяснение според познатите ни закони, за други няма. Най-лесно е да обявим трудно разгадаемите неща за чудеса, като сътворени от Бог, с божия намеса, с наличие на извънземни или някакво чудо. Може и да има божественост някъде, както и извънземни, но първо трябва да се опитаме да си изясним станалото чрез познатите земни закони и, ако не можем, да обявим, че е загадка или феномен. Затова търсим факти, съпоставяме детайлите, събитията, анализираме и накрая правим заключения. Антикитира е малък скалист остров между Крит и Китира и е спирка по маршрута на фериботите, които пътуват между Пелопонес и Крит. Известен е сред историците като място, на което преди повече от един век е намерен сложен апарат, наречен „Механизмът от Антикитира“. Той представлява древен прототип на часовник или по-скоро аналогов компютър, открит от гмуркачи на потънал римски кораб край бреговете на Антикитира. Островът има само едно село, един плаж и пет църкви. Селото Потамос е също и пристанището, на което спират фериботите, и има около 40 постоянни жители. Туристите са рядкост и обикновено идват само за един ден, тъй като няма съоръжения, освен една таверна до пристанището. Плажът Ксиропотамос е близо до селото, разположен в защитен залив с бели камъни около брега. Ако не беше открит през 1901 г. Механизмът, нямаше въобще никой да се сеща за остров Антикитира, един от многото гръцки острови в Егейско море (1).

Основна част: Механизмът от Антикитира е едно от чудесата, за които изглежда няма логично обяснение. За да се опитам да дам някаква по-точна информация и мнението си, първо ще предоставя информация за него:

1. Откриване: През 1901 г. край гръцкия остров Антикитира гмуркачи попаднали на потънал римски търговски кораб от I в. пр. Хр. Наред с други предмети открили останки от странно устройство с размера на съвременен лаптоп. Механизмът от Антикитира се оказал най-древният известен ни компютър, чието предназначение било да изобразява механично наблюдаваната конфигурация на Слънчевата система.

Фиг. 1. *Карта на остров Антикитира*

Фиг. 2. *Общ изглед на Механизма от Антикитира*

Макар подвижните части на бронзовия механизъм да не работят, рентгенови сканирания дават възможност на учените да сглобят цялостната картина и да разчетат някои от надписите около циферблата. По своята сложност и значимост Механизмът от Антикитира е съпоставим с Багдадската батерия. Има и други загадки по света, които са изследвани, но не е открито правдоподобно обяснение.

Предполага се, че Механизмът е направен от неизвестни инженери около 205 г. пр. Хр. Той изчезва в голямо корабокрушение около 70 г. пр. Хр. Постепенното му разучаване с най-модерна рентгенова томография в рамките на проекта Antikythera Mechanism Research Project и в още няколко независими едно от друго изследвания започват дейност по реконструкция на механизма и по разшифроване на текста, открит по различните му 82 оцелели елемента (3). Размерът на някои от буквите е около 1.2 мм. Учените успяват да прочетат 500 думи, съдържащи около 3500 букви. Текстът (както се оказва – инструкция за ползване), заедно с пълната реконструкция, дава абсолютно нова светлина на Механизма.

2. Общи сведения: Механизмът от Антикитира изглежда като голям компютър от античния свят. По своята роля има голяма прилика с Багдадската батерия. По същество Механизмът от Антикитира представлява сложен компютър. Задава се задача, въвеждат се данни, той прави изчисления и дава отговор на задачата. Изумителното за механизма е неговата давност – доскоро се смяташе, че подобна инженерна мисъл е характерна за по-късни етапи от развитието на древната наука. Реконструкцията не оставя място за съмнение, че това може би е първият компютър, който човекът е създал. По своята сложност Механизмът от Антикитира представлява уред, предназначен да изпълнява много функции: той показва космическото време, местоположението на планетите в Слънчевата система, предсказвал е затъмнения и е проследявал кога трябва да се състоят олимпийските игри. Буквите върху прибора са миниатюрни (всяка е около милиметър) и в повечето случаи са скрити под дебел слой корозия, затова изгубеният текст може да се чете само с помощта на компютърната томография. Оказало се, че текстът на повърхността между циферблатите описва появата и залеза на съзвездията на различни дати през годината, което накарало учените

да направят извода, че пред тях е сложен звезден календар или парапегма, който предсказва настъпването и на такива астрономически събития като слънцестоенето и равноденствието. Описанието на тези събития помогнало на учените да решат основната загадка на прибора — мястото на неговия произход. Те изяснили, че създалият го астроном е живял на географска ширина 35 градуса, защото пресмятанията и зависимостите са валидни за тази географска ширина.

Това изключва Египет и Северна Гърция и остава едно единствено възможно решение — остров Родос, откъдето най-вероятно устройството е било изпратено с кораб на север. По аналогичен начин е изчислено, че старият българския календар е актуален за 45-46о северна ширина, що се отнася до съотношението на най-късия ден към най-дългата нощ и обратно.

3. Устройство: Механизмът от Антикитира се състои от няколко метални компонента, силно увредени от хилядолетния престой на морското дъно. Намерени са при претърсвания на останките от античното корабокрушение, проведени най-напред през 1901 г. Чрез детайлни топографски изследвания е установено, че първоначално това са били близо 40 различни зъбчати колела, сглобени във функциониращ механизъм. Целият механизъм се е вмествал в кутия с размер приблизително 34x18x9 см. На предната ѝ страна е имало „циферблат“ с различни пояснителни текстове, част от които е разчетена. Предният и задният панел също са били от бронз. На тях са били разположени циферблатите със стрелки. Според съвременните представи Механизмът от Антикитира се е използвал за изчисляване на движението на небесните тела и е позволявал да се узнае датата на астрономически събития (1). Днес елементите могат да бъдат видени в Атинския исторически музей.

От схемата се виждат сложните връзки на Механизмът от Антикитира. За изобретяването му е необходима инженерна мисъл. Оставаме озадачени от познанията на древните хора. Този механизъм е можел да държи в себе си 20000 символа е определял 42 астрономически явления.

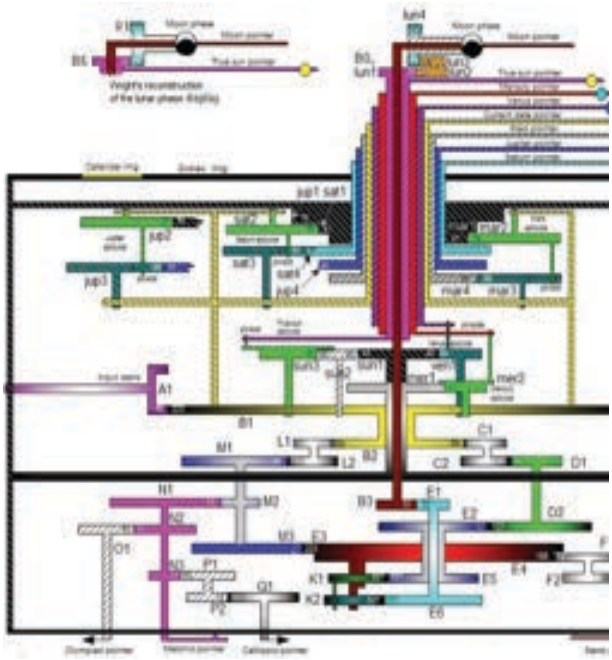

Фиг. 3. *Схема на Механизма от Антикитира*

Изненада предизвикват и други артефакти, открити по цялата Земя: начините на преместване на големите камъни, строежа на пирамидите в Египет, средна Америка, при Инките и в Азия, дискът от Небра, статуите на Великденските острови и начинът, по който са изчезнали високоразвитите цивилизации, както и точните календари на маите и българите. Има още много въпроси и събития, които пораждат размисъл. Всеобщото схващане, че древните хора не били развити излиза, че не е вярно. Те са имали задълбочени познания в много области. Много са народите, които са се занимавали със строителство, астрономия, астрология, лекували са много болести, познавали са философските течения. Изглежда по някакъв начин са изгубени познания от древността. Така е в историята – една цивилизация се появява, укрепва, достига своя връх и изчезва.

4. Принцип на действие: *Механизмът от Антикитира е имал общо 82 части. С намерените части не е било възможно механизмът с всички дисплеи и циферблати да бъде напълно функционален. Не е възможно също така да се определи колко части са били изгубени. Общо са намерени 30 зъбни колела.*

Фиг. 4. *Снимка на Механизма от музея в Атина*

Едно зъбно колело вероятно е част от планетарен дисплей, който е бил изгубен. За да функционират реконструираните дисплеи, са необходими още осем зъбни колела, но те са изгубени. Има две коронни зъбни колела, всички останали намерени зъбни колела са нормални (които изискват специално подравняване на осите). Предавката е била примитивна и предаването не е било равномерно. Механизмът е бил ремонтиран поне веднъж, което показва, че трябва да е бил използван често.

Технологията във вътрешността на предмета не би следвало да съществува преди 2000 години. Тя е доста по-сложна от електрическата крушка, печатната машина и дори парния влак. Все изобретения, които човечеството е направило в много по-късен етап от своето развитие. Експертите твърдят, че знанието, което е използвано за да бъде създаден Механизмът от Антикитира, е отдавна изгубено. Би било чудо, ако подобна машина бъде сглобена от ръцете на съвременен човек (3). Всъщност, учените са сигурни, че в близките 1000 години, подобно устройство няма да бъде създадено. Известно е, че Механизмът от Антикитира е имал малко лостче, което можело да се завърта в две посоки — в „бъдещето“ и в „миналото“. Интересно, че вместо часове и минути стрелките на предния циферблат показвали положението на Слънцето, Луната и планетите на небето. С въртенето на ръчка се задвижва система от метални зъбчати колела, които задават положенията на различни указатели върху предната страна на устройството. Конструкцията в много отношения е сходна с часовник. Този циферблат имал две концентрични скали, показващи месеца и зодиакалните знаци, така че слънчевата стрелка сочела датата и положението на Слънцето на небето едновременно (6). А двата други спирални циферблата на задната страна на устройството работели като календар и предсказвали затъмненията. Повърхността между циферблатите съдържала текст от 3400 символа, с чиято разшифровка се заели учените.

5. Сведения за Механизма от антични автори: Индикации за съществуването на такива устройства съществуват в древните текстове. Историческото минало свидетелства, че за подобни механизми за представяне на Слънчевата система са говорили Цицерон, философът стоик Посидоний, Клавдий Птолемей и други. Цицерон (De re publica) споменава механизми, които моделирали движението на планетите по небесната сфера, дело на Архимед и донесени в Рим след обсадата на Сиракуза (212 г. пр. Хр.). Той споменава още и че неговият съвременник и познат, философът стоик Посидоний, също конструирал такова устройство. В началото на II в. сл. Хр. Клавдий Птолемей пише своите „Хипотези за планетите“, съчинение, което съдържа необходимото за конструирането на подобно устройство. Очевидно според сведенията от някои античните автори може да е имало няколко подобни устройства, но не са открити досега. Мимоходом Клавдий Птолемей споменава и за обичайни начини на „създаване на сфери“ (sphairopoiein), което днес се приема като свидетелство за съществувала забравена традиция. Пап споменава за книга на Архимед относно този предмет, а автори като Лактанций (Divinarum Institutionum Libri VII), Клавдиан (In sphaeram Archimedes) и Прокъл (Коментар към Книга Първа от Евклид) също споменават за неговите постижения в тази област.

6. Изследвания на Механизма: Разшифроването на функциите на открития през 1901 г. мистериозен механизъм било направено от екип учени под ръководството на математикът и режисьор, д-р Тони Фрийт (Tony

Freeth), работещи по програмата Antikythera Mechanism Research Project в Кардиф, Уелс, съобщава специализираното издание Nature. Отначало изследванията на обекта, смятан за първия аналогов компютър в света, показали, че той вероятно е конструиран в периода 140-100 г. пр. Хр. (6). Калкулаторът представлявал дървена кутия с 37 бронзови зъбни колела и кривошипен механизъм, като и двете инженерни решения са преоткрити в Европа едва през XIV век. На лицевата страна на прибора била разположена градуировка за определянето на слънчевите и лунните цикли, както и на местоположението на Слънцето спрямо зодиакалните съзвездия (5).

На обратната страна били открити отметки за определянето на фазите на дългите астрономически периоди, в т. ч. и на Метоновия цикъл (Metonic calendar), използван за съгласуването на лунния и слънчевия календар – 12 лунни месеца са с 11 дни по-малки от съвременната календарна година, но 235 лунни месеца са равни точно на 19 години. Метоновият цикъл бил използван първо от вавилонците от началото на VI в. пр. Хр., а после е пренесен в Атина. Определен е като 235 синодични лунни месеца, само с 1 час, 27 минути и 33 секунди по-дълъг от 19 тропически години.

Последните открития на екипа на д-р Фрийт водят до предположението, че концепцията за Механизма от Антикитира произлиза от колониите на Коринт, най-вероятно от Сиракуза на о-в Сицилия, и е свързан с работата на Архимед (ок. 287-212 г. пр. Хр.) (6). Древногръцкият математик, физик, инженер, астроном и изобретател, убит от римляните при превземането на Сиракуза след 2-годишна обсада по време на Втората Пуническа война, въвел планетарните изчисления на движението на Луната и останалите известни планети и написал манускрипт за астрономическите механизми. Досегашните сведения, свързани с откриването на "компютъра от Антикитира" караха учените да свързват механизма с о-в Родос и астронома Хипарх (Hipparchos), написал студия за отклоненията в орбиталния курс на Луната. Ако се приеме най-вероятната година на неговото създаване – 205, излиза, че Архимед не е създателят, защото е починал преди седем години. Досега механизмът не бил свързван с коринтяните, тъй като целият останал товар на потъналия кораб, в който бил открит, бил от Източното Средиземноморие, от места като Кос, Родос и Пергамон. Проучване от 2016 г. разкрива надписи на предния капак на устройството, които посочват 462 години и 442 години, които са древногръцките изчисления, съответно за синодичните периоди на Венера и Сатурн. Тъй като гърците вярват, че Земята е в центъра на Слънчевата система, те проследявали времето, необходимо на планетите да се върнат в същото положение на нощното небе. За да се съгласят с техните геоцентрични теории, древните астрономи теоретизират, че планетите се движат по сложни начини.

Изследването на механизма със съвременна апаратура за микроскопски изображения с висока дефиниция и триизмерна рентгенова томография, разкрило на задната му страна начертани имената на всички 12 месеца, съвпадащи напълно с календарите от Илирия, Епир и Северозападна Гърция, както и на о-в Корфу. Седем от месеците предполагат евентуална връзка със Сиракуза. Изглежда, че е бил създаден с идеята да възпроизведе движението на небесните тела. Открити били и надписи указващи изчисляването на 4-годишния цикъл за провеждането на древната Олимпиада. Възможно ли е да е имало и други подобни сложни уреди? До наши дни не са намерени такива, а в историческите извори липсват сведения за други подобни на него. Аналози на Механизма от Антикитира засега не са известни на науката. Няколко забележки за подобни инструменти се срещат в античната литература, в т.ч. едно описание на Цицерон на такъв уред, създаден от Архимед. Изваденият от морското дъно през 1901 г. "компютър" обаче е единственият подобен механизъм, оцелял до наши дни. Уредът е открит случайно от гръцки ловци на сюнгери и миди край бреговете на малкия о-в Антикитира, разположен северно от о-в Крит и на 38 км. югоизточно от о-в Китира. Откритият кораб е от II-I в. пр. Хр. според някои учени е част от флотата, превозваща плячката на римския пълководец Луций Корнелий Сула (ок. 138-78 г. пр. Хр.) от Атина към Рим през 86 г. пр. Хр.

Фиг. 5. *Част от Механизма от Антикитира*

Наскоро група гръцки изследователи обявиха, че са успели да определят „нулевия ден“ на известния Антикитирски механизъм. Изследователите са постигнали това въз основа на така наречения цикъл Сарос – интервал от време, след който последователността от лунни и слънчеви затъмнения приблизително се повтаря.

7. Датировка: Има спекулации, че механизмът от Антикитира може да е от по-старо време, но науката приема, че е от около 205 г. пр. Хр. Поне така сочат изложените дотук факти. Радиовъглеродният анализ на механизма определил неговата възраст в периода от 250 до 200 г. пр. Хр. и потвърждава, че най-вероятната година – 205 пр. Хр., влиза в посочения период. Получената информация от разчетения текст потвърди по-ранните предположения за целите на устройството – Механизмът от Антикитира е изчислявал позициите на Слънцето, Луната и планетите, както и фазите на Луната и дори предстоящите слънчеви и лунни затъмнения (7). С други думи казано – той е имал няколко функции и може да го определим като нещо, наподобяващо сегашните компютри. Допуска се, че Хипарх може да е имал пръст в създаването на механизма Антикитира. Древният астроном е живял на Родос и е един от първите мислители, които предполагат, че Земята може да се върти около Слънцето. Хипарх се счита за основател на тригонометрията. Той създава първата тригонометрична таблица, когато се опитва да реши проблеми, свързани със сферите.

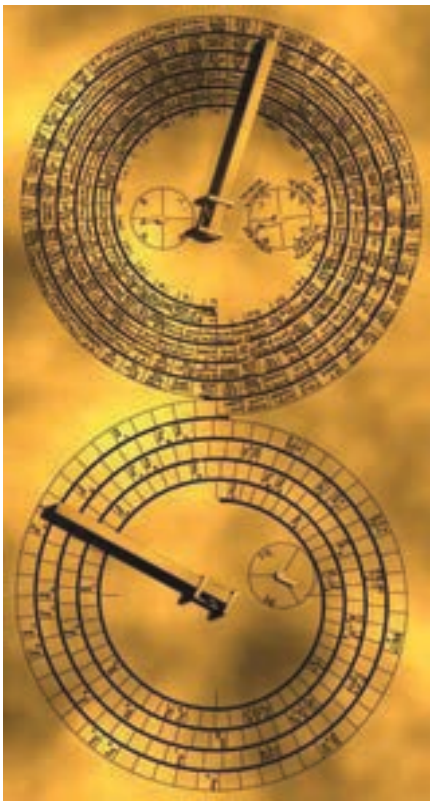

Фиг. 6. *Двата циферблата на Механизма от Антикитира*

Но той е най-известен с откритието си за прецесията на равноденствията. Самото устройство има надписи на предната си част, като през 1970 г. изследователите са смятали, че те датират от 87 г. пр. Хр., но наскоро учените са установили, че има гръцки букви, което означава, че механизмът е от преди 200 г. пр. Хр. (4). Както се вижда, учени и физици от различни институти и държави стигат до сходни заключения относно на годината, функциите и предназначението на Механизма от Антикитира.

8. Мнения на изследователи и научни дейци: Възможно е Механизмът от Антикитира да е предсказвал бъдещето. До 2005 г. механизмът бил изучаван с помощта на рентгенов анализ, но през 2005 г. бил даден старт на мащабния международен проект Antikythera Mechanism Research Project за изучаване и реконструкция на загадъчното устройство. Тогава учени от различни страни започнали да използват по-съвършени методи за анализ. Първоначално било проучено предназначе-

нието на отделните зъбчати колела на механизма, а резултатите – публикувани в списание Almagest. Впоследствие вниманието било насочено към разшифроване на надписите, открити на различни места. „Това е все едно да откриеш съвършено нов ръкопис“, смята Майк Едмъндс, професор по астрофизика от Университета в Кардиф (8). Механизмът от Антикитира е сътворен от високо напреднала цивилизация и може да се счита като връх в достижението на античните цивилизации. Много открития са направени векове по-късно и на нас ни се вижда необяснимо как са стигнали до тях хората от античността. Циферблатът имал две концентрични скали, показващи месеца и зодиакалните знаци, така че слънчевата стрелка сочела датата и положението на Слънцето на небето едновременно (4). Близо до остров Антикитира е остров Родос, известен с Родоския колос – едно от чудесата на света. Той е направен малко по-рано, отколкото се смята за Механизмът от Антикитира, но двете чудеса не може да се сравняват. Споменавам Родоския колос, защото е наблизо. Започвайки около 1951 г., физикът и историк Дерек де Сола Прайс изучава устройството с някои подробности, но за съжаление той почина през 1983 г., без да определи как работи устройството. Рентгеновите изображения, направени до този момент, са били трудни за интерпретация и повечето историци в миналото са игнорирали артефакта.

Буквите върху прибора са миниатюрни и в повечето случаи са скрити под дебел слой корозия, затова изгубеният текст може да се чете само с помощта на компютърната томография. Оказало се, че текстът на повърхността между циферблатите описва появата и залеза на съзвездията на различни дати през годината, което накарало учените да направят следният извод: пред тях е сложен звезден календар или парапегма, който предсказва настъпването и на такива астрономически събития като слънцестоенето и равноденствието (8). А двата други спирални циферблата на задната страна на устройството работели като календар и предсказвали затъмненията. В древността хората са можели да предсказват слънчевите затъмнение и още много астрономически явления. Повърхността между циферблатите съдържала текст от 3400 символа, с чието разшифроване се заели учените. По оценка на автора на изследването Александър Джонс от Института за изучаване на древния свят в Ню Йорк, общо на механизма е имало до 20 хиляди символа. Освен това, надписите се оказало, че са направени от двама различни автори — това показал анализът на почерка, следователно приборът не е бил направен от един майстор. Разшифровайки надписите на задната страна, учените разбрали, че те описват предстоящи затъмнения. Учените били удивени, че в тях се говори и за цвета и размера на Слънцето или Луната при затъмнение и даже, дали ще има вятър при всяко от тях. Известно е, че да се предскаже цветовият характер на тези явления е невъзможно, а и няма никакъв научен смисъл. Крисчън Карман, историк в Националния университет в Аржентина, и Джеймс Еванс, физик от Университета във Вашингтон, предполагат, че календарът на мистериозното устройство започва от 205 г. пр. Хр., точно седем години след като Архимед е починал. Тук идва друга загадка: какво събитие се е случило през 205 г. пр. Хр.?

Джо Мърчант казва за списание Smithsonian през 2015 г., че механизмът е сходен по размер със стенен часовник и някога е бил държан в дървен калъф. Неговото кръгло, подобно на часовник лице, има въртящи се, украсени с бижута, стрелки, които изобразяват движението на планетарни обекти. Ползвателите му са навивали механизма с копче или манивела отстрани. Иън Семпъл пък съобщава за Guardian, че изследователите подозират, че устройството е било сред предметите на търговски кораб, потънал при буря през 1 в. пр. Хр. на път за Рим от Мала Азия. Други учени, като например Майкъл Райт от Лондонския научен музей, в миналото са се опитвали да създадат модели на Механизма от Антикитира, според Guardian, но неговото лошо състояние е направило този процес труден. Според съавтора на изследванията на Майкъл Райт и Адам Войчик „Концентричните тръби в сърцевината на планетариума са мястото, където вярата ми в гръцките технологии се колебае и където моделът ни също може

да се окаже съмнителен. Съвременният производител би използвал стругове, за да издълбае метала с прецизни малки форми, но древните гърци не са имали този лукс“. Както се вижда учени, най-вече физици от различни страни, се занимават с разгадаването на функциите на Механизмът от Антикитира. Оказва се, че у много учени от различни страни Механизмът от Антикитира е предизвикал интерес..

Заключение:

Прочутият Механизъм от Антикитира (205 г. пр. Хр.) е бил създаден, за да изчислява движението на Слънцето, Луната и планетите. За жалост днес можем само да гадаем защо и как са били създадени много древни устройства и защо древните знания за тях са изчезнали. Излиза, че устройства, подобни на съвременните компютри, е имало открай време. Няколко зъбни колела работят заедно, подобно на механичния часовник. Устройството можело да предсказва астрономически положения, затъмнения, движенията на Слънцето, Луната и вероятно на някои от планетите. Това дава възможност устройството да се използва като календар. Механизмът от Антикитира е бил многофункционален прибор с широка употреба в античния свят. Имало е три големи циферблата и три малки. Основните функции на календара са били:

- слънчев календар, показващ дните и месеците, както и вавилонския зодиак;
- лунно-слънчев календар, показващ месеците;
- календар, показващ циклите на затъмненията: минали и бъдещи затъмнения на Слънцето и Луната;
- календар, показващ годините, в които ще се провеждат олимпийските игри;
- механизмът би могъл да изчисли движението и позицията на планети като Марс, Юпитер и Сатурн;
- силата на ветровете.

Накрая завършвам с две изказвания на физика Бицакис и проф. Моусас:

„Това, което ние правим със съвременните компютри, е правел механизмът от Антикитира преди две хиляди години“, заяви участникът в срещата, физикът Янис Бицакис. А специалистът по космическа техника професор Ксенофон Моусас добави: „Съвременните компютри и мобилни телефони имат своите корени в зъбчатите колела на този механизъм“.

Литература:

1. Алегса Л. “Механизмът от Антикитира“, 2021 г Alegsa L. “Mehanizmat ot Antikitira”, 2021;

2. Атанасов Н. „Учени разгадаха функциите на единствения запазен античен компютър”, 31.07.2008 г., публикувано в „Български фактор“; Atanasov N. “Ucheni razgadaha funktsiite na edinstvenia zapazen antichen kompyutar”, 31.07.2008, publikuvano v “Bulgarski faktor;

3. Бромли А. „ Механизмът от Антикитира- реконструкция“, холологичен журнал, стр. 29-30; Bromley A.”Mehanizmat ot Antikitira-rekonstruktsia”, hologlogichen zhurnal, str. 29-30;

4. Дамянов М. „Нови открития за първия компютър на древните гърци- Механизмът от Антикитира“, 2021 г.; Damyanov M. “Novi otkritia za parvia kompyutar na drevnite gartsi” Mehanizmat ot Antikitira”, 2021;

5. Джоунс А. „Изследвания от института за изучаване на древния свят“; Dzhouns A. “Izsledvania ot institute za izuchavane na drevnia svyat”;

6. Доктор Фрийт Т. – изследвания на функциите на Механизма от Антикитира, 2006 г.; Doktor Frijt- izsledvania na Mehanizmat ot Antikitira, 2006;

7. Лебедев А. „Пресмятане на датата на Великден и подвижните празници за произволна година“, 2013 г.; Lebedev A. “Presmyatane na datata na Vselenata za proizvolna godina”, 2013;

8. Проф. Майк Едмъндс- изследвания в Кардиф, публикувани в списание Nature, 2006 г., Prof. Mike Edmonds- izsledvania v Kardif, publikuvani v spisanie “Nature, 2006.

За контакти:
Иван Илиев Попов, офицер от ВМС, GSM 0887308822, e-mail: popovii@abv.bg

НИКОЛА ЙОНКОВ ВАПЦАРОВ – ЯРКА ПОЕТИЧНА ЗВЕЗДА СРЕД ВАРНЕНСКАТА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ И БЪЛГАРСКОТО МОРЯЧЕСТВО

Илия Пеев

Abstract: *The report examines Nikola Vaptsarov's poetic talent development and his personal progress during his training in the Marine Engineering School (1926–1932). The spiritual connection in the poetry of Nikola Vaptsarov—The Sailor, between the people, the sea, and machines is being revealed in the paper. A proposal has been made about establishing a presidential award—Vaptsarov International Prize "The Sea and the Machines", which will stimulate the development of marine sciences, the education and upbringing of maritime personnel, achievements in the field of navigation safety. The international significance of the personality and poetry of Nikola Vaptsarov to the world culture is presented in an argumentative manner.*

Keywords: *Nikola Vaptsarov, Marine School, poetic star, intelligentsia, seafaring, people, sea, machines, Vaptsarov International Prize "The Sea and the Machines", world culture*

Никола Йонков Вапцаров в Морско училище, 1927 г.
(Инв. № 596-1955)

ВЪВЕДЕНИЕ

Никола Вапцаров е най-песенният поет в света! Всичко в него е любов и песен – песни за моторите, корабите, морето, самолетите, ракетите към далечните планети, песни за човешката душа и любовта. Той учи младите хора, че няма „бронебойни патрони“ срещу Любовта, Вярата, Песента, Дързостта и Мечтите. Вапцаровият оптимизъм покорява и днес сърцата на младите хора: „Да, нашто ярко слънце ще просветне“.

Много често съм се питал: Защо именно младите хора в България и по света са най-големите почитатели и рецитатори на Вапцаров и много обичат неговата поезия? Стигнах до извода: Обич за обич! Песен за песен!

Злодеите разстрелват поетите заради песните им, но техните песни продължават да живеят. Най-впечатляващото е, че 80 години след разстрела на Никола Вапцаров от неговите стихове се създават нови песни. На 23 юли 2022 г. Дарин Ангелов за пръв път изпълни песента „На Мими”, създадена по стихотворението „На залязващата”, което Никола Вапцаров написва на 28 май 1930 година по време на учебната практика в гр. Русе и посвещава на Мими Балканска, оперетната прима от 30-те години на XX век.

Поетът Моряк израсна като личност и творец във Варна. Тук той написва повече от 150 творби.

I. РАЗВИТИЕ НА ЛИЧНОСТТА И ПОЕТИЧЕСКОТО ДАРОВАНИЕ НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ В МОРСКОТО МАШИННО УЧИЛИЩЕ (1926-1932)

По-голямото желание на Никола Вапцаров е да учи литература. Такова е било и желанието на неговата майка Елена Вапцарова. Колкото и майката и синът да настояват пред бащата Никола да учи литературата – това, което му е по сърце, баща му Йонко Вапцаров е непреклонен: „Никола ще отиде в Машинното морско училище! Искам да учи там техника. Бъдещето е на техниката".

Още като ученик в Морското машинно училище Никола Вапцаров внася нещо ново в световната култура – по един оригинален и непознат за света начин одухотворява техниката в своята поезия!

Никола Вапцаров постъпва в Морско училище по настояване на баща си Йонко Вапцаров, Морската градина Варна *(Инв. № 69138)*

Елена Вапцарова сред курсанти от Морско училище – на ветроходство с гребно-ветроходна лодка ЯЛ-10, Септември 1953 *(Инв. № 68039)*

Проф. Димо Минев, един от най-големите събирачи на Вапцаровото творчество, пише: "Варненският период от живота и дейността на Вапцаров е време на усилен труд, с който се образова, подготвя и оформя неговата личност. Тогава се изгражда духовно, калява се физически и се посвещава на революционното учение. Ето и признанието на самия Вапцаров пред другарката му Бойка: "Там имах добри другари. Морето със своята красота и безбрежност ме успокояваше."

По достойнство трябва да се оцени и признае приносът на Бойка Григорова Вапцарова (1913-2003) – любимата и съпругата на поета Никола Йонков Вапцаров – Моряка, която със своята системност, последователност, настойчивост, упоритост, огромна любов и мъка е успяла да създаде в буквалния смисъл на думата енциклопедични трудове за неговия живот и творчество, включително и за неговите години в Морското училище във Варна.

Бойка Вапцарова и Никола Вапцаров, 1937 г. *(Инв. № 680004)*

Бойка Вапцарова, в създадения от нея летопис за живота и творчеството на Никола Вапцаров и неговото ръкописно наследство, пише: "След години, когато вече бяхме женени, намерих няколко тетрадки и бележници, които показваха, че като ученик в Морското училище той се е занимавал с поезия, написал е около 150 завършени и незавършени стихотворения".

Особено продуктивен е бил през 1927-1930 година, после все по-рядко пише.

Много точно влиянието на морската култура и морския дух на Варна върху Никола Вапцаров е доловил варненския професор, соци-

олог и историк, проф. д-р Петко Близнаков. В своето изследване "Формиране на варненската интелигенция (1879-1939). Историко-социологическа типология" професор Близнаков разкрива възникването и развитието на варненската интелигенция.

Видна част от варненската интелигенция е морската интелигенция, сред която се откроява и даровития млад поет Никола Вапцаров – Моряка.

Проф. Петко Близнаков описва това по следния начин: "Морска култура излъчва военноморското училище, офицерския корпус на военните и търговските кораби. Преподавател по български език и литература в училището от 1915 до 1925 г. е писателят Стоян Загорчинов, който оставя следи в литературния вкус на курсантите. На върха им скоро застава Никола Вапцаров.

За морето и културата на Варна говори и фактът, че между двете световни войни в града излизат 22 издания с морски названия. Морето събужда поетическата дарба и на Никола Вапцаров".

Морето не само събужда поетическата дарба на поета, но я мотивира, направлява, развива и усъвършенства!

Връзките на Никола Вапцаров с варненската морска интелигенция продължават и след завършване на Морско училище. За това свидетелстват много факти, но един от тях е особено силен и впечатляващ. Местната организация на "Български морски сговор" в Горна Джумая (Благоевград) през 1932 г. възлага на Никола Вапцаров да разработи и изнесе реферат (доклад), посветен на морето, който става едно от най-ярките маринистки произведения в нашата и световна литература.

Разказите на неговите съвременници и съвипускници от Морското училище разкриват личностния и творческия портрет на Никола Вапцаров, когото всички с любов наричали Моряка.

Така обича да го нарича и съпругата му Бойка Вапцарова, която в спомените си често се обръща към него с вълнуващото "Моряк".

Така го наричат и Вапцаровци в Морското училище във Варна!

Образът на Никола Вапцаров и неговото поетично творчество оживяват чрез спомените на десетки негови съученици, командири и преподаватели в Морското училище: Халей Чушков, Димитър Ив. Моллов, Кольо Г. Василев, Георги П. Георгиев, Тремол Иванов, Георги Куршумджиев, Атанас Шалапатов, Иван Чучков, Христо Минев, Панко М. Найденов, Лазар Сапунджиев, Петър Александров Клечков, Йосиф Живков Рангелов, Емил Попов и др.

Вапцаров твори навсякъде – в клас, по време на самостоятелна работа, по време на занятия, в гарнизонен или домашен отпуск, по време на плаване, при работа с машините, при излет в планината, в затвора.

Нещо повече – последните часове в затвора преди да го разстрелят той също твори и създаде двете си предсмъртни творби – „Прощално" и „Борбата е безмилостно жестока", които обезсмъртиха поет, разкривайки величието на неговия дух.

Своеобразни феномени на световния литературен процес се явяват тефтерчетата и тетрадките с ръкописното наследство на Никола Вапцаров!

Те са общо 29 и са грижливо подредени от Бойка Вапцарова с подкрепата на Магдалена Шишкова в уникалния научен и художествен труд – ръкописното наследство на Никола Вапцаров.

Първото тефтерче е подарено на поета от неговата майка. Когато през лятото на 1926 г. Никола Вапцаров тръгва за Морското машинно училище във Варна, на раздяла с майката си, я моли да му напише нещо в едно тефтерче, за спомен – това, което продиктува майчиното сърце.

Елена Вапцарова написва следното послание към сина си – бъдещия ученик в Морското училище: „Бъди крепък и мъжествен, нищо светско да не срути основата на характера ти, в който вярвам, че е добър! Майка ти Елена Вапцарова".

Тефтерчетата и тетрадките на Никола Вапцаров са предизвикателство към читателското любопитство и научния интерес на изследователите, което поражда потребността от един нов прочит на тези свещени реликви. За тази цел нека да изброим тези 29 литературни феномени:

1) Най-ранното тефтерче
2) Тетрадка по смятане
3) Тетрадка с разказа „Лудата”
4) Малкото тефтерче, Банско
5) Розовата морска тетрадка
6) Кафявия бележник
7) Голямата тетрадка
8) Синята морска тетрадка
9) Малката тетрадка
10) Зелената тетрадка
11) Синята тетрадка с надпис „Морска учебна част”
12) Тетрадка с речта, произнесена при завършване на Морското машинно училище във Варна, 1932 г.
13) Тетрадка с реферата „Морето”
14) Тетрадка с доклада „Романтизъм”
15) Тетрадка с „Вълната, която бучи”
16) Тетрадка от формуляри
17) Розовата малка тетрадка
18) Розовата тетрадка
19) Сивата тетрадка
20) Карираното тефтерче
21) Първи бележник
22) Втори бележник,
23) Ключът на Суец. Градът на южните красавици
24) За силно впечатлителните – вход забранен
25) Червения бележник
26) Кафявата тетрадка
27) Синята тетрадка
28) Тетрадка „Сампа”
29) Синия бележник „Байер”

Името на Никола Вапцаров е вдъхновявало много курсанти от Морско училище да пишат стихове за своя патрон. Във вестник “Димитровска вахта” и във вестник “Вапцаровец” са публикувани десетки стихотворения, посветени на любимия на моряците поет Никола Вапцаров.

На Никола Вапцаров са кръщавани кораби и улици, читалища и училища. Един от випуските на Морско училище (1948-1953) носи неговото име – Вапцаровски випуск, който е и най-активен за увековечаване името на поета Моряк!

Паметната плоча пред Гранд-хотел „Димят” във Варна, поставена от 48-и Вапцаровски випуск във връзка с прощалната вечеря на випуск 1926-1932 г. и речта на Никола Вапцаров

За увековечаване паметта за поета Моряк на Антарктида е кръстен връх на неговото име – Вапцаров Връх (410 м, координати 62°37′15″ ю.ш., 59°54′25″ з.д.) – разположен върху планинската верига Тангра, остров Ливингстън от архипелага Южни Шетлъндски острови [Указ на Президента на Република България № 243 от 6 юли 2004 г. за наименуване на географски обекти на остров Ливингстън от архипелага Южни Шетлъндски острови, Антарктика; Държавен вестник, бр. 64, 23.7.2004 г.].

II. ДУХОВНАТА ВРЪЗКА МЕЖДУ ХОРАТА, МОРЕТО И МАШИНИТЕ В ПОЕЗИЯТА НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ – МОРЯКА

Влечението към морето и машините е доминиращо за талантливия възпитаник на Морското училище Никола Вапцаров, който създава за тях по-голямата част от своите даровити творби:

- Спомени от миноносците;
- Импресии от параход „Бургас“ (Александрия, В открито море, Митилин (Лесбий), о-в Марма, Черно море);
- Ключът на Суец;
- За силно впечатлителните – вход забранен!;
- Реферата „Морето”;

Никола Вапцаров по един вълнуващ художествен начин свърза морето и машините с човешката душа, като придаде на машините

духовна същност. Това е особено важно да се подчертае, защото векове наред научно-техническата и художественотворческата интелигенция твърде едностранчиво е разглеждала проблема „Човек-Машина", без да го види и като социален проблем, като отношение на Човек към Човека, като Духовен проблем!

В първото десетилетие на XXI век науката достигна до психологическите основи на духовността и културата на безопасността на Човека летящ (Homo Volans), Човека космически (Homo cosmicus, Homo Cosmodromo) и Човека мореплавател (Seaman), Човек-амфибия (Homo aquaticus), Човек подводен – акванавт (Merman).

В уникалното теоретико-приложно изследване „Безопасността на полета – болка на авиацията", създадено през 2007 год. не само с помощта на ума, но и на сърцето, световно известният учен генерал-майор, академик, доктор на медицинските науки, Владимир Александрович Пономаренко (род. 03.01.1933 г. – Мелитопол, Украйна) пише:

„Духът на летеца като професионалист е представен в неговата любов към Небето. Това особено, възвишено психическо състояние, в процеса на което се открива смисъла на живота в Небето – съпричастността към Вселената. В полета има и Дух!"

Логично е да добавим: В мореплаването също има дух! За наша национална гордост Никола Вапцаров е сред първите в света поети, които възпяха и одухотвориха машините.

С литературното си творчество Никола Вапцаров през първата половина на XX век свърза духовно хората, морето и машините, вдъхна на машината Душа. По този начин Вапцаров с помощта на художествените методи изпревари с повече от половин век онова, което модерните изследователи на XXI век разработиха с научните методи – Теорията за духовността на професионалистите с опасни професии (летци, моряци, космонавти), и разкриха същността на Душата на летеца, на моряка и на космонавта.

С методите на поетичното изкуство Никола Вапцаров изпревари откритията на учените за душата на корабите и машините: Едва 50 години по-късно след Никола Вапцаров, други автори започват да издават книги за душата на машините и корабите, които са отличени с високи награди:

- John Tracy Kidder. The Soul of a New Machine. 1981. (The Pulitzer Prize).
- Daniel Sekulich. Ocean Titans: Searching for the Soul of a Ship. 2006. (UNESCO Prize).

Одухотворяването на машините, корабите и морето с художествени методи е един уникален принос на Никола Вапцаров в световната литература, който следва още по-пълно да се оцени и популяризира в целия свят.

За това ново отношение на Никола Вапцаров към одухотворените от него машини в издадената през 2009 г. монография "Никола Йонков Вапцаров – Моряка" и последващите десетки публикации по темата у нас и в чужбина, направихме предложение за учредяване на Президентска награда Вапцаровска международна премия „Морето и машините" за стимулиране развитието на науките за морето, образованието и възпитанието на морски кадри, постижения в областта на безопасността на корабоплаването. Наградата да се връчва на преподаватели и морски университети за най-високи резултати в подготовка на новите морски командни кадри с висше образование – лидерите на моретата и океаните на XXI век!

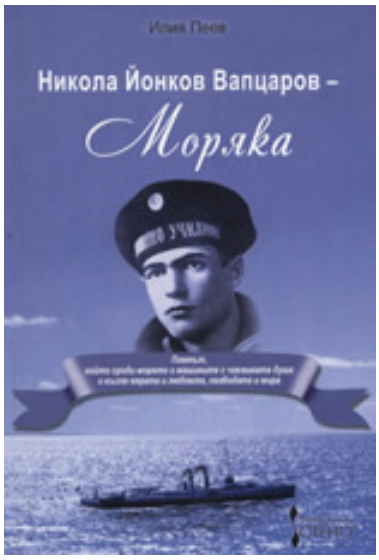

Пеев, И.П. Никола Йонков Вапцаров – Моряка. Поетът, който сроди морето и машините с човешката душа и възпя вярата и любовта, свободата и мира. ИК „Стено". *Варна, 2009, с. 224. ISBN: 9789544494506.*

В монографията се изтъкват редица аргументи в подкрепа на потребността от учредяване на Международна Вапцаровска морска премия:

Според най-смелите научни прогнози, около 2050 г., т.е. малко повече от век, след като Никола Вапцаров написа незабравимите стихове „ти помниш ли морето и машините" и „машината ритмично припява и навява топла вера", човечеството ще има нужда от качествено нови специалисти, които да управляват новите машини, защото тогава ще нарасне ролята и влиянието на изкуствения интелект.

Снимка на Никола Вапцаров на миноносеца „Дръзки" 22.3.1931 г.
(Инв. № 6800010)

Тези машини на бъдещето ще бъдат от ново поколение, но те ще носят същата онази душа, която им вдъхна Никола Вапцаров, ще носят същата онази свещена одухотвореност като машината на миноносеца „Дръзки" например, грижливо и любовно обслужвана от стажанта на Морското училище, поета Моряк и така вълнуващо възпята от самия него в есето „Спомени от миноносците", писано през 1931 г. за юбилейния сборник по случай 50-та годишнина на Морското училище (1881-1931).

„Ний дойдохме тука, за да пречистиме душите си чрез радостта и страданието, и в сърцата ни ще звучи вечно твоят ритъм, о, машина."

„Влязох в машината на „Дръзки". През илюминаторите проникваше твърде малко светлина и яркият отблясък на медните и латунени части като че ли включваха в себе си някаква мистичност, която трябваше рано или късно да отмахна, да разгадая.

Пред мене е тя, машината, спокойна и невъзмутима, а около нея някак по-скромно и страхливо, сякаш малки при-служнички, които се стараят да задоволят капризите на своята господарка, лежат, всяка върху своята рама, три помпи. Три помпи. Тогава още не знаех предназначението им.

Тогава още не познавах нуждите на тази властница, която сега разбирам, чувствувам всяка нейна клетка, в която има и заповед, и заплаха. Помня само, че в главата ми се въртеше теорията за трансформацията на енергиите, но все пак аз не можех да проследя нишката на трансформирането – от слънцето до тези 260 оборота".

„Вие познавате ли шума на машината? Не, това не е само шум, някак грубо е да се каже, че е шум. Тогава и аз така го наричах, но сега не си позволявам такива грубости. Защото това е душата на машината, това е нейният пулс, а ако тези сравнения ви се виждат много сантиментални, кажете тогава, че това е нейната диаграма".

„Помня как след като свършвах някоя работа, аз заставах до поправената част и чаках с трепет. И аз не го правех от маниерност, о, не, тука имаше дълбоки психически подбуди – в поправената част ме гледаше въплътената ми мисъл, вътре в клетките й течеше моята кръв, в нея трептеше моят темперамент".

Есето „Спомени от миноносците" разкрива една много характерна черта на литературното творчество на Никола Вапцаров, в което машините пречистват човешката душа! Когато поетът Моряк е усетил това свойство на машината, тогава е бил едва 23-годишен стажант на Морското училище.

Младият поет Моряк гали нежно машината като своя любимка, а когато тя се задвижва, в него бликва възторгът на творчеството.

Световната литература трябва да отдаде дължимото на Никола Вапцаров за неговата гениална проницателност, научна прозор-

ливост и поетичното откритие за душата на машината. През периода на обучението си в Морското училище (1926-1932), а и след това в продължение на целия си жизнен път, поетът Моряк разкри духовността на машината и нейното въздействие върху душата на човека, духовната връзка между човека и машината. Това одухотворяване на машините, което Вапцаров направи в поезията си чрез емоционалното и поетичното си прозрение, в края на XX век беше направено в много страни по пътя на рационалното прозрение, научната фантастика и футурологията.

Литературното творчество на Никола Вапцаров дава основание да се направи една актуална социална заявка: нужно е обществото да промени в позитивна посока отношението си към инженерно-техническия персонал като към хора, които са в основата на техническия и технологическия прогрес и просперитет на държавата.

За намаляване на техногенните катастрофи и повишаване на техническата безопасност и сигурност, в т.ч. сигурността на водния, авиационния и автомобилния транспорт, трябва да се формира нова ценностна система, в която безопасността е част от новата култура на хората. Първообраз на тази нова култура и нова духовност я виждаме в поезията на Никола Вапцаров, който одухотвори машините и ги свърза с душата на човека и морето.

Това е симбиозата на XXI век!

III. ЛИЧНОСТТА И ПОЕЗИЯТА НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ В СВЕТОВНАТА КУЛТУРА

Никола Вапцаров е поет не само на България, но и на целия свят. Именно поради това той бе удостоен и с най-високото отличие – Международна награда за мир, което е най-убедителното доказателство за жизнения подвиг и литературния талант на Никола Вапцаров.

Международната награда за мир е учредена на Първия конгрес на Световния съвет на привържениците на мира през април 1949 г. Присъжда се от Световния съвет на привържениците на мира на дейци на науката, културата и изкуството за най-добри произведения на литературата и изкуството, научни работи и кинофилми, способстващи за укрепването на мира. Целта на тази награда е да се отдава почит на най-изтъкнатите в световен мащаб борци за мир, творчеството на които е неразделно свързано с тяхната борба за запазване на мира в света.

През лятото на 1952 г. Конгресът на народите за защита на мира заседава във Виена и тогава става известно решението на журито за международните премии на мира. Журито единодушно предлага Почетната награда за мир да бъде дадена посмъртно на световно признания българския национален герой, поет и революционер Никола Вапцаров, паднал в борбата срещу фашизма.

На 19 юни 1953 г. Световният съвет на мира по време на неговата Будапещенска сесия потвърждава решението на журито за международните награди.

Почетната награда на мира, присъдена на Никола Йонков Вапцаров през 1952 г. от Световния съвет на мира

Ето и текста на самото решение:

„Световният съвет на мира, като взема пред вид изключителния принос в делото на мира и дружбата между народите на българския поет и национален герой НИКОЛА ЙОНКОВ ВАПЦАРОВ, решава да му присъди за 1952 г. Почетната награда на мира.

Председател на Световния съвет на мира: Фредерик Жолио Кюри

Председател на журито на международните награди на мира: Пиетро Нени

Будапеща, 19 юни 1953 г.”

За Вапцаров са се изказвали или са го превеждали десетки световноизвестни поети и писатели, включително двама носители на Нобелова награда за литература – италиан-

ският поет Салваторе Куазимодо (20.8.1901-14.6.1968) и полската поетеса Вислава Шимборска (род. 2 юли 1923), която преведе стихотворението на Вапцаров „Прощално" още през 70-те години на XX век.

Ето и някои примери, които показват нагледно онези високи оценки, които световната литература дава за Никола Вапцаров:

Арис Диктеос, Гърция. Вяра в човека. Из предговора към „Антология на българската поезия":, изд. „Додони", 1971 г., Атина:

„Без риск да сгрешим, можем да кажем, че, разстрелян от колаборационисткото правителство на своята родина, Вапцаров се роди със своята смърт. Удивени, непосредствено след войната съотечествениците му откриват сред себе си „едно почти неизвестно до този момент поетическо чудо".

Аз поне не познавам друга поезия, която да излъчва такава силна топлота, човечност, близост и честност, поезия, която да е толкова убедителна в изискванията си за хуманна справедливост и мир, каквато е поезията на Вапцаров. И колко вяра в човека и в неговото бъдеще, колко копнеж за живот изразява тази поезия.

Разстрелът на Вапцаров, след многомесечните изтезания, се превръща в официално потвърждение на неговата правда, каквото и съдържание да се влага в нея.

Питър Темпест, Англия. Вдъхновен поет. Слово на тържествена вечер, посветена на 50 годишнината от рождението на Никола Вапцаров, София, 1959 г.:

„Нашето познанство с Вапцаров е могъщо средство за разчупване на бариерите от невежество и неразбиране, които хора изправиха срещу хората.

Какво знаехме за България в дните, когато Вапцаров вървеше по софийските улици, работеше между вас, четеше ви стиховете си по кафенетата, гонен и следен от тайната полиция?

В Англия познавачи на луксозните парфюми оценяваха вашето розово масло; търговците се възхищаваха от финия български тютюн, който им носеше огромна печалба.

Вестниците ни осведомяваха за машиниста-любител с бели ръкавици цар Борис III, който караше локомотиви от каприз. „Колко комично! Ах, колко любопитно, колко демократично!" – говореха във великосветските кръгове.

Но вестниците не ни казваха нищо за скромния огняр Никола Вапцаров, който „пренасяше с коша кюмюр, изхвърляше сгур дванадесет часа на нощ". Те не ни казваха нищо за „неизвестните хора", с чиито труд и пот забогатяваха английските и българските търговци. Не ни казваха, че по същото време същият цар Борис сваляше белите си ръкавици, за да подпише с престъпно равнодушие към историята и българската литература, смъртната присъда на един от най-големите български синове.

Днес и царят, и приближените му са в коша за смет. Но неизвестният работник, поетът, героят на нашето време е обичан от милиони.

Днес работниците в Ланкашир носят стиховете му в джобовете си. Аз слушах Вапцаров от устата на един работник в Манчестър. Чух обикновена тъкачка да говори с ентусиазъм за стихотворението "Завод". "Да, тъкмо така е в живота" – казваше тя.

Струва ми се, че много от нас, поетите и писателите, днес са задрямали твърде дълбоко. Велики и жизнени теми ни гледат в лицето, но ние не пишем за тях със същата напрегната грижа и неуморно участие, както някога правеше Вапцаров.

В някогашното жилище на поета, на ул. "Ангел Кънчев" 37, съм виждал стар, овехтял будилник, който е събуждал Никола Вапцаров всеки ден за черна и безпощадна работа. Нека неговият будилник пак зазвъни силно и високо, за да държи будно нашето съзнание на писатели и борци за мир и щастие на човечеството".

Жермена Ив Фарж, писателка от Франция, член на Световния съвет на мира, връчва дипломата и медала от наградата на академик Георги Наджаков, а той я предава на майката на поета Елена Вапцарова:

„В борбата за свобода и за мир, която днес е най-неотложната задача на всички народи в света, Никола Вапцаров ще остане една от най-чистите и благородни фигури. През своя

кратък живот, в който поетът и борецът са неразривно свързани и който показва така ясно единството на неговите политически убеждения и на неговите лични чувства. Никола Вапцаров възпя и защити принципите на свободата и човешкото щастие“.

Италианският поет Салваторе Куазимодо:

„Никола Вапцаров, разстрелян на 32-годишна възраст от българските фашисти, е един от мнозината разстреляни поети по времето на съпротивата в своята страна. Той ни е оставил два завета: самата своя поезия, написана с „думи прости”, от която завинаги са изтръгнати корените на европейската абстрактна поезия и на формализма, и завета, включен в стихотворението „История”, което ще остане да живее в бъдещето.

В него е обрисуван и моралният лик на идващите поколения, тяхната съдба, съдбата на елементите, които – както в природата – създават света, неговата цивилизация“.

Испанският писател и поет Мануел Муньос Идалго, автор на поема за Никола Вапцаров и на театралната пиеса за Никола Вапцаров „Кървавата бразда”:

„Преди много години имах честта и щастието да публикувам в Испания поезията на Никола Вапцаров. Това е едно от най-стойностните неща, които съм правил през живота си. И от Вапцаров тръгна голямата ми любов към България.

Никола Вапцаров е сред поетите, които ще останат в световната литературна съкровищница с непреходното си творчество, неповторимо по хуманност и идейно звучене. Той е един от най-големите поети на всички времена“.

Заключение:

Поезията на Никола Вапцаров служи като катарзис в нашата национална душевност, народопсихология, бит и култура. Новите изследвания показват, че оптимизмът и вярата в поезията на Никола Вапцаров играят психотерапевтична роля, като окуражават хората в трудни ситуации и им дават надежда за справяне.

Всъщност тази сила на Вапцаровата вяра е доловена преди повече от половин век и популяризирана по най-добрия начин пред целия свят:

- През 1968 г. Институтът по литература на БАН издава в отделна миниатюрна книжка стихотворението „Вяра” на Никола Вапцаров, преведено на 29 езика. Сувенирно издание е подарено на всеки участник в IX Световен фестивал на младежта и студентите в София през 1968 година.

- През 1984 г. второ издание на стихотворението „Вяра” с преводи на 35 езика лети на космическия кораб „Союз ТМ-5“ с втория български космонавт Александър Александров на 7 юни 1988 г.

Второто издание на стихотворението „Вяра” на Никола Вапцаров” от 1984 г. е подарено от Йордан Георгиев Йорданов (02.X.1934-08.08.2021), педагог, журналист и краевед от Монтана, на Регионалната библиотека „Гео Милев” и градския архив.

Великият Българолюбец академик Дмитрий Сергеевич Лихачов на Първия международен конгрес по българистика в София на 25 май 1981 г. определи България като държава на духа! Личността и поезията на Никола Йонков Вапцаров заслужено заеха трайно място сред най-високите достижения на световната култура и получиха огромна почит и признателност. Поетът Никола Йонков Вапцаров – Моряка, има неоспорим принос за утвърждаване авторитета на България като държава на духа!

Литература:

1) Пеев, Илия. На Океана с Любов, Вяра и Надежда. Пета Океанска песен: Най-ярката звезда над Океана се нарича Моряшката любов! Вапцаровските песни сродиха морето и машините с човешката душа и възпяха вярата и любовта, свободата и мира. Светът и България имат нужда от Вапцаровска морска магистрала за Десетилетието на науките за Океана.

Монография: Илия Пеев. На Океана с любов, вяра и надежда. Песен за петте океана. Пет океански песни. Художник Сияна Струнчева. Редактор Петър Тодоров. Издателство „Морски свят". Варна, 2022, стр. 358. ISBN 978-619-7600-19-3.

2) Пеев, Илия. Никола Йонков Вапцаров – Моряка. Поетът, който сроди морето и машините с човешката душа и възпя вярата и любовта, свободата и мира. Монография. ИК „Стено". Варна, 2009, 224 с. ISBN: 9789544494506.

3) Пеев, Илия. Предложение за учредяване на Президентска награда Вапцаровска международна премия „Морето и машините" за стимулиране развитието на науките за морето, образованието и възпитанието на морски кадри, постижения в областта на безопасността на корабоплаването.
Електронно списание „Литературен свят"
https://literaturensviat.com/?p=153350
Електронно списание „Литературен свят", Издателство "Фльорир". София. ISSN: 1314-2046.

4) Пеев, Илия. Да се учреди Вапцаровска международна премия „Морето и машините". - Eurochicago.com, Информационен портал за българите по света, портал за българските идеи и каузи по света
https://www.eurochicago.com/2018/12/vaptsarov-premia/
(2018-12-16)
Проф. Пеев предлага да се учреди Вапцаровска международна премия „Морето и машините"
Да се учреди Вапцаровска международна премия „Морето и машините" предлага проф. Илия Пеев, чието предложение публикуваме най-долу.

5) Петра Ташева. Вапцаров – най-песенният поет в света.
https://www.duma.bg/vaptsarov-nay-pesenniyat-poet-v-sveta!-n180880
(петък, 07 Декември 2018 / брой: 238)
Събеседник Илия Пеев: Вапцаров - най-песенният поет в света! Да се учреди Вапцаровска международна премия "Морето и машините", предлага професорът
Интервюто на Петра Ташева с проф. Илия Пеев, публикувано в „Пегас", приложение на в. „Дума" за литература, изкуство и култура.

6) Йордан Георгиев. "Вяра"-та на поета Никола Вапцаров летя в Космоса. Интервю на Юлий Йорданов във в. Монт-прес, 49 (2277), VI, 9 – 13, 2015.

7) Пеев, Илия. Позитивната динамическа психотерапия като научна система от холистически възгледи за планетарното здраве на човечеството и за новия мироглед и устройство на света през XXI век. Сп. „Национална сигурност", С., 2019, бр. 7.

8) Пеев, Илия. Никола Йонков Вапцаров – Моряка Патрон на Морското училище.
http://old-www.naval-acad.bg/Izdanij/135-kniga/28-36.pdf

Изразявам моята признателност и благодарност на гл. ас. инж. Огнян Жеков, бивш преподавател в ТУ-Варна, активен Координатор на СУВ, и капитан I ранг доц. д-р Недко Димитров, Декан на факултет „Навигационен" във ВВМУ „Н. Й. Вапцаров" – Варна, член на УС на СУВ, за поканата им да представя този доклад пред Конференцията „Културното наследство на Варна и Черноморския регион 2022".

Професор д.пс.н. Илия Петров Пеев, капитан I ранг о.р.

За контакти:
проф. д.пс.н. Илия Петров Пеев,
капитан I ранг о.р.
бл. 109 вх. 4 ап. 74 ет. 5
ж/к „Младост" II
9027 Варна
E-mail: ippeev@abv.bg
Mob. +359 898 359 647
Home: +359 52 757 472

РАННОВИЗАНТИЙСКАТА КРЕПОСТ ТЕОДОРИАНА ДО КРЗ „ФЛОТСКИ АРСЕНАЛ“

доц. д-р инж. Траян Траянов ✝

Abstract: *In the months of May, June, July, August, and September 1981 Civil Engineering and Technical Fleet (STF Varna) was hard at work in order to finish Site №1340/21 of TEREM-Shipyard Flotski Arsenal, in front of Ladzhata (Aladana). In order to form the payment rate for work underwater (underwater hour), STF asked the Institute of Oceanology at BAS, Varna, for a Protocol for Underwater Visibility—on the surface and on the seabed, where the divers worked. After measurements at several locations, including the help of the diver working there, I had the time to observe the test pit at the westernmost end. I found artefacts at a depth of 1.5 m, as well as two cultural layers at deeper levels. I believe that those at 1.5 m—terracotta tiles with dimensions of 40 x 40 x 5 cm, were probably from the Theodoriana Byzantine fortress.*

Keywords: *Ladzhata, underwater work, measurements, cultural layers, findings, Theodoriana fortress.*

Находката

От историята е известно, че византийският император Юстиниан се заема да укрепи “против славянските нападения дунавската и после крайбрежната линия и вътрешността на страната с нови крепости и възстановява старите“. “Близо до Варна той съградил до с. Аладън, където е била кариерата за камъни (каменоломът) за строеж на Варненското пристанище 1895 - 1906 г. една крепост (1). Един надпис, който “бил намерен в нея“, увековечава построението от императора“. Крепостта била именована Теодориана, по името по името на Теодора, съпруга на императора.

През лятото на 1981 г. (май, юни, юли, август и септември) Институтът по океанология към БАН – Варна бе ангажиран да помага (2) на финалните етапи по строителството на достроечния кей на Обект 1344/21 в акваторията на КРЗ “Флотски арсенал“ (Лъджата). Водолазите на СТФ подравняваха леглата на 7 кесона на дълбочина 7.5 м.

От СТФ изпращаха кола, а от Института по океанология взимах за осигурител колегата Атанас Атанасов. Подравняването и заскалявката е особено труден процес и почти винаги се извършва „пипнешком“. Шокиращо беше още първото замерване на най-източното легло за кесон на 21.V.1981 г. (2). Оказа се, че „заскалявката“ си я има, като в отделни „пукнатини“ извира сладка вода. Видимостта бе идеална, но започнат ли водолазите да разместват купчините дребни камъни водата става мътна.

Подводното вливане на сладка вода ни беше известно още от 1960 г., когато бяхме пощурели по Девненските извори Марциана и Вълшебникът. Водата там извира от Малм-валанджинския водоносен хоризонт с постоянна температура +170°C. Тук бе редно да намерим хубава вода, още повече, че името на местността, където е изграден КРЗ “Флотски арсенал“ – Лъджата, означава минерална баня. Вероятно тук е имало и терми. Не беше за чудене видът на вагон-цистерната на снимката от товарането на каменни блокове (Фиг. 1) при строежа на Варненското пристанище. Той е бил съставен от няколко големи дървени бъчви.

В едно от следващите замервавания излязох в най-западния край на щурфа, на 1.5 м дълбочина от повърхността, открих теракотови плочи с размери 40 х 40 х 5 см, подредени за под или за изолация на тунел за топъл въздух, ако е имало в този край на крепостта терми. Бъдещи подводни изследвания на това място ще определят за какво точно са били използвани те.

На дълбочина 3-4 м в друг културен пласт открих керамичен артефакт от светлочервена глина, голям колкото юмрук, с четири оформени крачета в долния си край, поддържащи

платформа, също от глина с остатъци от тръби с диаметър около 20 мм, разположени на 90°. Този артефакт го занесох в Археологическия музей и стоеше на бюрото на проф. М. Лазаров.

В още по-долен хоризонт, някъде около 7 м, в друг културен пласт намерих синец от стъкло с диаметър 2 мм, върху който е поставена златна лентичка и запечатан от нов слой стъкло.

На Фиг. 2 е показан краят на щурфа, където е изграден достроечният кей и част от полуострова, на който се намира и част от крепостта Теодориана.

Фиг. 1. *Изглед на кариерата Малък Аладън (1906 г.). Водата за забъркването на хоросан за строежа на блоковете също е идвала от тук*

Фиг. 2. *Аерофотографско изображение на КРЗ „Флотски арсенал“, 2022 CNES/Airbus, Maxar Technologies*

Изводи

Направен е опит за локализация на територията на византийската крепост Теодориана, както и акваторията, на която е намерено подводно вливане на сладки води. Бъдещи изследвания под и над водата тук ще доведат до нови познания за хидрологията на подводните извори – качество, дебит и режим, както и за технологични решения за каптирането и използването на тези води; нови познания за историята и устройството на крепостта Теодориана, както и за културните пластове в края на шурфа.

Литература:

1. Известия на Варненското археологическо дружество. т.VII, 1901 – 1921 г., Шкорпиль Х. К. Двадесетгодишната дейност на Варненското археологическо дружество. т. VII, с. 15.

2. Леководолазни дневници XX и XXI, 1981 на Лаборатория „Океанографски прибори“ на Институт по океанология БАН, Варна.

3. 100 години Пристанище Варна. 2006. Юбилейно издание. с. 58.

доц. д-р инж.Траян Константинов Траянов
e-mail: ttrayanov@mail.bg

† *Снимка на автора по време на замерванията*

СПАСИ И СОХРАНИ...

Сия Папазова

Abstract: *To the cultural heritage of Varna and the Black Sea region, we can add the cultural work of Katya Papazova – philologist, journalist, director, and theater teacher; founder of the children and Zlatnoto Klyuche youth theatre, a theatre school that will soon be 50 years old. People close to the theatre call the time in which she carried out her calling—the Era of Katya Papazova.*

Her innovations are in the fields of stage acting and its relation to children's "nonsense", in the deployment of the Shakespeare for Children and Adolescents programme, and in the realisation of productions in the field of spatial theatre - the newest and most experimental trend in European theatre practice.

Her theatre is distinguished by a very high repertoire. Plays by Molière, Goldoni, Gozzi, adapted texts for theatre by Duma, Mark Twain, and Bel Kaufmann were staged.

Katya educated several generations of children and adolescents in the theatrical spirit. She saturated the contemporary cultural space with magnificent artists who honour Bulgarian theatre and cinema: the directors – prof. Plamen Markov, Galin Stoev, Vasilena Radeva; the actors – Marius Donkin, Krustyo Lafazanov, Stefan Denolyubov, Ivo Arukov, Stoyan Doychev, Hristo Cheshmedjiev, Markela Topalova; the innumerable theatre scholars, film critics, scriptwriters, playwrights, cinematographers, producers.

When they were young, she called them "the saved children of Varna". Saved from the streets, drugs, prostitution, crime... The ugly side of the Post-Communist Transition.

Now a street in Varna bears her name.

I took over the school after her passing. Only then did I understand the deep meaning hidden in the famous Orthodox-Christian aphorism "Спаси и Сохрани" (Save and Protect).

It has two parts: the first part consists of a single act. Спаси (Save)! And that is it...

The second part commands something else. Сохрани (Protect, Preserve)! It is a much longer process. It is terribly difficult to preserve what has already been saved.

Keywords: *children and youth theatre, stage acting, nonsense, Shakespeare for Children and Adolescents programme, spatial theatre, saved children of Varna*

Към културното наследство на Варна и Черноморския регион принадлежи и може да добавим културното дело на Катя Папазова. Филолог, журналист, режисьор и театрален педагог. Създател на детско-юношеския театър „Златното ключе", театър-школа, която скоро ще навърши 50 години. Театралите наричат времето, когато тя извършваше това създидание – Епохата на Катя Папазова.

Тук е място да стане дума за нейните нововъведения, открития, находки в областта на театрално-педагогическата ѝ практика.

Тя бе първата, която отдели специално художествено място в учебната си програма на детския нонсенс. Първата, която се взря много внимателно в този странен и уникален продукт на детската фантазия.

Чрез интуицията си на педагог и театрал откри богати музикално-драматични моменти в това изключително творчество. С много древен и загадъчен корен. И го превърна в театрална игра, бликаща от енергия, забавна, увличаща, доставяща живителна радост на децата и юношите.

Но тя отиде още по-далеч. Извлече от детския нонсенс смислови знаци и символи. В нейните сцени-игри словото не приличаше на детски брътвежи, които разсмиват възрастните със своята прелестна инфантилност. В него тя съзря скрита логика, подобна на космически език, дошъл при нас от далечна планета. Преоткри нонсенса като колосален опит на детето да подрежда изначалностите, като умение да преобръща причинно-следствените връзки

в друга последователност, като способност да се допуска противното и да се предлага съвършено друга гледна точка. И по този начин детето разкрива света пред нас някак пречупен, раздробен, разместен... Според Катя създателят на детския нонсенс е гениален откривател на „черните дупки“ в човешкото познание. Като онова дете-мислител от талантливата книга на Корней Чуковски „От 2 до 5“, което казало: „Мамо, мамо, пристигна пожарната. Значи сега ще започне пожар...“ и „Мамо, обичам чесън, защото много хубаво ми мирише на салам“. В този обърнат, странен вид, детският нонсенс се превръща във високо естетическа територия на нейния театър.

В самата детска игра върху основата на нонсенса тя откри дълбоко кодиран театър. В начина, по който момичетата разговарят с куклите си, а момчетата – с пластмасовите си войничета, съзря сцени, роли и наченки на диалог. Вярваше, че във всяко дете е заложен игрови талант и разчиташе на него. Досещаше се, че в нонсенса е скрита историческа памет, която не си знае годините. И когато поставяше своите сценични композиции, тя всъщност изследваше тази памет. Например в играта на „Кралъо-портальо“, където две деца събират ръцете си като арка и под тази арка минават другите участници в играта, тя откриваше спомен, далечно ехо, от събития, свързани с трагическия поход на младия, почти момче, крал Владислав Варненчик. Впечатляваше я до изумление текстът, който придружаваше играта:

Отвори, кралъо порти,
отвори, кралъо,
че кой ще мине кралъо,
че кой ще мине?
Отворете, заминете,
един оставете...

Занимаваше я загадката – от къде и как се е появил този „крал“ в детската игра и как е останал в нея? Възможно ли е да е заседнал там от необозримо далечната 1444 г.? Във Варненския край тази игра беше много разпространена сред децата. Но най-много я удивляваше фактът, че споменът се е превърнал в театрален мизансцен, който наподобява портата в крепостната стена, през която минава в боен ред войската на 20-годишния крал.

Особено се интересуваше от една игра, придружена с доста глуповат текст-нонсенс:

Еника беника клика бе,
абер фабер домине.
Ета, бета, добер, клета
Граф пуф-паф...

Свързваше я с кръстоносния поход на Балдуин, нахлул в нашите земи и пленен. С една дума, графът е „пуф-паф...“. С други думи, излязъл е въздухът му като през спукан балон... Нещо като проява на безпощадна детска ирония. А може би става въпрос за друго събитие, свързано със Савойския кръстоносен поход на граф Амадей VI, който напада българските черно¬морски градове през 1366 г. Обаче, превземането на Варна се проваля. Част от рицарите му са пленени. Така че и този граф е „пуф-паф...“, според детското определение.

В броилката „Ала бала ница, турска паница...“ съзираше тъжния знак на робството.

Смисълът на нейната находка беше, че тя откри в детския нонсенс игрова памет за неща, случили се преди много лета...

И целият този разкошен, старинен, покрит с патината на времето свят участваше пълноводно, пълновластно в нейните блиц-представления на тази тема. Превръщаше ги в знакова култура, в сценично поведение, в допълнително знание за отминали светове.

Друго нейно нововъведение беше, че създаде трупа, където заедно се обучаваха деца от 6 до 18 години. Без сегрегация по възраст и по възможности. Твърде голям и рискован диапазон, наистина. Когато адаптирах драматичните текстове, предназначени за трупата, тя настояваше да включвам реплики и за най-малките. Непременно да измисляме думички за тях. Спорих с нея: „Защо да се мотаят и да се пречкат в краката на големите? Защо да развалят уюта на стария кокал?“. „Нека се пречкат и мотаят, нека големите се препъват в тях – настояваше тя. – Както се пречкат, така и ще се учат от по-големите момичета и момчета. Ще ги гледат от долу нагоре, ще ги уважават, ще им се възхищават и ще се опитват да им подражават.

А големите – те ще ги покровителстват и ще внимават да не ги настъпват...“. И аз измислях несъществуващи в оригинала реплики. За носачи, готвачи, граждани, зяпачи, продавачи на ветрила и туш за четчици... Каквото ми хрумнеше. В адаптацията на „Принцеса Турандот” измислих Първи писар, Втори писар, Трети писар, Четвърти... Толкова писари, колкото бяха необходими, за да бъде обхванат целият този дребен народ. На сцената той се подвизаваше и се вихреше, и наистина се пречкаше в краката на големите, но придаваше особена прелест на спектаклите ѝ.

По едно време в трупата имаше над 120 деца. „Прекаляваш! – сърдех ѝ се аз. – Няма да ти стигнат силите...“. Но тя само уморено махаше с ръка. По-късно разбрах, че сред това войнство тя всъщност се чувстваше прекрасно. Не познавам друг човек така френетично влюбен в децата и в театъра. Веднъж, като присъствах на нейно занимание, забелязах едно момче, пълничко, което подскачаше след другите деца и се опитваше да ги догони. Казах ѝ: „Защо си го взела това неартистично дете? За какво ти е?“. Тя вдигна към мен сиво-зелените си очи, пълни с укор: „Това дете, ако искаш да знаеш, е едно много талантливо дете“. И до сега се питам – как узна, как позна, че в подскачащото хлапе иманентно е скрит един от най-добрите български актьори, с много сложно изкуство, с гъвкава, парадоксална природа, играещ на тънкия ръб между печалното и комичното? Детето беше Кръстьо Лафазанов...

В тези наши спорове тя излезе права. Притежаваше удивителен усет за детския театрален талант, дори когато той беше в зародиш, в онова най-неясно утробно състояние. Адаптира и сценично реализира три варианта по „Приказка за цар Салтан“ и няколко поколения „ключета“ имаха щастието да изиграят фантазния, насмешлив, бликащ от каскадни рими стих на поета, за когото В. Висоцки написа и изпя самокритично:

Днес музата ме посети...
Постоя малко и си тръгна...
***
От Пушкин пък, тя въобще
не си отиваше.

Но най-голямото, най-запомненото дело е постановъчната ѝ работа над Шекспировата драматургия. Венецът на нейните усилия.

Хрумна ѝ мисълта, че Шекспир може да бъде изигран от деца за деца. В цялата му сложност и дълбочина. Това бе първият успешен експеримент в страната.

Последователно осъществи представленията „Катерина и Петручио“ (по „Укротяване на опърничавата“), „Напразните усилия на любовта“, „Много шум за НЕЩО” (по „Много шум за нищо”).

Възниква въпросът:

Защо именно Шекспир?

И защо точно в този момент той става предмет на нейните театрални търсения?

И отговорът е следният:

За никого не бе тайна, че духовната и икономическата криза на прехода отприщиха насилието и жестокостта в съвременното общество. Не бяха пощадени дори децата и юношите. От най-тъмните кътчета на невръстните им души, като дух от бутилка, излезе и показа грозното си лице агресията в класната стая, в училищния двор, на улицата.

Спешно ѝ се налагаше да проучи от къде и как се бе породило това ужасяващо явление. И тя трябваше да се намеси в емоционалния свят на съвременните деца и юноши, ранен и осакатен.

И един от ориентирите за добро и зло, грозно и красиво, почтено и непочтено, достойно и недостойно тя намери в Шекспировата драматургия.

Точно в този момент, когато обществото съзерцаваше (а то и сега съзерцава безучастно, дори безпомощно) разпадането на вътрешния, най-интимния свят на съзряващата личност. И ставаше (и сега става) свидетел на поне три симптома, които доказват това страховито, застрашително разграждане на детската личност:

- поява на ранно свръхлюбопитство към смъртта;
- формиране на слаб, раним, неустойчив характер;
- тихо отглеждане и натрупване в самота на агресия.

Резултатът е потресаващо опасен за об-

ществото. Отключва се генетичното предразположение към безконтролни действия. Никак не е за чудене, че се появиха деца самоубийци и убийци. Отдавна Достоевски, Фройд и съвременните учени-генетици предупреждават, че никой не знае какви „бесове“ човекът носи в себе си, какви наследствени „подаръци“ се пазят и съхраняват в генетиката му. При едни обстоятелства обременената природа би могла да спи и изобщо да не се пробуди.

Но при други?..

По нейно време, пък и сега, обстоятелствата са ужасяващо други. Детското любопитство към смъртта отдавна вече не се изразява в прословутото измъчване на котките или стрелбата по врабчетата с прашка. Отдавна вече нашите деца и юноши, застинали пред компютъра не забелязват и без това тънката граница между живота и смъртта. За тях преходът от едното към другото е щастлива, безгрижна, безобидна игра. Когато „убиват“ себеподобните наужким, те нямат усещането за болка, за рана, за дълга и мъчителна агония. За тях това са просто картинки, комикси, карикатурно изкривени и смешно падащи човечета.

Те не ценят живота като такъв. И много лесно, нехайно, като на шега, могат да прекрачат границата между живота и смъртта. Налагаше се час по-скоро да се смени този тип отричаща, принизяваща, унижаваща живота Игра. Игра на бесове. Ето защо заниманията с Шекспир се превърнаха в цялостна програма, която тя следваше неотклонно. Най-вече, за да разкрие, разобличи, подмени, виртуалния автор на играта, събирателния образ на този автор-животомразец, дълбоко скрит в мрежата. И може би наистина бе време да бъдат върнати „бесовете“ (по думите на Достоевски) в бутилката.

Когато поставяше Шекспир, Катя предлагаше на децата друга игра. Предлагаше Шекспировата измислица, неговата театрална игра. Защото знаеше, че тя лекува комплексите, тушира агресията, подчертава, откроява, качествата на личността, внушава непостижимата ценност на най-големия, най-божествения подарък – Живота.

И нещо друго... Катя забеляза, че децата много обичат да пародират демоничното, мрачното, гробовното. Отнасят се към смъртта като към нещо отдалечено във времето и пространството. Мислят се за безсмъртни. И така трябва. Обясняваше си защо така весело и шегобийски децата носят тийшъртки, върху които са изобразени черепчета и други „зловещи“ сюжети.

„Разглóбен скелет върху бъчва с теб танцува...“ – се пееше в една пиратска песничка от нейното детство. Колкото и да са различни, детствата си приличат, най-вече в зората, в началото на всеки живот. Според Катя сцената беше най-подходящото място за триумфа на този живот. Знаеше, че пак на сцената порасналият по-късно човек, сам ще достигне до смисъла на онзи прочут Шекспиров монолог, когато завърналият се бивш студент Хамлет се опитва да проникне в смисъла на ефимерния живот, произнасяйки репликата: „Бедний, бедний, Йорик?...” пред разтворения гроб на кралския шут. Ето защо искаше да постави и „Хамлет” за деца и юноши, но времето не ѝ стигна.

И още нещо. Тя сложи художествен акцент върху Шекспировите характери. Върху ярките, жизнелюбиви, страстно мислещи и страстно чувстващи характери на млади хора, които населяват Шекспировото пространство, защото забеляза, че младият човек като че ли няма характер. Лесно съблазним е, лесно достъпен. И става предопределена жертва на дрогата, алкохола, проституцията, насилието... Измъкването от тази яма няма как да стане без да се прояви силата на характера. А характерите в драматургията на Шекспир са изтъкани от чест, достойнство, доблест, мъжество... В съвременното общество се усеща остър дефи¬цит, кислороден глад, тъкмо към тези прояви на благородство в човешкия характер. Грубо са разместени и разменени местата на нравствените стойности. Грижата за тялото и мускулната маса е издигната в ранг на най-непогрешима, най-видна заявка за характер. Характерът е заменен с измама, с блазирано съдържание – надуто, глупаво, надменно.

Ето защо при поставянето на Шекспирови текстове тя изведе на преден план Шекспировия младежки характер и го включи в съвременните отношения между момчетата и

момичетата, които много си приличат с Шекспировите момчетата и момичетата по възраст. Например Ромео и Жулиета, от съвременна гледна точка, са тийнейджъри.

Но има и разлики. В епохата на Шекспир характерите рано съзряват. Героите пътешестват, приключенстват, търгуват, воюват... И никой не се шегува с тяхната голобрадост. Напротив! Те поемат големи отговорности, решават съдбовни проблеми и противоречия. Падат, стават, грешат, поправят се, отново грешат, но имат много, много време пред себе си, преди да остареят и побелеят.

При Шекспировите момчета рано се проявява мъжкото начало и то се изразява в кавалерство, великодушие, закрила на слабите и безпомощните.

А при Шекспировите момичета... В тях са спотаени и скрити качествата на жената. Тя като пеперуда се измъква от пашкула, от природата на момичето. Според Шекспир, у жената е заложена най-хуманна природа. Тя е призвана да уважава мъжа, да проявява снизхождение към слабостите му, да зачита самолюбието му, да го издига по някакъв свой, загадъчен начин на по-високо нравствено стъпало.

При Шекспир личностите се изграждат в състезанието между двата пола за постигане на благородство в човешките отношения. По време на това драматично оспорвано състезание се изгражда бляскавият, искрящ, вълнуващ младежки характер. И ако към всичко това прибавим и „грация на чувствата" по думите на Чехов – търпимост, взаимно зачитане, баланс, хармония, съюз между ярките противоположности, ще имаме цялата картина, гениалното Шекспирово решение на сложните поведенчески проблеми при съвременните млади хора, сред които би могло да има невероятно много очарователни варианти на Шекспировите диалектични двойки Бенедикт и Беатриче, Катерина и Петручио, Хермия и Лизандър, Елена и Деметрий, Оберон и Титания...

Чрез тиражирането на тези различни поведенчески модели, със средствата на театъра, Катя се противопоставяше на бясната борба. За утвърждаване на „Аз"-а, на истеризираното желание в младата личност да доминира, да насилва себеподобните.

Ето защо тя се обърна към Шекспировите характери като пример за подражание и постигна завидни резултати. Възпита много свестни хора. Бъдещи мъже и жени на място!

И стана всепризнат майстор в изграждането на детското театрално представление по Шекспирови текстове.

Пространственият театър на Катя Папазова... Още през 70-те години на миналия век тя постави основите на детския пространствен театър. Събираше времето, географските места, събитията в едно пространство, в една свободна игра на въображението. Характерите като че ли изскачаха от това пространство, прииждаха, подреждаха се в него, свободно шествaха и щастливо го обитаваха. Най-авангардната посока в развитието на съвременния театър. А тя го правеше с деца и юноши! Може би защото те най-лесно събират в едно минало, настояще и бъдеще. Могат да се подвизават едновременно в различни географски точки на света, да преминават от интериор към екстериор за миг – и обратно, дръзко и еретично да рушат границите, да обитават всякакви пространства върху крилете на щурата си фантазия. Факт е, че пространствените решения, условните преходи и връзки, езикът на вещите, живата музика, изпълнявана на място, удоволствието от играта, отприщването на въображението бяха в основата на нейния метод. Игра с пространството!

Нейният театър се отличаваше с много висок репертоар. В него се играеха пиеси от Молиер, Голдони, Гоцци, адаптирани за театър текстове на Дюма Пер, Марк Твен, Бел Кауфман... Тя възпита в театрален дух няколко поколения деца и юноши. Насити съвременното културно пространство с великолепни творци, артисти, които правят чест на българския театър и българското кино:

Топ режисьорите проф. Пламен Марков, Галин Стоев, Василена Радева…

Актьорите Мариус Донкин, Кръстьо Лафазанов, Стефан Денолюбов, Христо Чешмеджиев, Николай Ишков, Мариела Топалова, Иво Аръков, Стоян Дойчев, Биляна Стоева...

Кинокритици, театроведи, сценаристи,

драматурзи, кино оператори, проду¬центи...

„Посвещавам първия си пълнометражен филм „Раят на Данте" на жената, която първа ме научи как се прави изкуство..." Думи на Димитър Радев, писател, сцена¬рист, кинорежисьор, казани пред варнен¬ската публика в Зала 1 на ФКЦ преди про¬жекцията на филма по време на фестивала „Златна роза", 2020 г. Думи, които изпра¬виха залата на крака...

Цялото това войнство Катя наричаше „спасените деца". Знаете от какво бяха спасени. От улицата, разбира се. И парадокс! Сега една варненска улица носи ней¬ното име.

Поех школата след кончината ѝ. И тогава разбрах дълбокия, скрит смисъл в крилатата библейска фраза „Спаси и сохрани". Тя има две части. Първата част

съдържа едноактно и повелително действие. Спаси! И толкова.

А втората част повелява нещо друго. Сохрани... Знам, че това е много по-дълъг процес. Ужасно трудно е да съхраниш спасеното.

Но това е друга тема...

УЧАСТИЕ НА ВАРНЕНЦИ В УЧРЕДИТЕЛНОТО НАРОДНО СЪБРАНИЕ В ТЪРНОВО ОТ 10 ФЕВРУАРИ-16 АПРИЛ 1879 Г.

Борислав Дряновски

Датата 19 февруари 1878 г. се счита в Българската историческа наука за края на Руско-турската война от 1877/1878 г. На тази дата в 18 ч. в Главната квартира на Действащата руска армия в Одрин между главнокомандващия руската армия великия княз Николай Николаевич, брат на императора Александър II, и пълномощниците на Високата порта пашите Намик и Север се подписват т. нар. „Основи на мира". В него Високата порта приема руското условие за подписване на примирие и започване на преговори за мир. В този исторически документ се предвижда България да се „преобразува в автономно, плащащо данък на султана, княжество с национално християнско правителство и местно правителство", което да бъде върху територията, която не трябва да бъде по-малка от определената от Цариградската конференция[1]. В този документ Високата порта за първи път подписва документ, в който се признава правото на българите на самоуправление под формата на васално княжество.[2]

Както е известно, мирният договор е подписан в градчето Сан Стефано и е известен като Санстефански. В него е предвидено, че за формирането на българското княжество, трябва да се свика едно „събрание", което под надзора на руския комисар и специален турски представител, трябва да изработи „органичен правилник" (конституция), който да е съобразен с правилата на управление на дунавските княжества от 30-те години на XIX век. Това означава, че България ще се управлява с помощта на Конституция и от монарх, избран от Велико народно събрание.

Уреждайки по договорен пъти при пълен международен консенсус и подкрепа правото на българите да се самоуправляват и да управляват определена територия, руският императорски комисар пристъпва към организиране и формиране на новата държавна структура на княжество България. Първата му задача е как да се формира Учредителното народно събрание, което да изработи Органически устав. В Учредителното народно събрание трябва да участват народни представители, равни в религиозна, гражданско, правно и политическо отношение.

Според вижданията на княз Дондуков в Учредителното народно събрание трябва да се осигурят две групи народни представители: „изборна група", определени чрез мажоритарни избори от населението и група депутати „по звание", определени от княз Дондуков.

В Учредителното народно събрание народните представители са от цялата територия на Княжеството, както и такива от български дружества извън страната. По това време Княжеството е разделено на пет губернии: Софийска, Варненска, Видинска, Търновска и Русенска. Варненска губерния се състои от Варненски, Балчишки, Хаджиоглу Татарпазарджишки, Силистренски, Провадийски и Шуменски окръзи. Тя е представена в Учредителното народно събрание от 38 народни представители. От Варненски окръг в събранието участват 10 народни избраници: две духовни лица Варненския и Преславски митрополит Симеон и Варненския гръцки митрополит Кирилос; административни лица: Яков Геров, председател на Варненския губернски съд, Георги Велчев, председател на Варненския окръжен съд, Андрей Стоянов, председател на Варненския губернски съвет, Димитър Икономов, председател на Варненския окръжен съвет, Велико Христов, председател на Варненски градски общински съвет; избрани от населе-

[1] Освобождение Болгарии от Турецкага ига, Т.П.М,1964, с.379-381; Петков, П. Ст., Политическото и историческо значение на „Основи на мира"(Одринското примирие от 19/31 януари 1878 г.), Вж. 130 години от Руска-турската война и Освобождението на България (1877-1879), В. Търново,2009, с. 133-140.,

[2] Палангурски,М., Учредители. Участници в Учредителното народно събрание в Търново (10. II - 16 IV 1879), Енциклопедичен справочник., С.1 2014, с. 10.

нието чрез пряко гласуване са: Осман Бей, търговец, представител на турското малцинство и Стерю Анастасиядис, търговец, представител на гърчеещите се гагаузи. От княз Дондуков от Варненски окръг е определен търговеца Янко Славчев, известен участник в борбите на варненците българи за църковна независимост.

Прави впечатление, че народните представители не са коренни жители на Варна, а са се заселили във Варна след Освобождението и заемат важни административни длъжности. Кореняк варненец е само Стерю Анастасиядис. За варненци могат да се приемат само Велико Христов и Янко Славчев, които са търговци и живея и работят в града от 60-те година на XIX век и са участници в обществения живот на Варна и управлението на Варненската училищно-църковна община. Макар и представител от Варненски окръг, Осман бей е от Провадия, представител на турското малцинство.

Интересна характеристика дава руския вицеконсул във Варна, Теодосий Лисевич, до руския дипломатически агент в София за всеки народен представител: „Българите избраха търговеца Янко Славчев, Яков Геров, председател на губернския съд, родом от Одрин, който дълго време служил секретар при Екзархията, умен и голям патриот; Георги Велчев, председател на окръжния съд от Болград, Бесарабия, възпитавал се в Букурещ и Париж, човек с либерално направление, слаб характер; Димитър Икономов, председател на окръжното управление, човек също с либерално направление; Андрей Стоянов, вицегубернатор от Македония, който се е възпитавал в Москва и е бил на държавна служба в Градно. Всички са лица, въодушевени относно организацията на своето отечество“[3].

Ето и характеристиката за останалите депутати: „Що се касае до гръцкия представител Щерю и турския Осман Бей, то първият е грък до мозъка на костите си и подобно на варненските гърци и гагаузи би желал тукашната община да съставлява в княжеството Status in Stato. Неговият възглед споделя и гръцкият владика Кирил, който също е поканен в Търновското събрание и преди няколко дни запита Патриаршията да замине ли за там и, ако замине, как да се държи на събранието“[4]. Осман бей, бивш мидюрин на Провадия, богат човек, но не предприемчив и слаб характер, в настоящо време се намира в Цариград, гдето е твърде вероятно да получи в Портата наставления как да гласува в Събранието”[5] . Загадка е защо руският вицеконсул не дава характеристика за Варненския и Преславски митрополит Симеон и за Велико Христов, крупен търговец, които той вероятно той добре познава.

Това е съставът на народните представители от Варненски окръг, които участват в Учредителното събрание и имат за задача да изработят Органическия устав /Конституцията/ на княжество България. Събранието се открива на 10 февруари 1879 г. За председател на Събранието е избран митрополит Антим I. Депутатите полагат клетва. Второто заседание се провежда на 14 февруари 1879 г. На него за временен подпредседател е избран Варненският и Преславски митрополит Симеон. Такъв той е до 22 февруари 1879 г., когато е приет правилникът на Събранието и се избрани постоянни подпредседатели.[6]

От варненските участници в Учредителното събрание най-дейно участие в дебатите при изработването на Конституцията взимат митрополит Симеон, Яков Геров, председател на Варненския Губернски съд, Димитър Икономов, председател на Варненския окръжен съвет, и Андрей Стоянов, председател на Варненския губернски съвет.

За първи път варненският представител Яков Геров взема думата в XIII заседание на 22 март 1879 г. с предложение „в конституцията да се впише името на столицата и правото на княза да сече пари“[7]. Предложението се приема единодушно от народните представители, като за столица е записана София.

При разискване на въпроса за унаследяването на княза се разгаря сериозен дебат. По предложение на Яков Геров събранието приема чл. 27 който гласи ”Членове на регентството

[3] Варненски общински вестник, бр.293 от 11 септ. 1932 г.

[4] Пак там

[5] Пак там

[6] Дневници на Първото учредително народно събрание в Търново по изработването на Търновската конституция, С., 1890, с. 4-47.

[7] Пак там с.120

могат да бъдат министри, председатели и членове на върховните съдилища или пък лица, които са заемели безукорно тази длъжност“[8].

В същото заседание на 22 март 1879 г. на предложението в Княжеството да се учреди Сенат, Яков Геров отново взема думата и заявява: „Аз съм напълно съгласен с г-н Славейков, че няма нужда от Сенат. Той има резон, да съществува там гдето има обособени класи – земеделци и аристократи. Такива хора има ли у нас? Сенатът се учредява, за да разглежда интересите на аристократите, но у нас такова съсловие няма. Какви гаранции имаме, че сената няма да се съедини с изпълнителната власт срещу народа, за да парализира неговите най-светли действия? По-малко се боя от стълкновение между Народното събрание и Сената с Княза. Ако се случи стълкновение между Народното събрание и Княза имаме три уравнения: 1) Князът има право на вето; 2) Да разпуща Народното събрание; 3) Да отлага заседанията. Докато Князът има под ръка тези три средства, зло от стълкновение между Народното събрание и Княза няма да е голяма и поддръжниците на Сената могат да бъдат спокойни. Но где е гаранцията на Народното събрание, когато Сенатът влезе в коалиция с Княза срещу него? Аз не намирам никаква гаранция! Според мен Сената не само не е необходим и полезен, но вредителен и опасен“[9] . След тези аргументи и изказване на други народни представители, Народното събрание отхвърля предложението за учредяване на Сенат.

В XXII заседание на Учредителното народно събрание, състояло се на 7 април 1879 г. по предложение на варненския народен представител Яков Геров, в чл. 137 на Конституцията е записано: „Великото народно събрание се съставлява от представители, избрани от народа. Числото на представителите е равно на двойното число на Обикновеното народно събрание, като се вземат по двама от всеки десет хиляди жители от двата пола. За реда на избора ще се издаде особен избирателен закон“[10] . Предложението е прието без изменение.

Друг народен представител от Варненски окръг, който взема дейно участие в дебатите по съставянето на Конституцията, е Варненският и Преславски митрополит Симеон. Наред с изказването му по различни незначителни въпроси, той взема дейно участие при обсъждане на въпросите, свързани с Българската православна църква и нейното място в обществено-политическия живот в Княжеството и в земите, останали извън пределите на Княжеството. По негово предложение в чл. 38 на Конституцията е записано: „Българското княжество от църковна страна, като представлява една неразделна част от българската църковна област, подчинява се на Светия Български синод. Върховната власт на българската църква, гдето и да де намира власт, чрез последната, Княжеството съхранява единството си с Вселенската възточна църква във всичко що се отнася до догмата“[11].

С този, предложен от Митрополит Симеон и приет от Народното събрание, текст в Конституцията се решава въпросът за вярата и църковното ръководство на онези територии, които не са част от Княжеството, но са част от българската православна църква, ръководена от Българския Свети Синод.

Както посочих по-горе, и други народни представители от Варненски окръг участват в дебатите по изработването на Търновската конституция. Но техните въпроси не са съществени и се отнасят до технически въпроси по уточняване на различни текстове на Конституцията.

ЯКОВ ГЕРОВ (ЯКОВАКИ ЕФЕНДИ)

(1847-1891 г.)

Роден през 1847 г. в Одрин в бедно семейство. Рано останал без баща. Завършва търговското училище на остров Халки. Продължава обучението в Гент, Белгия. Представител на Одринска епархия в Църковно-народния събор в Цариград. Член на делегацията за избор на Антим I за екзарх. Със съдействието на граф Игнатиев е назначен на работа в Изправителния съд в Цариград.

В Руско-турската война е преводач на ръководителя на военното разузнаване към Генералния щаб – полк. Н. Д. Артамонов. От

[8] Пак там с. 119.

[9] Пак там с. 183.

[10] Пак там с.204, 205

[11] Пак там с.137-139.

11 май 1878 г. е помощник-началник на съдебния отдел при Съвета на руския комисар княз Дондуков-Корсаков. Член на комисията за изработване Временни правила за устройство на съдебната част. Назначен е за пръв председател на Русенския губернски съд през 1878 г. и от 1 декември 1878 г. – на Варненския губернски съд. Доктор по право в Лиежкия университет (1882 г.). Адвокат в Софийската адвокатска колегия. Близък приятел на Драган Цанков и негов привърженик до края на живота си. Краен русофил. Един от защитниците на майор Коста Паница. През 1883 г. Високата порта му отказва агреман за дипломатически агент на България в Турция. Умира на 13 февруари 1891 г. в София.

ГЕОРГИ ПЕТРОВ ВЕЛЧЕВ
(ок. 1850 г. – след 1904 г.)

Роден е около 1850 г. в Болград, Бесарабия. Син на търговеца Петър Велчев, член на Попечителния съвет на Централното училище в Болград. Завършва Болградската гимназия през 1866 г. Продължава образованието си в Букурещ, Париж, в специалното училище по гражданско строителство в Гент, Белгия и в инженерната школа в Прага като стипендиант на Болградската гимназия. През 1876 г. става преподавател по математика и физика в Болградската гимназия. Владее френски, немски, румънски, гръцки, руски и латински.

Пристига в България по време на Руско-турската война с руската армия. От 24 ноември 1978 до 15 септември 1879 г. е Председател на Варненския окръжен съд. От 15 септември 1879 г. до 20 март 1882 г. е прокурор при Варненския окръжен съд. През 1882 г. става Председател на Силистренския окръжен съд. Дългогодишен прокурор и адвокат в Силистра.

Участва в Учредителното народно събрание „по звание", като председател на Варненския окръжен съд. Либерал. Не подписва Конституцията. Участва работата на Третото Велико народно събрание от 19 октомври 1880 г. до 3 август 1887 г. Избран от Аккайдъларска (Дуловска) околия.

АНДРЕЙ ТРЪПКОВ СТОЯНОВ
(1838 г., ВОДЕН – 1910 г. ЗОБУРЬЕ, БЕЛОРУС)

Роден е през 1838 г. във Воден. Произхожда от известен род. Дядо му – Тръпко Чалъка, е влиятелна фигура сред християнското население в началото на XIX век. Баща му – Стоян Чолаков, е лекар във Воден. Андрей завършва гръцкото училище в Солун. Изпратен е от Димитър Миладинов да продължи обучението си в Русия. В Одеса се запознава с Георги Раковски. Завършва гимназия, а през 1865 г. – Юридическия факултет на Московския университет. До Руско-турската война е на руска служба в Городиенското губернско управление. Подържа връзки и си кореспондира с Георги Раковски, Райко Жинзифов, Петко Каравелов, К. Станишев, Нешо Бончев, Георги Теохаров и др. По време на войната е командирован към императорския комисар. През 1878 г. е назначен за варненски вицегубернатор, а в последствие и за Видински губернатор.

Участник в Учредителното народно събрание „по звание", като председател на Варненския губернски съвет. Член на комисията за изработване на основните начала на Конституцията. Консерватор. Завръща се в Русия и служи в съдебното ведомство до края на живота си.

ДИМИТЪР К. ИКОНОМОВ
(ок. 1854 г., ЖЕРАВНА – ок. 1896 г., ШУМЕН)

Роден е около 1854 г. в Жеравна. Завършва Роберт Колеж в Цариград през 1872 г. Като колежанин е временен дописник на вестниците Македония (1871), Турция (1873) и сп. Читалище (1875). Основател и активен член на ученическото дружество в Колежа (1869). При дипломирането си произнася реч озаглавена „За последствията от подирнята Френско-пруската война". След завършване на Колежа се заселва в Тулча, където е виден член градската община.

По време на Временното руско управление е включен в администрацията на Тулча. След предаването на града на Румъния се прехвърля във Варна. През декември 1878 г. е избран за председател на Варненския окръжен съд. Консерватор. На 16 април 1879 г. е

назначен за окръжен управител на Никопол, а от 1880 г. – за Варненски окръжен управител. Убеден привърженик на режима на пълномощията. Един от специалните емисари на консерваторите във Варненско в изборите за Второ Велико народно събрание. От 1882 до 1884 г. е Шуменски окръжен управител. След преврата 1886 г. застава на крайни русофилски позиции, за което е интерниран. ОТ 1889 до 1892 г. е адвокат в Шумен. Подпредседател на Шуменския окръжен съд.

В Учредително народно събрание участва „по звание" като председател на Варненския окръжен съд. Депутат във Второто Велико народно събрание избран от Осман пазар (Омуртаг).

ВЕЛИКО ХРИСТОВ

(1828 г., с. НЕДЕЛКОВЦИ, ЕЛЕНСКО – 1902 г., ВАРНА/

Роден е през 1828 г. в с. Неделковци, Еленско в бедно земеделско семейство. През 1932 г. семейството се заселва в Разград, където учи при даскал Върбан. Със съдействието на гръцкия владика Синесий учи в русенското гръцко училище. Владее турски, гръцки, френски и английски. Започва търговска дейност в Разград в съдружие с Коста Домусчиоглу. Има кантори във Варна и Цариград. Във Варна се установява през 1868 г. Активен участник в изграждането и ръководството на Варненската българска църковно-училищна община. Участва в изграждането на българското училище в града и инициатор за създаването на българското читалище „Возраждане" през 1870 г. Основател и акционер във Варненското българско търговско дружество през 1870 г.

По време на Руско-турската война пребивава в Цариград. Назначен от губернатора Баумгартен от 23 октомври до 24 ноември 1878 г. за председател на Варненския окръжен съд. От 1 ноември 1878 г. е избран за председател на Варненския градски общински съвет. Като председател активно участва изграждането и модернизирането на Варна. Назначава първият инженер с цел изработването на регулационен план, градски лекар, организира санитарният надзор, създава пожарна команда, отпуска средства за изграждане на училища, нормира търговското дейност. За втори път е кмет на Варна от 25 октомври 1883 до 17 март 1884 г. От 1891 до 1894 г. е избиран за член на Варненски окръжен съвет. Инициатор и член на комисията за изграждане на Варненската катедрала „Св. Успение Богородично". Крупен дарител, купува и дарява материали и техника от Лондон чрез фирмата си „Варна-Лондон", една от първите български фирми, които оперират на световния пазар. Чрез нея той снабдява с въглища Цариград, Варна, Бургас и целия Черноморски регион. Фирмата му извършва сделки в Турция, Англия, Румъния, дори в Бразилия. Един от инициаторите и основателите на Българското търговско параходно дружество през 1892 г. и негов пръв председател. Сред основателите и пръв председател на Варненската търговско индустриална камара от 21 август 1896 до 25 октомври 1899 г. Основава фонд за издръжка на бедни ученички от Варненската девическа гимназия, ръководен от Варненския митрополит.

В Учредителното народно събрание участва „по звание", като председател на Варненския градски общински съвет. Консерватор. В последствие преминава при либералите на Драган Цанков. Член на партията на Стамболов и негов личен приятел. Участва в Първото Велико народно събрание. Избран е в Първото обикновено народно събрание от Хърсовска избирателна околия, Разградско, но си подава оставка и напуска по лични причини. Народен представител от Варненска околия в VI ОНС, IV ВНС и в VII ОНС.

СИМЕОН, ВАРНЕНСКИ ПРЕСЛАВСКИ МИТРОПОЛИТ

(9 февруари 1840 г., БУРГАС – 23 октомври 1937 г., ВАРНА)

Роден е в Бургас на 9 февруари 1840 г. със светското име Одисей Попниколов. Син е на свещеник. Учи в гръцкото училище в Бургас, а от 1856 до 1863 г. в Патриаршеското богословско училище на остров Халки. Там голяма влияние му оказал дякон Григорий, бъдещия Доростоло-Червенски митрополит. Замонашва се в Хилендарския манастир в Атон. Приема името Симеон. ОТ 1864 г. е учител в Цариград, а от 1866 до 1868 г. учителства в Бургас.

Води кореспонденция с Георги Раковски. Попада под влияние на Иларион Макариополски и бъдещия Екзарх Антим I. Поканен е за писар на Видинската митрополия. През 1870 г. е ръкоположен във Видин за иромонах и протосингел на Антим в Видинска епархия. След избора на Антим за екзарх се премества с него в Цариград и е назначен за протосингел на Екзархията. На 21 август 1872 г. е ръкоположен за Варненски и Преславски митрополит. В периода 1883 до 1913 г. е член на Светия Синод на Българската православна църква и негов председател през 1883-1886 г. и 1902-1905 г. Радетел е за напредък в новобългарската просвета. Организира Първи учителски събор в Шумен. Превежда гръцки извори за българската история, като Посланията на Св. Климент Римски, Посланието на Цариградския патриарх Фотий да княз Борис I, писмата на Теофилакт Охридски и др. От 1881 г. е дописен, а от 1884 г. е редовен член на Българското книжовно дружество. От 1923 г. е почетен член на Българска академия на науките. Виден дарител, основател на няколко дарителски фонда. Кръстник на Симеон Търновски.

Участва в Учредителното народно събрание „по звание" като митрополит. Има мандат „по избор" от Шуменски окръг. Временен председател на народното събрание до избирането на редовен председател. Член на комисията за изработване на основните начала на Конституцията. От Шуменски окръг е избран за участие в Първото Велико народно събрание, за избор на княз. Член на комисията за връчване на акта за избор на Княз Александър. В II ОНС избран от Балчишка и Ясъ тепе (Ветрино). Приема мандата на Балчик. Виден привърженик на режима на пълномощията и русофил. В Третото ОНС е избран с мандат от Шумен. Избран е за председател на Народното събрание. Като такъв води официално делегацията за коронацията на император Александър III. Завършва земния си път на 23 октомври 1937 г. във Варна.

КИРИЛ, ВАРНЕНСКИ ПАТРИАРШЕСКИ МИТРОПОЛИТ (неизв.)

Неизвестно е кога и къде е роден. Завършва богословското училище на остров Халки. Владее гръцки, български, турски и френски език. Заема през 1873 г. временно поста на оттеглилия се митрополит Йоаким, бъдещият патриарх Йоаким III. От 1875 г. е титуляр на епископската катедра. Лидер на гръцката общност във Варна, с голямо влияние сред селските общини, населени с гагаузи-патриаршисти. Организира подписка на местното гръцко население до Цариградска конференция на Великите сили против присъединяването на Варна към Българското княжество и настояват града да остане самостоятелен, т.нар. Елино-варненско княжество. Убеждава местното население да не допусне вземането на момчета от гагаузките села във войската. За да преодолее съпротивата, Временното руско управление е принудено да използва сила. Организира завещаването на всички имоти на Митрополията на Атинския университет, което среща масово съпротива на българите от Варненската община.

Участва „по звание" като гръцки патриаршески митрополит на Варна. За участието си се допитва да Цариградската патриаршия. Не подписва Конституцията. През следващите години води битки с българските власти в стремежа им да наложат българските закони и порядки в политическия, стопанския и културен живот на Варна. Напуска града през 1882 г.

СТЕРЮ АНАСТАСИЯДИС
(неизв. – 1891 г., ВАРНА)

Роден във Варна. До Руско-турската война е търговец и чиновник в железницата Варна-Русе. На 1 декември 1878 г. е назначен за секретар на Варненската община. От 1879 до 1880 г. е съветник на Варненския губернатор. Мирови съдия и адвокат. Един от лидерите на гръцката общност във Варна

Участието му в Учредителното народно събрание е „по избор", избран от населението на Варненски окръг. Не подписва Конституцията. Близък до либералите. В Първото обикновено народно събрание е избран от Варна и утвърден за народен представител въпреки опита на местните власти да обявят избора за недействителен. Умира във Варна през 1891 г.

ОСМАН БЕЙ

(неизв. Починал в Цариград)

Не е известно къде е роден. По спомени на стари хора беят притежава в село Манастир 2 000 декара земя и 300-400 декара гори и ливади. За обработка на земята през 1869 г. закупува жетварка. Управлява Провадия по време на Руско-турската освободителна война. През месец януари 1878 г., когато руските войски наближават Провадия, местните турски власти напускат града По негова инициатива населението избира десетчленна временна управа в състав от пет турци, четирима българи и един евреин. Неин председател е уважаваният от всички Осман бей. Целта на Комисията е да запази живота и имота на всички жители. На 28 февруари 1878 г. Осман бей предава ключовете на държавните учреждения на освободителя на града ген. Константин Мамзей. След Освобождението продължава да живее в Провадия. До закриването е член на Окръжния съвет. По-късно напуска Провадия и се заселва в Цариград.

В Учредителното народно събрание участва „по избор", избран от Варненски окръг. Един от двамата депутати мюсюлмани, избрани пряко от народа. Подписва Конституцията. Участва в първото Велико народно събрание. През 1881 г. е избран за народен представител за Второто Велико народно събрание.

ЯНКО КОСТАДИНОВ СЛАВЧЕВ

(9 август 1841 г., ТЪРНОВО – 3 май 1927 г., ВАРНА)

Роден е на 9 август 1841 г. в Търново. Баща му Костадин Славчев е търговец на колониални и манифактурни стоки от Австрия, Германия и Румъния с постоянна кантора във Виена и Цариград. Янко Славчев получава първоначалното си образование в гръцкото училище в града, а след това учи при Петко Славейков и Никола Михайловски. Владее гръцки, турски, френски и италиански език. След фалита на баща му се заселва във Варна и става писар на търговците Никола и Сава Георгиевич, негови сродници. След фалита на тяхната фирма става агент през 1866 г. на английското параходно дружество Morton Bell. След две години става самостоятелен търговец и комисионер. Избран е за член на Турския търговски съд във Варна. Активен участник в национално-църковното движение. Участва в изграждането на сградата на първото българско училище във Варна. Един от създателите на през 1870 г. на читалище „Возрождение". През 1872-1874 г. става инициатор и председател на настоятелството на едно от първите търговски дружества в България.

След Освобождението е един от инициаторите за основаване на през 1892 г. на Българското търговско параходно дружество и член на неговия Управителен съвет. Създател през 1895 г. на Варненската търговско-индустриална камара и неин председател през периода 29 септември 1899 г. до 20 ноември 1901 г. Кмет на Варна от 22 ноември 1879 г. до 15 май 1881 г. и от 17 юни 1895 г. до 27 септември 1889 г. Привърженик на консерваторите. Върл русофил. В последствие гравитира около Драган Цанков. Завършва политическата си кариера в Народната партия. Сред инициаторите за създаване и дарител на Висшето търговско училище във Варна. Погребан е в двора на първото училище и църква в града.

Участва в Учредителното народно събрание като народен представител, „назначен" от императорския комисар. Консерватор. Избиран е за народен представител за Второто и Четвъртото Велики народни събрания.

За контакти:
Борислав Дряновски
Историк, бивш директор на Държавен архив – Варна
e-mail: drianovski@mail.bg

Д-Р ПЕТЪР СКОРЧЕВ И НЕГОВИЯТ ПРИНОС В БОРБАТА С БЕСА ВЪВ ВАРНЕНСКИ РЕГИОН И СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Елияна Иванова

Abstract: *Dr. Petar Skorchev was the head of the Bacteriological and Anti-Rabies Station in Varna during the period 1926–1952. Under his leadership, the station began production of the life-saving anti-rabies vaccine, which is administered to bitten individuals from Northeastern and Southern Bulgaria, and from Romanian Dobrudja. The main contributions of Dr. Skorchev are in the application of modern approaches in the treatment and prevention of rabies, in the production of a highly effective and high quality vaccine, and in the creation of new methods in the application of the anti-rabies vaccine for the treatment of patients severely bitten by rabid animals. As a bacteriologist, he supported the prophylactic activities and control of the sanitary authorities in the city and the district. He actively assisted the physicians in Varna during typhoid, dysentery and salmonellosis epidemics.*

Keywords: *anti-rabies vaccine, Bacteriological and Anti-Rabies Station, Dr. Petar Skorchev, history of medicine, Varna*

Фиг. 1. *Д-р Петър Димитров Скорчев. Фотография от фонда на Музея по история на медицината - Варна*

Д-р Петър Скорчев е роден на 8-ми май 1881 г. в град Шумен в семейство на родолюбиви българи. През 1898 г. завършва класическата гимназия в гр. Варна, след което следва седем семестъра хуманна медицина в Инсбрук (Тирол) и продължава обучението си във Виена. В столицата на Австро-унгарската империя младият Скорчев се дипломира като доктор по медицина през 1905 г.

След завръщането си в България е назначен за участъков лекар в Каварна (1906-1908 г.). През периода 1909-1926 г. д-р П. Скорчев се установява в родния си град Шумен, където заема длъжността старши градски лекар. В Шумен той работи като бактериолог в разкритата от д-р Иван Бацаров (девизионен лекар и бактериолог) Общинска бактериологическа лаборатория (1906 г.) и инспектор по маларията за Шуменски окръг. През 1916 г. завършва курс по бактериология в София под ръководството на д-р Михаил Иванов, директор на Бактериологичния институт. Участва

в Балканската и Първата световна война като дружинен лекар и началник бактериолог на III Армейска бактериологическа лаборатория в Добрич и на бактериологическата лаборатория при XI Сборна армия в гр. Прилеп (1917 г.) (10).

В следвоенните години д-р П. Скорчев се посвещава на мисията да просвети българската общественост и медицинските специалисти в познанието за заразните болести и възможностите за лечение и профилактика. Многобройни са статиите му във в. „Шуменски вести“ и „Шуменски окръжен вестник“, които в последствие обединява и издава в първият му печатан труд „ Зараза и болест“ (Шумен, 1925 г., 252 стр.).

Фиг. 2. *Заглавна страница на книгата „Зараза и болест“ на д-р Петър Скорчев, 1925 г.*

През 1925 г. д-р Скорчев е поканен от варненския кмет Петър Стоянов и председателите на постоянните комисии на Варна и Шумен да заеме длъжността Директор на новоизграждащата се в гр. Варна Противобясната и бактериологична станция. На 12.01.1926 г. е назначен и изпратен на шестмесечен обучителен курс в антирабичния (противобесен) отдел към Софийския бактериологичен институт, където се обучава на съвременните методи за производство и прилагане на противобясна ваксина.

Официалното откриване на Варненската бактериологическа и противобясна станция е на Петровден (12 юли) 1926 г. в сградата на дарителската болница „Параскева Николау“. Първите сътрудници на д-р Петър Д. Скорчев – директор на Варненската бактериологическа и противобясна станция, са: инж. Георги Ат. Георгиев – химик, Ксенофон Янков – домакин, Хр. Кунчев и Ив. Марков – лаборанти, и Мария Маслева – прислужница. В противобесния отдел към станцията, под негово ръководството, започва производство на животоспасяващата противобясна ваксина (8).

Фиг. 3. *Дарителска болница „Параскева Николау“ (1869 г.), фотография от фонда на Музея по история на медицината - Варна*

В новооткритата Варненска противобясна станция се лекуват ухапани хора от цяла Североизточна и Южна България – Шумен, Русе, Разград, Бургас, включително и от чужбина - Румънска Добруджа и Чехия (9). По време на дългия престой за лечение, на бедните пациенти д-р Скорчев и екипът му осигуряват безплатно лечение, превръзки, храна и подслон. Ваксинираните лица в рамките на шест месеца се проследяват за поствакcинални реакции от местните санитарни органи, като в края на периода се попълва въпросник, специално разработен и отпечатан от лабораторията.

Първоначално в Противобясната станция се използва донесеният от Софийския бактериологичен институт вирус фикс (Virus fixe). До 1943 г. противобясната ваксина в станцията се изготвя и прилага по метода на унгарския рабиолог Хьогиеш (Hogues, 1887). Приготвянето на ваксината започва с инокулация на вирус фикс в зайци, които се парализират на 6-7 ден и се аутопсират. Гръбначният мозък на животните се съхранява в глицерин (до 1 седмица), а главният мозък се обработва с етер за 72 часа и също се съхранява в глицерин

(етерувана ваксина). В продължение на 13 дни ежедневно на пострадалите се поставя по една апликация от ваксината, като при по- тежко ухапаните лечението продължава общо 15 дни с допълнително ваксиниране за 4-6 дни по 60 куб. см. етерувана ваксина (1:100) по метода на Аливизатос за „опасно ухапаните“. При много тежки ухапвания, д-р Скорчев прилага своя модификация, като повишава дозата с прилагане общо на 100 куб. см. етерувана ваксина – 6 дни по 10 куб.см и 2 дни по 20 куб. см. Според него тази модификация се понася леко от имунизираните лица и много рядко се наблюдават абсцеси на мястото на приложение (0-1 годишно), които те оперират успешно (9).

От 1 октомври 1943 г. д-р Скорчев, съгласно тогавашните разпоредби на Главна дирекция на народното здраве, започва прилагането на нова ваксина по метода на Хемпт. Въпреки някои предимства на ваксиналния продукт – стабилност при съхранение, лесно преносим в ампули и краткотрайност на лечението (от 3 до 6 дни с 1 реваксинация), смъртността сред имунизираните лица е изключително висока. За три години (1945-1947 г.) лекуваните по метода на Хемпт във Варненската станция са 2271, от които 13 умират, колкото са смъртните случаи за предходните 17 години (8). Подобна висока смъртност съобщават и от други противобесни станции в България, като най-висока е регистрирана във Велико Търново. Според д-р Скорчев причината за тежките последствия от имунизацията по метода на Хемпт е прилагането на еднакви дози от ваксината при лечението на леките и тежките случаи на ухапани от бесни животни лица. През януари 1947 г. д-р Скорчев въвежда своя модификация и на този метод, като лицата с по- тежки ухапвания имунизира с 8+2 ампули за реимунизация, вместо утвърдената схема 6+1 ампули. Същата година на Конференция по беса в София, д-р Скорчев докладва резултатите от своята модификация и получава признанието на медицинската общност. Новият му подход в имунопрофилактиката с противобясна ваксина е публикуван в „Трудовете на институтите за Народно здраве“ том II, 1948 г. със заглавие “Една модификация на Хемптовата метода за подсилена противобясна имунизация на опасно ухапаните” (9).

След 1948 г. в България и във Варненската противобясна станция се работи с ваксината на Ферми (C. Fermi). При този метод върху 5% мозъчна суспензия на вирус фикс (от заек или овца) се въздейства с 1% карбол – физиологичен разтвор за 24 часа на 22-23оС. Получената ваксина е с годност до 3-4 месеца, съхранявана при температура 2-4оС и съдържа частично жив вирус и инактивирани частици. С прилагането на метода на Ферми във Варненската противобясна станция не се регистрират смъртни случаи.

За 17 години (1926-1943 г.) в станцията за постекспозиционна профилактика с противобясна ваксина са преминали 11 331 ухапани лица. Относителният дял на смъртни случаи (n=13) е изключително нисък – 0.11% (5)

От откриването на Варненската противобясна станция през 1926 до 1930 г. се съобщават три случая на нагнояване на мястото на инжектиране, което по думите на д-р Скорчев се дължи на неспазване на лична хигиена от страна на ваксинираните. Същите са оперирани в лабораторията и оздравяват след 2-3 дни. Регистрирани са две поствaксинални реакции – един случай на поствaксинална реакция “Myelitis ascendeus” през 1927 г. с тежки енцефалитни прояви, който завършва летално, и един случай с лека форма на поствaксинална пареза на нервус фациалис през 1928 г. Сред лекуваните пациенти няма случай на побесняване, което е постижение за станцията в сравнение с другите институти. Там смъртността сред лекуваните се движи в границите от 0.25 до 0.5% (6).

Успехите на Варненската противобясна станция с отличните постижения и ниският процент смъртност са отбелязани от д-р Вербев в тогавашното издание на „Известия на Дирекция на народното здраве“.

Високата ерудираност и професионализъм на д-р Скорчев и сътрудниците му, ясно се откроява в запазените и до днес сведения за дейността на Варненската бактериологичната и противобясна станция, публикувани във Варненски общински вестник и в отчетите на Варненската окръжна постоянна комисия (1929 г.). В тях откриваме подробни данни за брой лекувани лица по населено място, пол, възраст за периода 1926-1930 г.

Голям брой от ухапаните са регистрирани в гр. Варна и останалите градове, което според д-р Скорчев се дължи на по-високата гъстота на населението и възможността едно куче да ухапе повече хора (11) (Табл. 1 и 2).

Табл. 1. *Разпределение на лекуваните хора с противобясна ваксина по местожителство за периода от 1926г. до 1930 г.*

Населено място	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.	1930 г.	Общ брой
гр. Варна	101	159	113	260	251	884
Варненски окръг	53	149	156	146	124	628
гр. Шумен	21	57	64	90	43	275
Шуменски окръг	44	156	156	132	173	661
други окръзи	35	55	56	22	16	184
Общо:	254	576	545	650	607	2632

Табл. 2. *Разпределение по населено място на лекувани хора с противобясна ваксина, ухапани от бесни животни за периода 1927-1930 г.*

Год.	Граждани	Селяни
1927	329	247
1928	282	263
1929	382	268
1930	324	283
Общо:	1317	1061

От данните в отчетите на станцията за 4-годишен период се установява, че с най-голям относителен дял сред лекуваните ухапани лица са деца на възраст от 0 до 14 години – 963 (40.5%), следвани от лицата в активна възраст 15-29 години – 732 (30.8%), с преобладаващо засягане на мъжкия пол (1,2,6,11) (Табл. 3 и 4).

Табл. 3. *Разпределение по възраст на лекувани хора с противобясна ваксина, ухапани от бесни животни за периода от 1927г. до 1930 г.*

Год.	0-14 г.	15-29 г.	30-44 г.	45-60 г.	над 60 г.	Общо
1927	246	193	137			576
1928	196	198	91	39	21	545
1929	279	173	102	72	24	650
1930	242	168	113	52	32	607
Общо:	963	732	443	163	77	2378

Табл. 4. *Разпределение по пол на лекувани хора с противобясна ваксина, ухапани от бесни животни за периода от 1927 г. до 1930 г.*

Година	Мъже	Жени	Общо
1927	357	219	576
1928	372	173	545
1929	388	262	650
1930	393	214	607
Общо:	1510	868	2378

Пикът на ухапванията е през летните месеци – юни, юли и август, което се дължи най-вероятно на миграционните и биологично-възпроизводителните процеси сред популацията на хищниците и кучетата, както и повишената активност на хората на открито и в природните огнища (Табл. 5)

Табл. 5. *Разпределение по месеци на лекувани хора с противобясна ваксина, ухапани от бесни животни за периода от 1926г. до 1930г.*

Год.	1926	1927	1928	1929	1930
I		58	33	22	25
II		26	26	29	27
III		72	50	43	36
IV		41	58	39	59
V		50	49	61	49
VI		49	46	75	78
VII	43	67	57	96	46
VIII	47	83	45	79	67
IX	28	45	32	44	47
X	67	36	52	66	50
XI	36	39	66	47	79
XII	33	10	31	49	44
Общо	254	576	545	650	607

С най-висок относителен дял са лицата ухапани от куче (около 90%), следвани от котка, кон или магаре (1,2, 6,11).

Табл. 6. *Разпределение на лекуваните хора с противобясна ваксина по вида на ухапалото ги бясно животно за периода 1927-1930 г.*

Год.	1927	1928	1929	1930	Общо
Куче	541	475	591	533	2140
Котка	11	25	28	21	85
Свиня	3	4	1	20	28
Кон или магаре	4	22	9	16	51
Говедо	3	10	6	13	32
Овца и коза	-	-	3	1	4
Заек	-	-	4	-	4
Орел	-	-	-	2	2
Лиги на бесен човек	14	9	8	1	32
Общо	576	545	650	607	2378

През следващите десетилетия и особено след публикуването и прилагането на Закона за борба с беса през 1950 г., епизоотичната и епидемиологична обстановка в страната се подобрява. Във Варна и окръга се отчита рязък спад в броя на безстопанствените кучета, въвежда се паспортизация и учетност на домашни, ловни и стражеви кучета, както и имунизиране на всички служебни породи, с което уличният бяс във Варненски окръг и в страната почти изчезва (5).

Потокът от ухапани лица към Противобясната станция намалява, като през 1952 г. постекспозиционна профилактика с противобясна ваксина е приложена само на 34 ухапани, през 1953 г. техния брой е 19, от които 10 ухапани от куче, 8 от котка и 1 от плъх, като в последствие животните не са показали признаци на бяс (8).

Д-р Скорчев ръководи Варненската бактериологическата и противобясна станция от създаването й 1926 г. до 1952 г., през който период тя многократно е преименувана на Варненска хигиенна лаборатория (1930 г.), Областна хигиенна лаборатория (1934 г.), Областен институт за народно здраве (1946 г.), Варненски районен институт за народно здраве (1949 г.) и Окръжна санитарно-епидемиологична станция (1950 г.) (3,4,7). През всичките години на управление, ежедневно в делник и празник, той неуморно приготвя и прилага на нуждаещите се ваксината против бяс, с която спасява хиляди човешки животи. Активно участва с беседи и публикации в местната преса на теми за беса, начина на предаване на инфекцията, лечението и профилактиката с противобясна ваксина, както и мерки за ограничаване на беса по кучетата и пр.

Под негово ръководство е и бактериологичната лаборатория, с която подпомага профилактичната и контролна дейност на санитарните власти в града и окръга. Активно съдейства на варненските клиницисти по време на епидемиите от коремен тиф (1928-1930 г.), дизентерия (1939, 1951 г.) и салмонелоза (1948-1950 г.) (5).

В сп. „Морски сговор“ (1934 г.) публикува собствени проучвания и изследвания върху бактериалното замърсяване на морската вода и поставя на обсъждане пред варненските управници и общественици проблема, свързан с хигиенизирането на градската канализация и нейния излив в морето на гр. Варна.

Като виден микробиолог и експерт, д-р Скорчев е командирован в Разград за провеждане на бактериологични изследвания на каптираните извори, захранващи водопроводната мрежа на града, и в Балбунар, Русенско за бактериологично проучване на епидемията от дизентерия (9).

Д-р Скорчев е автор на редица статии по хигиена, бактериология и епидемиология. През 1936 г. издава книга на тема „Пубертетната възраст, физиология и патология“ (Варна, 1936 г.). Изнася лекции пред лекарски колегиуми и ръководи курсове по микробиология, инфекциозни болести и хигиена. Проявява интерес към филологията. Оригинални са изследванията му върху влиянието на чуждиците в българския език, които публикува в книгата „Чуждата дума в нашия народен говор“, рецензирана и одобрена от Българската академия на науките (10).

Д-р Петър Скорчев е лекар с изключително широк мироглед, който посвещава живота

си на борбата с беса и на каузата да бъде в помощ на обществото. Под негово ръководство Варненската бактериологическа и противобясна станция се утвърждава като една от най-успешните противобесни и бактериологични станции в нашата страна. Заслужил деец на Варненското здравеопазване, сътрудник на местното издание „Народно здраве“, д-р П. Скорчев остава в историята на морския град като един от доайените на хигиенното дело и профилактиката.

Литература:

1. ВОВ, 1928, бр. 159, с. 1
2. ВОВ, 1931, бр. 243, с. 4
3. Държавен архив - Варна, Пътеводител, 1972, Варна, том I
4. Иванова, Е., Епидемиологична ефективност, организация и управление на имунизационното дело във Варненска област, Варна, 2017, дисертационен труд, 178 с.
5. Иванова Е., Епидемиологични хроники на борбата с инфекциозните болести във Варненски регион (1878-1944), МУ – Варна, 2021, 219 с., ISBN 978-619-221-336-7
6. Иванова Е., Развитие на бактериологическата и противобясна станция 1925 -1950 година, 150 години дарителска болница „Параскева Николау“ 150 години в служба на здравното дело във Варна, МУ – Варна, 2019, 84-95, ISBN 978-619-221-232-2
7. Мирчев, М., Т. Авлавидов, Ив. Капинчев и съавт., Развитие, организация и постижения на хигиенно - епидемиологичната служба във Варна в годините на народната власт, Кратка история на санитарното дело и противоепидемичните начинания във Варна, 1977, с.77
8. Скорчев, П., Исторически очерк на Бактериологичната лаборатория в Шумен и Варна, ръкопис, 09.01.1954г., ВДА, ф.1369, о 1, ае 68, 14 л.
9. Скорчев, П., Исторически очерк на Варненската бактериологическа лаборатория, Противобясна станция и Окръжна санепидстанция (1926-1951г.), гр. Сталин, 10.11.1951г. машинопис, ВДА, ф.93, оп 1, ае 1
10. Скорчев, П., Кратки животописни бележки, 1952, ВДА, ф.1369, оп 1, ае 1
11. Скорчев, П., Отчет на бактериологичната и противобясна станция, Варна, 1929, ВОВ, 1931, бр. 243, с. 4 и ВОВ, 1928, бр. 159, с. 1

За контакти:

Доц. д-р Елияна Иванова, д.м.
Катедра „Хигиена и епидемиология“, ФОЗ
Медицински университет – Варна
Ул. „Марин Дринов“ № 55
гр. Варна
E-mail: elyiva@gmail.com

ЛИКВИДИРАНЕТО НА МАЛАРИЯТА В НАШАТА СТРАНА И ПРИНОСЪТ НА ВАРНЕНСКИЯ ИНСТИТУТ ЗА БОРБА С МАЛАРИЯТА В ТОЗИ ПРОЦЕС

Анета Кирова

Abstract: *Malaria has been known in Bulgarian territory since ancient times. The social significance of this parasitosis is determined by the severe consequences for people's health and the country's economy. The study traces and analyzes the methods and means of the fight against malaria in the period between 1910 and 1957 with the latter marking the last case of locally transmitted malaria registered in Varna region. The main articles and the contribution of the Varna health specialists, who were involved in the eradication of the disease, were examined. Special attention was paid to the activities of the Varna Institute for the Fight against Malaria (1945-1948) in population prevention, treatment of the sick, conducting remedial measures in swampy areas, and development of scientific activity.*

Keywords: *malaria, parasitic diseases, anti-malaria institute, Varna, malaria eradication, history of medicine*

Маларията е инфекциозно паразитно заболяване, което протича с периодично появяващи се трескави пристъпи, анемия и патологично увеличение на черния дроб и слезката. Източник на заразата са болният от малария и паразитоносителят, в кръвта на които се откриват половите форми на паразита. Причинител е паразит от род Плазмодиум. Маларията се предава по трансмисивен път посредством ухапване от комар от рода Анофелес, често срещан във влажните зони, и има спорадично, епидемично или пандемично разпространение. Заболяването е най-старата и една от най-добре изучените инфекции. Появата му има сезонен характер, като обхваща големи групи от населението и обширни територии, особено интензивно през топлия сезон на годината.

Бащата на медицината Хипократ подробно описва различни видове трески. Днес се счита, че тези клинични картини отговарят на познатите форми на малария. По земите на целия Балкански полуостров, на териториите на днешна Румъния, Гърция, Северна Македония и България маларията е била широко разпространена и основните причини за това са климатичните и фаунистични особености на полуострова. Сведенията относно маларията преди Освобождението са много лаконични. Преминал през земите, заселени с българи, пътешественикът Феликс Каниц съобщава, че заболяването се среща повсеместно.

В наши дни пандемията от Ковид-19 причинява неуредици и забавяне на обслужването в учрежденията по борба с маларията. Това води до увеличаване случаите на това заболяване и нарастване на смъртността от заболяването. В последния световен доклад на СЗО относно маларията се съобщава, че са регистрирани около 241 милиона нови случая на заболяването и 627 000 случая на смърт, което е с 14 милиона случая повече, отколкото през 2019 г. и с 69 000 смъртни случая повече. Посочва се, че приблизително две трети от увеличението на смъртните случаи се обяснява с проблеми в здравното обслужване – затруднения в поставянето на точна диагноза, профилактика и лечение на маларията (СЗО, 2021).

В нашата страна местно предаване на малария не се наблюдава благодарение на усилията на работещите в областта на здравеопазването, като акцентът трябва да се постави върху периода от 1910 до 1965 г. От този момент нататък България е обявена от СЗО за страна, свободна от малария, и вече 57 години в страната се регистрират само случаи,

внесени от други държави.

Един от най-важните моменти от борбата с маларията във Варненско преди Освобождението е избухването на смесена епидемия по време на Кримската война (1853-1856) (Иванова, 2021). Заразното начало е внесено от представителите на съюзническите френски, английски и турски войски, разположени в гр. Варна. Епидемията започва с разпространение на холера сред войници и гражданско население. На неин фон избухва епидемия от малария, което значително усложнява обстановката. Счита се, че паразитоносителите идват от района на Добруджа. След пребиваването си във Варна голяма част от заболелите са евакуирани в Мангалия и Констанца.

Маларията продължава да присъства повсеместно по време на и след Освобождението. Видни варненски личности започват още от края на XIX и началото на XX в. активно да се борят за ограничаване на заболяването. Сред тях са д-р Иван Басанович, Кръстю Мирски, д-р Анастасия Головина и други. Основно направление в техните усилия са оздравителни работи по заблатените места в града, осигуряване на хигиенична среда за гражданите, построяването на евтини и хигиенични жилища за бедното градско население (Иванов, 2018). Кр. Мирски и д-р Басанович за първи път проучват причините за маларичните епидемии в град Варна и околностите (ВОВ, 1902), като изготвят проект, включващ пресушаване и залесяване на площи на територията на IV градски участък. Д-р Басанович анализира регистрираната заболеваемост от малария в гр. Варна през 1901 г. От общо 13 237 прегледани амбулаторни болни 4 552 са с диагноза „малария“, като това е 34.3% от всички заболели лица. Вероятно е наличието на поне още 4 000-5 000 болни, допуска д-р Басанович, които не са търсили лекарска помощ, следователно от 35 000 население през топлия сезон боледуват от малария 10 000 души, като това е 28.5% от градското население (ВОВ, 1902). Най-засегнати от малария са жителите на III и IV градски участъци, където къщите са построени край мочурливи терени.

Първият „Правилник за борба с маларията“ е съставен през 1910 г. и бележи началото на организираната борба срещу маларията. Идеята за обединяването на здравните изисквания в единен правилник принадлежи на д-р Васил Моллов. Повече от 30 години след Освобождението, цар Фердинанд подписва Указ № 21, с който е утвърден „Правилник за борба с маларията“. По това време министър на вътрешните работи е Михаил Такев, директор на Дирекция народно здраве е д-р Ст. Ватев. Документът е изработен по подобие на италиански правилник. Държавата припознава борбата с маларията като своя грижа, определени селища с висока заболеваемост са обявени за маларични, осигурява им се безплатен хинин. Поради ограничените финансови възможности в Царството първоначално са разкрити само три маларични района в най-тежко засегнатите от малария области – Бургас , Видин и Пловдив. Варна и Варненски район не са включени в текста на Правилника.

Едва започнала, борбата против маларията е принудително прекратена поради избухването на няколко последователни войни, в които България взема участие. Балканската война (1912-1913), Междусъюзническата (1913) и особено Първата световна война (1914-1918) стават причина за огромни загуби както в човешка сила, така и материални и финансови. България, в ролята си на партньор към Тройния съюз, претърпява загуба в Първата световна война и е принудена да капитулира. Държавата преживява национална катастрофа. Периодът се характеризира с бедност, епидемии, недостиг на хранителни продукти, висока смъртност. Основната част от лекарите-мъже са мобилизирани на фронта, противомаларичната борба остава на заден план. Много от малариолозите продължават да упражняват лекарската професия в продължение на години като полкови лекари или като хирурзи във военно-полеви болници. През периода на военните действия гражданското население остава без квалифицирана лекарска помощ, без лекарствени средства. Периодът на войните приключва трагично за България и няколко години по-късно в своя статия д-р Кърджиев анализира: *“След зло-*

получното свършване на войната, една част от войската се върна изнурена, телесно и морално, в родните си места. След нея постепенно започнаха да се връщат пленниците и заложниците. Един голям процент от войници и пленници бяха носители на плазмодии. Те разсяха заразата у комарите, а чрез тях и у хората. Достатъчна беше година за да се разпространи и появи маларията в най-голяма сила. Злото се увеличи до такива размери, че то подбуди Дирекция народно здраве, во главе с тогавашния директор д-р Кесяков, идеята за изработване законопроект за борба с маларията" (Марков, 1925).

Във Варненско заболеваемостта се увеличава и поради множеството бежанци, които намират подслон и препитание във града и окръга.

През 1919 г. е обнародван първият в страната Закон за борба с маларията. С този закон се увеличават маларичните райони, осигурява се безплатен хинин както за болните, така и за профилактични цели в маларичните селища, започва активна работа по пресушаването и оздравяването на мочурища и блата. Трябва да отбележим, че законът за борба с маларията влиза в сила преди законодателно да се утвърдят противоепидемични мерки против такива значими инфекциозни заболявания като сифилис, туберкулоза и др. Законът за първи път учредява инспекторат за борба с маларията, фонд за борба с маларията, определя държавен монопол върху хинина, предприемат се мерки по оздравяване на заблатени терени. Столичният инспекторат определя 5 маларични района. Един от тях е Варна.

Варненски маларичен район включва 28 села, дейността се води от окръжния лекар, 1 микроскопист и 28 хининари. Хининари са лица, които покрай основното си занятие като учители, бакали, свещеници, домакини се занимават със събиране на кръвни проби от заболелите и раздаване на хинин. Организацията на хининарската мрежа е задължение на здравните специалисти. Изборът пада върху по-будните жители, определяни са лица, които се грижат за 1-2 селища. Водят се хининарски журнал и карти за всеки пациент. Трудът на хининаря е ниско платен, а работещите недостатъчно мотивирани. Поради това те често прекъсват работа в разгара на сезона. Въпреки това ежегодно са профилактирани и лекувани стотици пациенти.

Задачите в маларичния район са свързани с борбата с маларията в маларичните селища на Варненска и Провадийска околия. Това включва микроскопиране на кръвни проби от заболели, мерки по изтребване на комарите-преносители, оздравяване на заблатени терени, раздаване на безплатен хинин, провеждане на беседи и сказки сред населението на засегнатите селища. Първи инспектор по маларията през 1919 г. във Варна е д-р Денчо Цонев. След година варненският инспекторат по маларията е закрит. През 1922 г. той започва отново работа, продължава да работи 10 години, до 1933 г., след което отново преустановява дейността си. През десетгодишния период като инспектор работи д-р Иван Жупунов. Д-р Жупунов осигурява сравнително добра лабораторна база, успешно урежда хининарска мрежа в маларичните селища (Кирова, 2020).

През годините на Втората световна война, Главна дирекция народно здраве при МВР започва работа по формирането на мрежа от противомаларични станции. Идеята е да се обособят допълнителни структури, които да оглавят дейността в най-тежките по отношение на маларията райони. Поради високата заболяемост във Варненски район противомаларична станция е разкрита във Варна на 1 май 1941 г. Първи началник на противомаларичната станция е д-р Г. Давидов. Станцията обслужва 16 маларични селища от Варненска околия и 17 маларични селища от Балчишка околия. За обслужването на Провадийска околия е отделена една допълнителна микроскопистка (ВДА ф.149К).

На 1 май 1942 г. работата в станцията се поема от Емил Шейтанов. Заедно с него работят една микроскопистка – Мария Филева, и една лаборантка – Николина Павловска.

В една своя статия д-р Т. Авлавидов така описва този период: *„За първи път в нашето здравеопазване медицинската помощ се доближава толкова близо до нуждаещото се*

население – разкрити са микроскопски лаборатории в селата Белослав, Старо Оряхово и Шабла. Диагностиката на маларията и лечението на болните се извършва бързо и на място от опитни микроскопистки. Годишно в тези лаборатории са се извършвали 2500 изследвания и лечение на 1100 болни" (Попова, 1998).

За разпространението на маларията във Варненски окръг способстват обширни водни басейни и територии, разположени по бреговата ивица на реки, чието течение се характеризира с големи разливи. Такива са басейните на Варненско, Девненско и Белославско езера, реките Камчия и Батова. По северния бряг на Варненското езеро са разположени силно маларичните селища Повеляново, Езерово, Страшимирово, Тополи и Казашка махала, а на южния му бряг е с. Константиново (ВДА ф.385).

Значителна оздравителна работа е проведена под ръководството на варненската станция: съединяване на блатата с Черно море посредством канали с цел отводняване – такива мерки са взети при оздравяване на Дуранкулашкото блато, Шабленското блато и Тауклиман. Прокопан е оздравителен канал край с. Юнак и гара Юнак, отцедителен канал, свързващ село Езерец със Шабленското блато. По този проект работи инженер Цветан Димитров (ВДА ф.94). Построена е дига на р. Камчия при с. Пчелник. Подобни диги могат да се видят и днес около селата във Варненска област. Засипват се локви и плитки водоеми с пръст. Разчистват се брегове на езера и реки. В резултат от борбата с маларията през периода на работа на варненската противомаларична станция заболеваемостта постепенно спада.

Дължим признателност на ръковдителите на Варненската противомаларична станция през годините – лекарите-малариолози д-р Г. Давидов, д-р Е. Шейтанов и д-р Д. Цонев. Те поемат тежък дял, но не се поколебават да положат всички свои усилия в борбата със страшния враг – маларията.

В началото на 40-те години на XX в. усложнената ситуация и епидемичните години по отношение на маларията налагат държавното управление да преразгледа и разшири противоепидемичните препоръки по ограничаване на болестта. През 1943 г. е обнародван нов Закон за борба с маларията, в изпълнение на този закон е основан варненският Институт за борба с маларията, който внася изключително ценен дял за ликвидирането на заболяването.

В този период под методичното и практическо ръководство на изтъкнати наши малариолози – д-р Г. Бойчев, д-р К. Марков, д-р К. Дренски, се разработват планове за организирана борба със заболяването в страната. През маларичните сезони в средата на 40-те години на XX в. са изследвани средно по 200 000 кръвни проби. Повсеместното разпространение буди тревога – заразените лица са средно 70-90 хиляди годишно. Засегнато е преимуществено младото активно население (Кирова, 2020).

За преценка на заразеността на населението се използват най-често два индекса – паразитен и далачен. Те изразяват отношението на лицата с паразити в кръвта, съответно – с увеличен далак, към общо изследваните в процент. Към възникването на първите противомаларични служби у нас далачният и паразитният индекс бележат от 40 до 50%, смъртните случаи от малария са 500-600 случая годишно, а тежките и коматозни форми на болестта не са рядкост. След въвеждането на организираната борба далачният и паразитният индекс се снижават до 15-20%, смъртните случаи от малария постепенно намаляват до 60-70 души годишно, тежките злокачествени форми се регистрират по-рядко. Този благоприятен спад е нарушен след присъединяването към българските земи на силно маларичните Македонски и Беломорски територии. След този момент случаите на малария се увеличават рязко до над 500 000.

През 1945 г. са отпуснати средства от държавния бюджет за създаването на Института за борба с маларията във Варна, нови 21 противомаларични станции и 16 подстанции (Дренски, 1945), което издига борбата против маларията на ново ниво. Предстои изграждането на противомаларична мрежа и това стабилизиране за Варненски окръг за-

почва от смяната на властта в държавата на 09.09.1944 г. Главна дирекция народно здраве приема решение за разкриване на трети по ред в страната Институт за борба с маларията след Института за борба с маларията в Бургас (1927) и Петричката експериментална станция (1928). Институтите са предназначени за осъществяване на научни разработки и събиране на данни по отношение на заболеваемостта, провеждане на експериментални лечения с нови препарати, а наред с това и за провеждане комплексна практическа борба с маларията.

Варненският Институт за борба с маларията е открит официално на 1 март 1945 г. Първи ръководител е д-р Васил Лобанов – специалист малариолог със задълбочени познания, съвестен, много добър организатор. След него ръководството поема д-р Теохари Авлавидов.

Работата на Института обваща обширен район от Северна България: три тогавашни административни области – Варна, Русе и Плевен. Границите на района се очертават на север – от р. Дунав и сухопътната граница между България и Румъния, на изток – от Черно море, на юг – от северните склонове на Средна и Източна Стара планина и на запад – от р. Искър. Районът включва варненски маларичен район с противомаларична станция Провадия и Балчик, а също така станциите в Русе, Силистра, Тутракан, Бяла, Разград, Свищов, Никопол, по-късно се присъединяват станциите в Шумен, Плевен, Видин и Лом.

През 1945 г. броят на маларичните селища на територията на Института е над 140. В документи от тази епоха се съобщава, че в България през 1944 г. маларичните селища са 857 с 1 253 557 жители. Към последната година от работата на Института за борба с маларията във Варна (1948) маларичните селища достигат 175 броя с общо население 322 000 души, тоест приблизително 20% от всички маларични селища в страната със 25% от застрашеното население са се намирали на територията на Института във Варна (Петров, 1990).

Щатът на института е разширен, но все пак е недостатъчен за обхващане на огромния му район. Назначени са 16 лекари, които ръководят работата в противомаларичните служби, подчинени на тях са 23 микроскописти, инженери, техници, шофьори, помощен персонал (ВДА, ф.94). Хининарската мрежа наброява 113 лица. В най-тежко обременените от малария селища през топлия сезон на годината са разкривани подвижни или стационарни микроскопски лаборатории. В засегнатите села са командировани микроскописти, като се спестява време по транспортирането на стъклата с кръвните проби до централното селище. Микроскопските лаборатории имат широк диапазон от задължения в маларичния район: работят за поставянето на точна диагноза, провеждат лечение, контролират оздравителните работи на терен, ръководят обработката на заблатените площи с петрол за унищожаване ларвите на комарите, провеждат пролетно лечение на паразитоносителите. Медицинската помощ е максимално приближена до страдащото население. Запазените документи свидетелстват, че повече от половината открити при изследванията положителни лица са лекувани към микроскопските лаборатории.

Абсолютният брой случаи на заразените от малария през периода 1945-1947 нараства постепенно, като през 1947 г. бележи толкова високи нива, че в някои от районите на Института регистрираните стойности са епидемични (ВДА ф.94). В България през всички периоди преобладава заболеваемостта от малария терциана, една сравнително по-лека форма на болестта, а случаите на малария тропика, по-тежката форма, са много малко. Към края на 40-те години на XX в. на територията на Института разпределението на случаите е, както винаги, в полза на малария терциана – 89.1%, тропика е 10.6%. Сезонната крива обичайно започва умерено да нараства от края на месец май и бележи пик през месец август. През някои години, в частност 1947 г., максималният брой случаи е през месец септември, което е различно от обичайното. Феноменът е подробно описан от д-р Теохари Авлавидов, той го нарича „късна есенна малария в северна България“ и го обяснява с

температурните и хидрологични особености на района и през годината, биологичните особености на преобладаващите видове комари, недохранването на населението и отслабените имунни сили на организма. Феноменът е описан във Варненски и Балчишки райони. Тежка е ситуацията в селата Белослав, Езерец, Страшимирово и Шабла – през септември при пик на заболяемостта от 614 случая, 410 от заболелите са от посочените 4 селища. Разгледано по месеци се констатира, че малария тропика достига до 18-24.7% от положителните през последните два месеца на 1947 г. През зимните месеци заболеваемостта не изчезва, например през декември достига високи стойности – регистрирани са 89 случая на малария (Авлавидов, 1947).

Преобладава амбулаторното лечение на заболелите лица. Лечението в болнично заведение се провежда за по-тежките случаи. В преобладаващия брой случаи болните получават на ръка лечебен препарат от микроскопистите или хининарите по селата. Рядко се извършва повторно изследване след преболедуване, поради което хронифициране или поява на рецидиви е повсеместно явление. Това е причината една част от заболелите да останат като паразитоносители (ВДА ф.94).

Нововъведеният препарат Атебрин дава много добри резултати за профилактика на заболяването. Съществува специален термин „атебринизация“, с който се означава провеждането на такава профилактика. Атебринизирани са работнически и бригадирски колективи, които работят през маларичния сезон в риск. В края на маларичния сезон при направените изследвания не се открива нито един паразитоносител (ВДА ф.94).

През късната зима и рано напролет започва предсезонното лечение. Предварително картотекираните заболели от предходния сезон се издирват и им се предоставя лечебен препарат, който се прилага в присъствието на здравното лице (метод „на уста”). Предсезонното лечение е основна мярка за намаляване на паразитоносителите. Държавата осигурява десетки хиляди таблетки от препаратите за провеждане на предсезонното лечение.

Целогодишно са извършвани оздравителни работи – това са мерките за подобряване на заблатени и замочурени терени. Работата включва най-разнообразни дейности по ликвидирането на открити площи със застояли води. Целта е да бъдат премахнати или ограничени местата, удобни за развъждането на комарите. Работи се по пресушаване, разчистване на брегова ивица и други.

При пресушаването на обширни блата епидемиологичното състояние се подобрява и заедно с това се осигуряват нови плодородни и годни за обработване земеделски земи. Те допринасят за подобряване поминъка на населението. Модерното земеделие е залог за ограничаването на болестта. „Там, дето плугът е минал, комарите изчезват” пише в един свой доклад д-р К.Марков (Марков, 1949). Прокопават се хиляди метри нови канали годишно, които служат за отвеждането на застоялите води към близките реки и водоеми, строят се диги. Специално каналната мрежа се подобрява чрез т. нар. „заскаляване“, облицоване на каналите с каменни плочи.
Работите са извършвани в много от маларичните селища (ВДА ф.94) .

За унищожаване на комара-преносител се практикува механично изтребване, опръскване на жилищата с противонасекомни течности. Ползват се препаратите Мортокс и Флайтокс. Предсезонните акции се провеждат от края на февруари до края на март. Годишно са организирани над 6 500 души и са почистени над 12 000 жилища, близо 3 900 стопански сгради (ВДА ф.94).

Унищожаването на ларвите на комарите започва с настъпването на същинския топъл сезон. Употребяват се като ларвицидно средство петрол или газьол. Заливането на заблатените терени с петрол се нарича петролизация. Петролизацията се провежда от работниците-специалисти към противомаларичните станции. Обемът на работа зависи от климата – при обилни валежи площите за петролизиране се увеличават, а работата нараства. Архивните източници сочат, че само за една година, 1948, са обработени 934 100 кв. м.

Отлично противоларвено средство е една малка рибка. Внесена е от Америка в Европа

специално за да бъде развъждана и да служи за унищожаване ларвите на комарите. Нарича се гамбузия. През 1924 година е зарибена и във водоемите в България. Миков посочва, че успешни опити за развъждането на рибката са установени по р. Тунджа, и това е описано в статия на д-р Мирчо Сливенски (Миков, 2005). Рибката е развъждана в много водоеми в България, край градовете Бургас, Добрич, Петрич, Пловдив и Ямбол, във Варненски окръг - във водите край Златни пясъци и край с. Синдел .

След като от ларвите се излюпват възрастните комари борбата продължава с помощта на препарата ДДТ. През 1948 г. във Варненски противомаларичен район за първи път експериментално се прилага този препарат, той дава отлични резултати. Първите опръсквания се провеждат в селата Старо Оряхово и Долни Чифлик. Д-р Авлавидов взема активно участие в унищожаването на комарите, като предлага за опръскване група от жилища и друга група от контролни жилища, които не са обработвани. Резултатите са повече от положителни. За първи път селските жители могат да си отдъхнат не само от комари, но и от мухи и други досадни насекоми. В наши дни препаратът е забранен за употреба поради неговото вредното въздействие върху топлокръвните, през 40-те и 50-те години на миналия век обаче той е препоръчван като прекрасно и ефективно средство. С неговото приложение се слага начало на успешна борба с епидемии от жълта треска, малария и коремен тиф, разразили се през Втората световна война (Потапов, 2018).

Въпреки усилията на здравните специалисти във Варненски окръг през 40-те години на XX в., заболяемостта от малария остава висока. Това се дължи от една страна на недостатъчната ефективност на лечебните препарати, недостатъчната резултатност на препаратите за изтребване на комара-преносител, недостатъчното разгръщане на здравната мрежа и обхващане на цялото засегнато население. Въпреки тези трудности варненският Институт за борба с маларията води системна и целенасочена борба срещу общественото бедствие, наречено малария. Институтът работи през една епоха, белязана с много трудности – финансови, социални, кадрови. Сухите цифри ни дават възможност да анализираме и да правим заключения за приноса на лекари-специалисти и микроскописти през този период. Този принос е направен скромно, мълчаливо и без фанфари. Резултатът е стотици спасени животи, хиляди обгрижвани пациенти, възвърната работоспособност на заболелите и дарено здраве. След експерименталното приложение на лечебни и дезинсекционни препарати са направени множество анализи и са публикувани наблюдения и заключения в авторитетни наши и чужди научни издания. Периодът на работа на Института е един важен етап от борбата с маларията във Варненския регион, а проведената от нашите предшественици изследователска, профилактична и лечебна работа заслужава признателността на следващите поколения.

Институтът за борба с маларията прекратява работата си през 1948 г. На негово място с маларията продължава да се бори Регионален здравен институт–Варна (1949-1950) и Санитарно-епидемиологичната станция–Варна (1950-1966). През 1957 г. са регистрирани последните случаи на малария от местен произход и Варненски окръг е обявен за свободен от малария. През 1961 г. борбата във Варненско преминава във фаза на наблюдение, последна фаза от борбата със заболяването по препоръки на СЗО.

Литература:

1. Авлавидов Т. “ За късната есенна малария през 1947 година в Северна България”, сп.”Лекарски преглед”, бр.9-10, стр.134, 1947.
2. ВДА фонд 94 оп.1 а.е.1
3. ВДА фонд 94, оп.1, а.е.6
4. ВДА ф.149К, оп.1, а.е.3
5. ВДА ф. 385, оп.1, а.е.3
6. ВОВ, Варненски общински вестник - 1902, бр.8-9, стр.2.
7. Дренски К. “Проблемът за маларията у нас” , Летописи на БЛС,1945г, кн.6.
8. Иванов К., „135 години Варненско медицинско дружество“,Варна, Издател-

ство на МУ-Варна, 2018.
9. Иванова Е.,“Епидемиологични хроники на борбата с инфекциозните болести във Варненски регион(1878-1944)“, стр. 19
10. Кирова А. „Предпоследното сражение“, Варна, Издателство на МУ, 2020
11. Марков К. „Материали за изучаването на маларията в България”- София, Държавна печатница, 1925.
12. Марков К. “Епидемиология на маларията в България”,София, Събор на БЛС, том 2 - За маларията, 1949.
13. Миков О. “История на проучванията върху маларийните комари в България” сп.”Инфектология”, 2005г, бр.4.
14. Петров П. „Малария“, София,Медицина и физкултура, 1990.
15. Попова Н. „Маларията и организацията на борбата срещу нея в Северното Черноморие от Освобождението до наши дни“, сп.”Социална медицина”, 1998, бр.2, стр.45.
16. Потапов Р. “Химия, изменившая мир” , Москва, 2018.
17. СЗО, Женева, доклад от 06.12.2021.

За контакти:
Анета Кирова
Варна, бул. Цар Освободител 81,вх.А,СМДЛ “СИТИ ЛАБ“ ЕООД,
anetakirova@abv.bg
телефон за контакт: 0888335200

КОЯ Е БИЛА СТОЛИЦАТА НА ВЕЛИКА БОЛГАРИЯ

Димитър Г. Чанев

Abstract: *The union of Great Bolgaria lasted approximately from 632 to 679. S. Pletneva writes that the capital of this state was the city of Phanagoria, which was located on the Taman Peninsula. This is unacceptable, because archeology shows that more important artifacts associated with donations from the court of Constantinople during the time of the great ruler Kubrat are located near the Middle Dnieper, Poltava region. In turn, the morpheme `ta` indicates the supremacy of Poltava, therefore, the city with this name was the capital of the Bolgarian state.*

Keywords: *Bolgaria, Phanagoria, Poltava, kagan, Kubrat*

Болгарино, знай своя род и език! – Паисий Хилендарски. И чрез своя език да осветим едно тъмно петно в познанието си за нашите народ и първична родина.

В своя труд „ХАЗАРЫ“ авторката С. А. Плетнева пише, че столицата на основаната от Кубрат Велика България е разрушеният от хуните в IV век и по-късно презастроен в VII век град Фанагория. Велика България била разположена на Таманския полуостров, включително поречието на река Кубан и в Приазовските степи (там където е била областта Оногурия – б.а.). За Фанагория е известно, че е била на самия нос на този полуостров, в началото на Керченския проток от Черно море към Азовско (1, с. 20).

Никакви аргументи обаче не са приведени за това, че столицата на държавата на Кубрат по време на неговото управление е бил посоченият град Фанагория, поради което тази версия се явява по-скоро само една ефирна хипотеза. Но е на лице следният контрааргумент: *„Така, във Фанагория на Боспор (керченския проток – б.а.) седяли (на престола – б.а.) българският управител и каганският (хазарски – б.а.) тудун“*(1, с. 30). От ясно по-ясно е, че става въпрос за България на Бат Баян или негови наследници. Когато каганството се е установило у хазарите, по-късно след смъртта на Кубрат, чийто владетелски стан е бил разположен левобрежно в зоната на средното течение на Днепър, то е много вероятно следващият български канас/княз да е бил призован да се установи във Фанагория, в непосредствения обхват на хазарския каган. Възможно е още приживе при Кубрат най-големият му син да е бил изпратен за подуправител в Оногурия, което след смъртта на баща му да е предопределило оставането му на място около или във Фанагория, с преместване на бащиния му властови център.

Според проф. Георги Атанасов – Органа, вуйчо на Кубрат, отделя кубратовите оногундури от Тюркския каганат около 629 г. През 630 г. в каганата избухва гражданската война, а в 631 г. навършилият вече 60 години и обявил се за върховен кан Органа загива (4, с. 122, 123).

Това фактически предопределя независимостта на Кубрат с неговите съплеменници и откъсването им от каганата на тюркют.

Невъзможно е станалият велик владетел и патриций Кубрат, с неговата Голяма, Велика България да е бил под хазарско, тудунско опекунство. Неуместно е дори само да се предположи гореказаното, а и хронологично е несъвместимо, понеже Кубрат става независим владетел двадесет години преди възникването на Хазария в средата на VII век.

М. И. Артамонов пише за хазарския каганат, че неговата история започва в 651 г. (2, с. 171).

Получила заслужено прозвището Голяма, Велика, разгърнала се от Кавказ до Карпатите, кубратовата държава е известна още и като Черна България. Най-вероятно от нея са останали „в наследство“ селищата с „черни имена“ като Чернобил, Чернигов, Черкаси, Черновци – образували своеобразна огърлица около град Киев.

Град Варачан в Северокавказието е известен като столица на „царството на хуните“. Името му се свързвало с названието на страната Барсилия и подразделенията на болгар – барсили и савири, намиращи се в тесни връзки с хазарите. Заедно барсили и савири съставяли това, което арабските писатели наричали страната Беленджер. Още Казам-Бек, съобщава М. Артамонов, четял това название в текста на Табари като `Булкер` или `Балк`. Той предполагал, че названието „Беленджер“ се е появило вследствие на небрежност на преписвачите и от неразбирането, в което са попаднали географите в IX век. Ако Беленджер било само неправилно изписване на името Болгар, то следвало, че царството на хуните се е наричало царството на болгар; название което често се съчетавало с названието на хуните – хуни-болгар (2, с. 184).

Названието хуни-болгар показва, че става въпрос за фрагмент от разпадналото се Обединение Велика България, което е било с твърде богат и сложен етногенезис. Показва, че столицата Варачан е била такава само за някаква севернокавказка част от нейното болгарско население. Град Варачан не би могъл да бъде болгарска столица, преди да възникне държавата с новоизбрано име България. Никъде не е било отбелязано, че Варачан е бил столица на Велика България, а и този град е бил твърде отдалечен от властовия ѝ център.

Анализирайки събитията и ситуацията около началото на управлението на Кубрат, очевидно в нововъзникналата му държава, М. И. Артамонов е определил умозаключително, че това трябва да бъде отнесено към 632 г., непосредствено предшестващо присъединяването на кутригурите (2, с. 163).

В своята докторска дисертация Лев Гумильов пише, че *„основаната от Кубрат българска (болгарска – б.а.) държава е просъществувала до 679 г.“* (6, с. 237). Но това сведение не е съпроводено от никаква аргументация, нито е посочен извор, от който е извлечено. То вероятно е логически обусловено от напускането на левобрежното Приднепровие, което са предприели Кубер, Аспарух и Алцек с техните сподвижници и последвало във времето фрагментиране на бащината им държава.

След като каганът (кан на кановете) на тюркют Тун джабгу е убит от чичо си в 630 г., последният приел титлата Кюйлюг Сибир хан. Вождът Кубрат поддържал чичо си Сибир хан, по-точно вуйчо Органа, наречен така като роднина по женска линия. Предполагаемо, за да има под своя опека още един княз, каганът Органа е дал независимост на Кубрат и неговите оногундури. Пишейки за въстание на кутригурите, Лев Гумильов веднъж посочва, че то е отместило границата на прабългарите (болгарите – б.а.) от Дон на Карпатите. След това пояснява, че източните кутригури се присъединяват към едноплеменните им (сродни, но разноплеменни – б.а.) утигури, образувайки заедно с тях прабългарския, (по-точно болгарския – б.а.) народ. Въстанието на кутригурите срещу аварите, дало на Кубрат Причерноморските степи…(6, с. 235, 236).

След като каганът Органа загива през 631 г. и след основаването на България в 632 г. е нямало по-подходящ владетел от Кубрат за онаследяването на ованантената каганска позиция и титла. Такъв, княз на князете, той се оказва като вожд на утигури, кутригури, съюзни оногундури, с вкючване в състава на последните, освен на утигури и на хуноугри, сиреч унгарци, на алани и кримски останки от готи – още от времето на Атила и други… Свързан с тюркют по майчина линия, Кубрат най-вероятно е станал върховен каган и на нововъзникналата двадесет години по-късно Хазария.

Няма сведения за въоръжени конфликти между известните в историята като сродни, в езическите времена – болгари, след това българи и хазари. Според мен съществуват две възможности за вероятното преминаване на каганската власт от Кубрат към владетеля на Хазария. Едната е, че поради наследяване на лествичната система от каганата на тюркют, каганската власт е преминавала не от баща към син – понякога малолетен, а към най-възрастния родственик, какъвто в онзи момент може да е бил хазарският владетел. Другата е, че, ако Бат Баян е бил отявлен пацифист, може доброволно да се е отказал от властта на велик владетел, за да не се занимава с армейска дейност в тежките въоръжени конфликти по оно-

ва време между хазари и араби в Закавказието, колкото и невероятно да изглежда това.

След отстъплението на Аспарух от Хипийските планини, според арменската география Ашхарацуйц на Анания Ширакаци, бягайки пред хазарите и най-вероятно заедно с тях от арабите, то Бат Баян неминуемо е бил осведомен за силата на арабската инвазия. Инвазия, довела до редица хазаро-арабски войни, в една от които, в самия край на своя живот, е възможно да е взел участие със своя войска на страната на хазарите и самият Аспарух/Испор (посмъртно название – б.а.) – тъй като вероятно тогава е погубил много измаилтяни [1] според Български апокрифен летопис от XI век (3, с. 78, 440).

За създаването на Обединението Велика България Св. Плетньова е посочила същата 632 г. Но в противоречие с това сведение е написала, че *„вождът и управител Кубрат в 635 г., след освобождението от властта на Тюркския каганат, възглавил самостоятелното обединение – Велика България.“* (1, с. 20, 76). И тъй като нейният труд „ХАЗАРЫ“ е издаден в 1986 г., много по-късно от този на М. Артамонов в 1962 г., е много вероятно тя да е била повлияна от уклона в България за година на основаване, поради незнание по въпроса, да се сочат години на „утвърждаване“. Като 635 г. и 681 г. за държавите на Кубрат и Аспарух, например; 635 г. е отстоявана и от не един български професор, когато става въпрос за това в коя година е създадена държавата на Кубрат.

За 632 г. византийският хронист патриарх Никифор е записал:

„По същото време [632 г.] господарят на уногундурите Кубрат, племенник на Орган, въстанал срещу хагана на аварите. Той се отнесъл много зле с войската, която била оставена от него, и я изгонил от своята земя. Отправил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те запазили до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел с достойнството патриций.“ (3, с. 77).

[1] Измаилтяните са араби, а не хазари.

Какво става ясно от този цитиран текст? Първо, че в 632 г. Кубрат е все още само вожд на оногундурите от намиращата се не само на Таманския полуостров Оногурия (sic) и въстанал срещу хагана на аварите. Но в предходните една-две години, Кубрат и неговите оногундури са извоювали своята независимост от Тюркския каганат, без да са били под зависимост от Аварския. Под аварска зависимост с основание за въстание са били кутригурите и антите. За последните проф. Г. Атанасов пише, че *„антите и изобщо името анти изчезва от писмените източници след 602 г., когато са разгромени от аварския пълководец Аспих... Явно след 602 г. антите се изтеглят на североизток в една зона на знрача за ромейските и западните хронисти.“ (*4, с. 151). В зоната на здрача, след изтеглянето на антите на североизток, хипотетично, но логично те са навлезли в контактна зона с кутригурите и оногундурите, а последните са оглавили, вероятно и организирали противоаварското въстание. И най-вероятно точно в тази 632 г. е била създадена Голямата Велика България. Голяма по територия, по население и Велика по дела, каквито се явяват успехите срещу тюркют (мн.ч. на тюрк – б.а.) и срещу аварите. Изводът от това събитие е, че още в зората на своето възникване българският народ освен оногундурска е включвал в своя състав и славянска – антска, компонента. След като държавата България е била учредена, вече независимият, със самочувствието на ВЕЛИК владетел КУБРАТ, с безспорна власт в азовския и черноморския, севернокавказки и севернокарпатски регион е изпратил своите пратеници при императора Ираклий и сключил с него мир.

Изразът „по това време“ може да бъде разглеждан и като понятие за малко по-продължителен времеви период. Лев Гумильов е предположил, че *„около 635 г. Кубрат нанася поражение на аварите и същевременно изпраща пратеничество в Константинопол…“* (6, с. 236). Считам, че е предположил, защото не е посочил твърдо 635 г., а е написал уклончиво „около 635 г.“. Въз основа на такива предположения може би някои автори сочат 635 г. като годината, в която вероятно аварите са били окончателно прочистени, с което Вели-

ка България вече безспорно се е утвърдила. И съвсем неправомерно са я заявили като година на нейното основаване; тоест – година на учредяване, свързано с избори на държавно и народностно име, защо не и на столица, на върховен жрец – колобър, на държавен, многоетносен владетел; а той вероятно е утвърдил своите подуправители в лицето на боили, боляри, все с о-кната вокализация, в съзвучие с о-кнатата, установила се в началото на VII век, по сведение на доц. П. Голийски (8, с. 52-55), реч. Макар че след време българската държава преустановява съществуването си, то титулатурата бояр/боляр на нейните велможи се е съхранила в „славянския“ свят – в Дунавска България и в Московска Россия.

Българското име е изборно, избрано в определен момент име. По времето на възхода и величието на хуните, по името на вожда Баламбер/Баламир, се е срещало най-вероятно етносното название „балгари“; но не и бол-, бул- или бъл-гари. В началото на VII век, а и преди това, вече няма следи от това име и неговата употреба, отбелязано и от д-р Живко Войников. Във връзка с това д-р Войников пише за Ганчо Ценов, че: *„името българи свързва с думата „бъл“, с която започвало името на първия хунски цар Баламир (Баламбер)“* (4, с. 16), пояснявайки наивността на това и други „прозрения“ на този автор. В случая е налична фонетична нелепост по отношение свързването на името на хунския вожд, с корен подлексемата „бал“, с българското ни име, чийто корен е „бъл“.

Уважаемият Ж. Войников [2], пишейки за групировката Купи-булгхар, е написал, че тя е най-голямата, заселила се по горното и средно течение на река Кубан. И е направил неприемливия извод, че „Българите край Кубан са всъщност създателите на Кубратова България.“ (4, с. 50).

Този извод е неприемлив, защото по цитирания по-горе текст на патриарх Никифор, създателите на България са оногундурите – гун (рус.), сиреч хун-ите оногури от намиращата се на Таманския полуостров Оногурия, начело с вожда си Кубрат и въстанниците „анти“, с включване и на кутригурите. Не населението от севернокавказките селища Балх, Билхар и Булкар Балк[3], за които е писал доц. Петър Голийски (8, 344-346), е било движещата сила, формирала държавата с името България. И владетелският център на тази държава не е бил край река Кубан, а в зоната на средното течение на река Днепър.

Проф. Рашев е написал за: „познатото още от V век име оногури – племето, настанило се край източните брегове на Азовско море през 453 г.“ (5, с. 35).

Проф. Геза Фехер е отбелязал, че оногури са наричани както българите, така и унгарците (9, с. 6), което определя това название не толкова като племенно, а като нарицателно – според мен.

Лев Гумильов обобщено е определил, че „сарагурите, оногурите и урогите са угри, предци на древните българи“ (7, с. 76), което е вярно само до някъде, частично. Българската народност е ранносредновековна, формирала се в седми и в следващите векове, а угрите, угрофините са само едно от съставилите я племена.

Изводът от изчезването на името „анти“ в писмените източници след 602 г. е, че след освобождението им от аварско робство в 632/635 г. тяхната територия е станала част от държавата България, а етносът им се е влял в българската народност. След това, заедно с всички останали от великото обединение, те са се наричали и са били наричани болгари. Тяхното и на територията им местоположение, вероятно са предопределили държавната властова структура да се позиционира с изместване на запад, в новия приблизителен географски център на държавата, който отнесен към град Полтава, днес е известен като североизточна Украйна, макар и не съвсем източна. Мястото се явява централно когато се включи и При-

[2] Д-р Войников е положил сериозен труд в проучването на редица речници, включително и на екзотични такива, за да открие значението на името България. Без успех засега.

[3] Имената на тези севернокавказки селища са подвеждащи за произхода на названията България и България от самите тях, както и за формирането на етногенезиса ни.

кубанието, в момента част от Русия, което е било източна част от територията на Обединението Велика България.

За съвместното съществуване на оногундури и анти красноречиво говори археологията. Според проф. Георги Атанасов: „с антите може да се свърже т.нар. пенковска култура със специфична керамика (своеобразна емблема е биконичното гърне...), накити (т.нар. антски сребърни бижута... и характерни фибули), жилища – землянки и най-сетне погребения с трупоизгаряне, урнови и безурнови, но винаги без външни признаци на терена...“ (4, с. 147). По-нататък този автор пише за голяма концентрация на пастирски паметници в ареала на Пенковската култура, или т.нар. неин Пастирски вариант. Голяма била концентрацията на такива паметници по Среден Днепър, но специално пастирската керамика се откривала в мнозинството пенковски комплекси, разпрострени като дъга от Прут до Донецк. В някаква степен тя напомняла салтовската керамика с окръглените форми на гърнетата, сивочерния цвят и най-вече излъсканата повърхност. За синхронност по време, пише проф. Г. Атанасов, на пастирските паметници с пенковските (антските); и че обикновено се откривали в един хоризонт на едни и същи селища като важна индикация за съвместен живот. На повечето обекти с пенковски и пастирски паметници се регистрирала и типична чисто славянска (склавинска – б.а.) керамика тип Прага-Корчак, за която не е било ползвано грънчарско колело (4, с. 147-149).

Погледнато непредубедено, историята на Обединението Велика България е предистория на Българската и Киевската държави, които впоследствие са унаследени от Российската и Украинската държави и техните истории. Тези държави са „деца от една майка“, които в различните времена на своето образуване са получили различни имена. Независимо, че във върхушката на Киевска Рус се е вляла „варяжка кръв“, то генотипът и основно славянската реч на широките народни маси са се съхранили. Разбира се с появяването на някои характерни нюанси във времето и пространството.

Столицата, престолният град на княза на князете Кубрат е определила и новия владетелски център. За него проф. Г. Атанасов е написал: „... с част от уногондурите Кубрат се премества далеч на северозапад и формира нов владетелски център около средното Днепровие... Забележително е, че тъкмо в този район, на левия бряг на Среден Днепър около 453 г. синът на Атила, Ернак (Ирник в „Именника на българските канове“, представен като предшественик на Кубрат), установява своята владетелска резиденция, с която се свързва богатият хунски некропол до Новогригориевка... Може само да се гадае дали при избора на Среден Днепър за нов държавен център Кубрат е воден и от сантименти по наследството на Ернак... Именникът обаче е реален документ, който предполага, че във Велика България са знаели добре кой е Ернак.“ (4, с. 144, 145).

Най-важен аргумент за това къде е бил позиционран великоболгарският владетелски регион са археологическите находки, за които проф. Г. Атанасов пише, че: „... почти всички погребални и „поменални“ (?) комплекси тип „Малая Перешчепина“, съдържащи богати дарове и свързани с висшата аристокрация на Кубратова България са ... основно в басейна на р. Днепър. Дори по-скоро в Среден Днепор.“ (4, с. 142).

Много е вероятно погребението на Ирник в този регион да е предопределило в него – там, не съвсем далеч от Полтава, да са били и погребенията, съдейки от намерените артефакти, на Кубрат край Малая Перешчепина и на Аспарух по-на изток край село Вознесенка. Но освен това причината за избора на този погребален регион може би е бил и вероятният престолен град Полтава. Аргументите ми в подкрепа на тази хипотеза са следните:

Названието на българския град Ямбол се среща идентично на два пъти като Ямпол(ь) в Украйна. Веднъж като име на вече умъртвения от хитлеристите град в област Виница и втори път на село от градски тип в Донецка област. Подлексемата `бол` в българския език е в по-меко произношение като `пол` в украинския език. `Бол` е корен на името Болгария, а `пол` е корен на името Полтава. При това постфиксът `ава` в името на града е показател за родителен падеж, за принадлежност към Пол/Бол-гария, най-вероятно. Но кое дава основание, че в този болгарски град е бил престолът

на Кубрат? Това е морфемата „та“ с понятието за върховенство, което се носи от нея. Това може да бъде илюстрирано от следните българоезични и някои не българоезични примери:

„Тай пан“ (тай – с вероятен еквивалент „най-та“ – б.а.) е заглавието на романа на Джеймс Клавел, преведено като „върховният господар“;

Тапа – връхният елемент към бутилката, господарят, който държи „дявола“ в нея;

Тайко – върховен, тригодишен жребец;

Таке – връхна шапка, върху главата;

Тъпан, тамбура – известни като диригентите, тактомерите на оркестъра;

Таван, тапет – върху, отгоре стоящи;

Тава, тенджера, тиган – върху пламъка, отгоре стоящи;

Таран, танк, топ, тачанка – върховни оръжия на бойното поле, всяко за своето време;

Таркан, бори – управител на крепост, върховен;

Тикин, канар – висше същество, принц, престолонаследник;

Татко – глава на семейството;

Тангра – върховен бог;

Талант – голяма, висша способност.

Нещата не са съвсем еднозначни, защото е възможно подлексемата `пол` да е корен на думата „полис“ – град. Но независимо дали името Полтава означава „бол-гарски върховен“ или „град върховен“, то изводът е, че най-вероятно градът Полтава е бил престолният, столичният, владетелският град на Велика Болгария, намиращ се в нейния владетелски център, в средата на украинската степ. И ако първите писмени сведения за този град са били от 12 век, това не значи, че той не е съществувал в ранното средновековие като укрепен стан, при това владетелски! Ехо от отминалите времена е съвременната реплика на укрепен лагер с ограда от дървени греди с остри върхове край съвременния град Полтава.

Такава е моята аргументирана хипотеза, сиреч теза, въз основа значението на морфемата `та` и местоположението на болгарския владетелски център в левобрежната зона на Среден Днепър, свързани с град Полтава, за отговор на въпроса „коя е била столицата на Голямата Велика Болгария?“.

Литература:

1. С. А. Плетнева, ХАЗАРЫ, Издателство НАУКА, Москва, 1986, с. 20, 76
2. Артамонов М. И., История хазар, Ленинград, 1962, с. 163, 171, 184
3. П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия по история на България, Том 1, НАУКА И ИЗКУСТВО, София, 1978, с. 77, 78, 440
4. Рашо Рашев, Георги Атанасов, Живко Войников, БЪЛГАРСКА НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЯ, том II, ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ, СТАРАТА ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ И НЕЙНИТЕ НАСЛЕДНИЦИ В ИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО, Издателство АБАГАР, Велико Търново, 2013, с. 16, 50, 122, 123, 142, 144, 145, 147 – 149, 151
5. Рашо Рашев, ПРАБЪЛГАРИТЕ И БЪЛГАРСКОТО ХАНСТВО НА ДУНАВ, „Класика и стил“ ООД, София, 2001, с. 35
6. Лев Гумильов, ДРЕВНИТЕ ТЮРКИ Великият тюркски хаганат, Ирина Галчовска – Геа 11, София, 2007, с. 235 – 237
7. Лев Гумильов, ХУНИТЕ Хегемонът на Азия, Ирина Галчовска – Геа 11, София, 2011, с. 76
8. Петър Голийски, БЪЛГАРИТЕ В КАВКАЗ И АРМЕНИЯ (II – X ВЕК), ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2006, с. 52 – 55, 344 – 346
9. Геза Фехер, Ролята и културата на прабългарите, Фототипно издание, Огледало, София, 1997, с. 6

За контакти:
инж. Димитър Г. Чанев
GSM: 0889194480
E-mail: d.chanev@abv.bg

CONTRIBUTION OF THE I-PORTUNUS PROGRAMME TO THE CULTURAL HERITAGE IN VARNA AS AN EXAMPLE OF COOPERATION OF INTERNATIONAL SPECIALISTS WITHIN EU PROGRAMMES

Jakub Olszewski

Abstract: *The publication presents an example of building cooperation based on European mobility programmes. The aim of the research is to promote and protect Varna's cultural heritage using a rather non-obvious example of a post-industrial area characterized by architecture typical of the Bauhaus style. The publication shows how to improve the promotion process and further design work using BIM software with the support of the point cloud.*

Keywords: *Bauhaus, BIM, CAD, cultural heritage, industrial architecture, photogrammetry, revitalization, European grant programme, European Union mobilities*

i-Portunus Background – Developing International Connections

In order to outline the path that leads to the implementation of the international programme for young professionals, the background behind the implementation of this opportunity is worth mentioning. The first step that allowed opening up new opportunities and creating international connections was the opportunity to participate in the Erasmus mobility. Possible participation in international programmes at the level of training from the first cycle of study (bachelor/engineer) allows you to gain first experience in cooperation in the knowledge of national teams and to get acquainted with different points of view in a particular professional field. In this case the cooperation with the host organization (Architectural Spies EOOD) in the i-Portunus mobility was preceded by previous Erasmus mobilities to Brno – internship, 2016; Dortmund – study, 2016; and Varna – internship, 2019 (Fig. 1, Fig. 2).

It is therefore worth emphasizing that at the early level of higher education, the selection of an appropriate host organization allows for a very comprehensive development of interests related to the subject of studies, and at the same time it exceeds what the standard programme offers. The scope of work in Architectural Spies has been expanded to include knowledge in the field of VR, AR, and, above all, photogrammetry (1–3).

In combination with an interest in the field of BIM design and process of revitalization, this resulted in the clarification of the initial research interests.

Fig. 1. *Part of the research team (from left to right: Dr. N. Stamatova, M.Arch. J. Olszewski and Eng. Ahmet Kızıl) in the generator room during the interior inspection of the heating plant rooms (internship in Varna, 2019). Photo: M. Arch. D. Hristova (2).*

Fig. 2. *3D model of the Nadezhda orphanage, Zephyr Desktop of Jakub Olszewski, 2019 Drone operator: Ahmet Kizil (3).*

i-Portunus Application Process and Criteria

i-Portunus mobility is defined as *"a scheme funded by the European Commission that supports the mobility of artists, creators and cultural professionals, implemented by consortia of cultural organizations. It funds short-term mobilities for individuals to go abroad or for hosts to attract international talent. i-Portunus' main objective is to connect international artists, creators and cultural professionals and to support international collaborations among all countries participating in the Creative Europe Programme. It's the "Erasmus" of the culture world"* (4).

During the application process for the i-Portunus programme, the following criteria were undoubtedly important, among which the following can be mentioned:

- the subject of the work;
- relevance of the topic to the program applied (cultural heritage);
- the uniqueness of the theme and the specific dimension of cultural heritage for a given place.

Due to the international nature of the programme, focused on cooperation between various European countries, a very important criterion was also the demonstration of earlier cooperation with the host organization, which was aimed at emphasizing the factor of integration of European countries.

Among the scientific articles that had a significant impact on establishing cooperation with Varna, it is worth paying attention to the articles by N. Stamatova *„DIGITIZATION OF OBJECTS OF CULTURAL HERITAGE OF VARNA, PRODUCED IN THE STUDIO ARCHITECTURAL SPIES IN THE PERIOD 2013–2019" (3) and "DIGITALISATION OF INDUSTRIAL ARCHEOLOGY: THE TERMAL PLANT "YANKO KOSTOV' IN SOUTH INDUSTRIAL ZONE OF VARNA"* (2).

In particular, the article on cultural heritage is particularly important to highlight the importance of international collaboration and the contribution of many professionals to the development of future connections within the

i-Portunus mobility. Thanks to the cooperation of many people, the project could be developed on many levels of advancement, ranging from students and trainees to doctoral students, like D. Hristova, who conducts research for a PhD thesis (Fig. 3) at the Thermal Power Plant (5), and Dr. N. Stamatova, who makes a significant contribution to the development of the project and cooperation. Due to the wide range of topics related to the South Industrial Zone of Varna, a project was prepared (specifically the doctoral dissertation by D. Hristova), referring to the state of the Power Plant and the surrounding area (6).

Fig. 3. *Conceptual model of the project for the Yanko Kostov Museum of Science and Industry. 3D model: M. Arch. D. Hristova (6).*

The i-Portunus project had several parts in terms of the organization of work (Fig. 4). An important part of the work on the project was the meaningful contribution of external experts (D. Hristova), who dedicated the topic of their doctoral thesis to the problems of thermal power plants (5,6). The direct contribution, within the i-Portunus programme, of the host organization – Architectural Spies (presented in this project by N. Stamatova and A. Angelov), must be underscored. Representatives of the host organization provided both rapid support (knowledge, publications, and experience gathered on the topic in question) as well as logistic resources related to the provision of office, hardware, and software. The last unit involved in this project is the candidate (the grantee) who is a co-contractor of the project for which he has applied.

Fig. 4. *Basic structure of the i-Portunus project organisation.*

The Basic Characteristics of the Project Within the i-Portunus Mobility

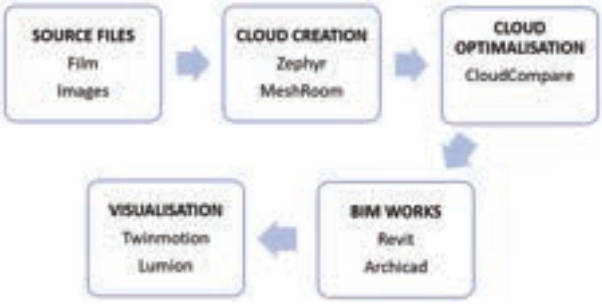

Fig. 5. *Diagram of the i-Portunus mobility work plan.*

The main task that had to be developed under the i-Portunus programme was the development and organisation of the collected so far material on the basis of which to make the photogrammetric model of the thermal plant. Due to the rather time-intensive process, the rest of the time was planned for the implementation of the model (point cloud) by the BIM software and for the development of the main frame and body of the building, which will be an introduction to further work on the detailed BIM plan of the power plant (Fig. 5). Based on the collected material made by A. Kızıl (drone operator) from 2019, in the autumn of 2021, a new photogrammetric model has been launched. It is worth asking whether it was not possible to use the previous point cloud model from 2019 before the implementation of the new photogrammetric model?

Given the possibility of making only a 3D model from 2019 (Fig. 6), the quality of the material is undoubtedly good. However, it should be emphasized that from the point of view of BIM design, this was a fairly slow model without good coordinates, which did not allow effective use of the point cloud.

Fig. 6. *Workflow with photogrammetric software when processing the collected digital data. 3D model: Eng. A. Kızıl and M.Arch.. J. Olszewski, 2019 (2).*

The original model (Fig. 6) was made on the basis of a video with a drone of very good quality, which makes the output file quite heavy (about 10 minutes of the film are approximately 1 GB). The second aspect, which greatly improved the performance in BIM, was the correction of the density of the points (Fig. 7, 8, 9). This allowed for more efficient reading and coverage of the point cloud with elements of the BIM model.

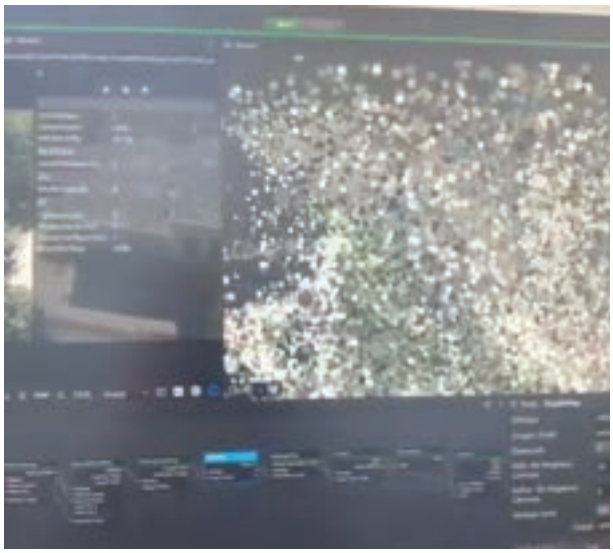

Fig. 7. *The correction of the density of the points (large size of points – recognition of model is impossible). Point cloud model: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

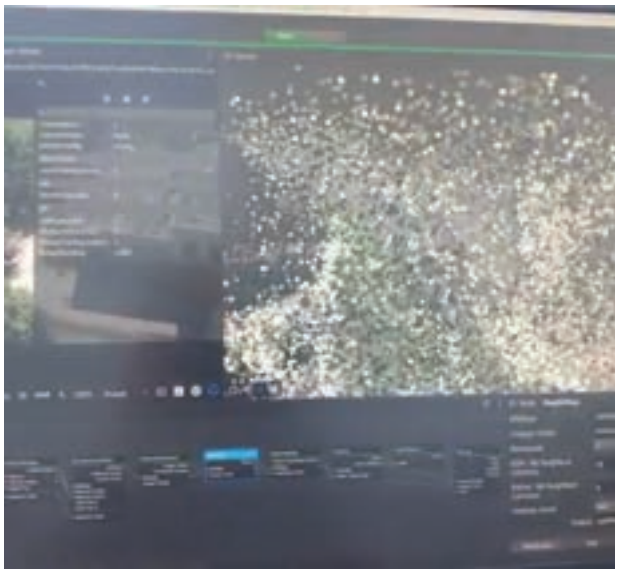

Fig. 8. *The correction of the density of the points (determining the size of points – model shaping process). Point cloud model: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

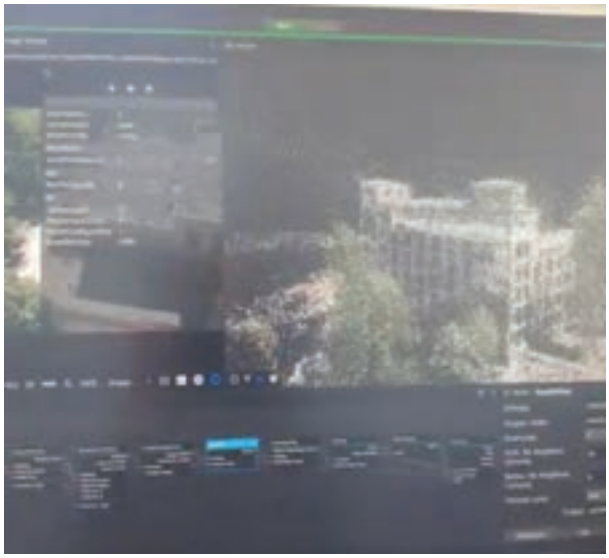

Fig. 9. *The correction of the density of the points (determining the size of points – finding the appropriate „graininess" of the model). Point cloud model: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

To improve the quality and the import of the file into the photogrammetric model from 2019, the film was converted into photos (it should be emphasized that a film with such good resolution allows a huge number of photos – approximately 10,000 photos). Using so many photos for the BIM model had no quality value, only made the model slow and difficult to import for BIM programmes. Therefore, the number of photos had to be reduced. This was done with a simple split by only selecting frames with even numbers. First, the number of photos was reduced from about 10,000 to 5,000, then from 5,000 to 2,500 so of about 500 to 1,000 photos were obtained. Such a range of „reduced" film frames made it possible to obtain lightweight and easily imported material of relative quality that, after appropriate compilation in the point cloud model generation program (Fig. 10), can be imported into BIM faster.

Fig. 10. *„Slim" photogrammetric model with coordinates adapted to the BIM software. Point cloud model: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

The size of the point cloud and its appropriate detail are not everything. After working with a programme that allows you to generate a pattern, it is often also necessary to embed the model into the appropriate coordinate system (and rotate it accordingly). This process is extremely important for the future speed and convenience of using the point cloud. The model must also be exported to the appropriate format, as not all programmes process all cloud model extensions effectively, so for the purposes of team collaboration that will develop on different software, it is worth choosing the extension, e.g. E57 (7).

The next step in achieving the goals set within the i-Portunus programme was to develop a preliminary model of the project using BIM software. The use of the point cloud model, as well as the visualisation plans and sections of buildings received by D. Hristova (6) and N. Stamatova (2), allowed even more accurate mapping of the shape of the buildings. Due to the conceptual nature of the work, detailed technical issues were missed

at this stage and the focus was on the typical architectural aspects related to the capture of the body, the proportions of the building (Fig. 11), and the potential for opening the site.

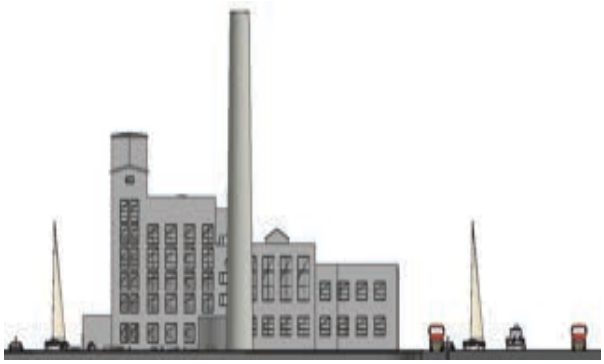

Fig. 11. *Basic BIM model created based on the point cloud. Drawing of elevation: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

Rendering and Visualisation as a Tool of Promotion of the Thermal Power Plant

The design process within the i-Porunus mobility was completed by the visualisations (Fig. 12,13,14). It is worth noting that the earlier implementation of the model sketch in BIM allowed maximum shortening of the visualisation stage due to the very good maintenance of the rendering engines that cooperate with the BIM software. The completion of this type of a project is excellent promotional material, which allows for its further development and reaching potential investors and institutions that might support it.

Given the usefulness of the point cloud in BIM design, it can be concluded that BIM modelling is similar to drawing by hand imported as a trace reference in CAD programmes. Moreover, it is worth emphasizing that these point clouds are useful while working with buildings with a large cubature, where it is difficult to capture the whole body and dimensions of the building only with the help of traditional inventory methods (such as a laser distance meter).

Fig. 12. *Visualisation of the front façade of the Thermal Power Plant. Rendering: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

Fig. 13. *Quick visualisation of the front façade with the surrounding of the Thermal Power Plant. Rendering: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

Fig. 14. *Example creation of the narration of the building by playing light. Rendering: M.Arch. J. Olszewski, 2021.*

References:

1. http://architecturalspies.com/, Website of Architectural Spies Ltd., 2022
2. Stamatova, N., Digitization of Industrial Archaeology: the Thermal Power Plant "Yanko Kostov" in the South Industrial Zone of Varna, September Varna, Bulgaria, DOI:10.13140/RG.2.2.14563.91683, 2019
3. Stamatova N., Digitization of Objects of

Cultural Heritage of Varna, Produced in the Studio Architectural Spies in the Period 2013-2019, Известия на съюз на учените – Варна, ISSN: 1314-586X, 2019
4. https://www.i-portunus.eu/about-the-programme/general-information/, Website of i-Portunus mobility, 2022
5. Hristova D., Grancharov P., 2015: Significant Buildings and facilities along the Bulgarian Black sea Coast in the XIX - XX Century, 7th International Scientific Conference Architecture, Civil Engineering-Modernity, 28-30th May2015, Varna, ISSN 2367-7252, pp.78-90
6. Христова Д., Грънчаров П., 2012 Музей на науката и индустрията във Варна или още нещо за Индустриалната археология в България, Първа градска конференция на Варненско историко-архитектурно дружество (ВИАД) , изд. къща „Стено“, 2012
7. http://www.libe57.org/, Website of Software Tools for Managing E57 files, 2022

Address for correspondence:
M.Arch. (Master of Architecture)
Jakub Olszewski
Phone: 00 48 510 690 769,
E-mail: olszewskijakubmailbox@gmail.com
Address: VAMED (VE)
Sterngasse 5, 1230 Wien, Austria

ЕДНА ХИПОТЕЗА ЗА КРАЯ НА ХАЛКОЛИТНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ ВАРНА В СВЕТЛИНАТА НА ГРЪЦКАТА И ЕГИПЕТСКАТА МИТОЛОГИЯ

Светлозар Попов

Abstract: *There is no common opinion about the end of the Varna civilization and it is even contested that it left signs in history. However, a remarkable number of parallels are found by Bulgarian authors in respect of features of the Varna Chalcolithic culture and the later Nile culture. The problem of a possible connection between the two distant cultures has not been discussed yet.*

The present work lays out a hypothesis pretending to provide a solution to the problem, referring to the statement of the mythographer Apollodorus of Rhodes, according to whom the Egyptian goddess Isis is the goddess Io who fled out from the Balkans to Egypt.

As arguments for this are presented 1/ the series of parallels between the two images; 2/ the serious contradictions of her route from her native Argos to the Nile and 3/ the notions of Isis as a goddess of seafaring, and of her husband Osiris, as a cultural hero, who gave the Egyptians a number of cultural benefits and, above all, the knowledge for casting of copper and gold—all these inherent in the maritime culture of Varna.

Keywords: *Varna Chalcolithic culture, Io, Nile culture, Isis, seafaring, Osiris, metallurgy*

През есента на настоящата 2022 г. се навършва 50-годишен юбилей от откриването на златния халколитен Варненски некропол. Той изуми света с първия цар и първото злато, дело на човека. Светът замря пред блясъка на първите царски инсигнии – златния жезъл и златния пръстен (гривна), а научни светила като Мария Гимбутас, сър Колин Ренфрю и принц Микаса се оказаха единодушни, че във Варна са открити останките на първата-човешка цивилизация, преди Шумер, Египет, Харапа и Китай. За жалост у нас бе наложена съветската теза, че културата Варна не е цивилизация, а че е само една „несъстояла се цивилизация", по думите на Е.Черних. И за да бъде „доказана" наложената антинаучна теза, през следващите десетилетия бяха спрени всички научни изследвания, проследяващи историческия период след края на културата Варна. Само и само да се покаже, че тя не е оставила след себе си никакви значими следи. А времето след него бе покрито с тезата за т. нар. „преходен период", през който животът в Североизточна България замира за 500–1000 години и тя се превръща в една пустееща и без история земя.

Все пак, каквито и догми да се налагат силово, нито животът, нито науката могат да бъдат спрени и те неотклонно продължават да следват своя естествен път. Така изминалите 50 г. научни проучвания доведоха до натрупването на значителни данни и обобщения. И в настоящия доклад ще разгледаме само малка част от тях, хвърлящи светлина върху културните паралели между култура Варна – връх на балканския халколит и по-късната с хилядолетие-две култура по Нил в преддинастичен Египет.

Както знаем, покойната Ана Радунчева беше неспокойна душа и като разумен учен не се боеше от „неразумни" идеи. Тя още преди десетилетия първа повдигна въпроса за двете мегалитни епохи по нашите земи, макар и досега да остана неразбрана. По подобен начин стои положението и с тезата за „изгорената земя", с която археоложката обяснява напускането на селищните системи в Североизточна България в края на халколита и миграцията на част от населението им далече на юг по морски път към Средиземно море и появата му в Леванта. И пак тя единствена забеляза, че мотивът „плаващо слънце в ладия", приписван на древните египтяни, се открива на няколко места у нас в Симеоновград, Хасковско, Слатина, Кюстендилско и

В Долнослав, Пловдивско през халколита

и дори през късния неолит. (1). Същият мотив – слънцето, символизирано от кръст в лодка, Георги Нехризов регистрира и в мегалитното светилище Глухите камъни (Фиг.1) (2).

Фиг. 1. *Мотивът „слънчева ладия" в ниша от м. Глухите камъни, Ивайловградско. Слънцето е изобразено като равнораменен кръст (по Виолета Евтимова)*

Посоченият паралел между балканската халколитна култура и древната египетска култура е любопитен, но освен това се оказва, че съвсем не е единствен. Само преди десетина години изследователите Христо Смоленов и Христо Михайлов успяха да разкрият удивителни паралели между метричните и геометрични дадености, открити в артефакти от Варненския некропол, които хилядолетие по-късно се оказват широко използвани в бита и строителството на древен Египет. Така например основната мярка за дължина, използвана в Египет за строителството – т.нар. „кубит" или „египетски царски лакът", се оказва вградена в златната чиния от гроб № 4 от Варна, чийто диаметър е 0.5236 м. И това съвсем не е случайно, след като голяма част от останалите артефакти се оказват нейни кратни – височината и ширината на златната плочка от гроб № 4, височината на многобройните антропоморфни идоли от кост, мерните параметри на златната крава и теленцето от гроб № 36 и пр. Любопитни са съответствията в ъглите, между диагоналите на златната плочка 51° 84‘ и 53° 13‘ и ъглите, които страните на Хеопсовата и Хефреновата пирамиди сключват със земята. Пропорциите на златната плочка от Варна и на Хефреновата пирамида са еднакви 4:3, а в някои артефакти те откриват аналози на египетския символ на живота ангх (Фиг. 2) (3).

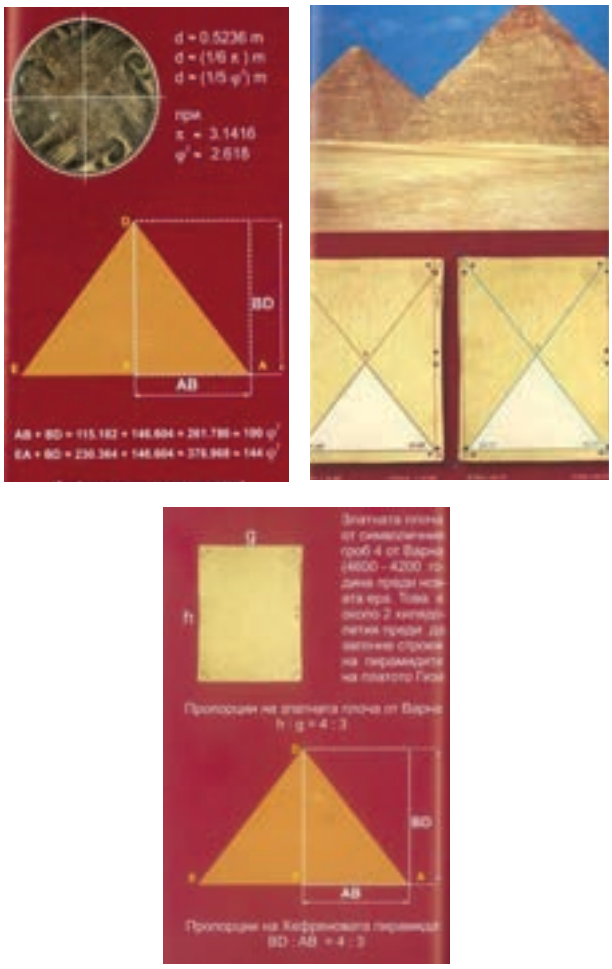

Фиг. 2. *Артефакти от некропола Варна I с характера на мерни единици и геометрични еталони (по Х.Смоленов и Х.Михайлов).пирамида и златната плочка от Варна*

Боно Шкодров – друг неспокоен дух – художник и дизайнер, отдава дълги години от живота си да събира и анализира ранни писмени знаци, открити по земите ни в дълбока древност. Диференцирал е общо 30 знака върху паметници, като печата от Караново, плочката от Градешница, стенописи от пещерата Магурата и т.нар. „чиния на Ной", извадена от морското дъно. Установените знаци имат линейно-геометричен характер и честота, която позволява да се приемат за писмени. В случая интересни са данните от съпоставянето им с известни писмени знаци от трите речни цивилизации. Така например в шумерското писмо авторът открива 13 съвпадения, което прави 43%, съвпаденията със знаци от древноиндийското са 8 или само 27%, докато с древноегипетското писмо общите знаци са 17, което прави 57% съвпадения (Фиг. 3).

Фиг. 3. *Писмени знаци от надписи от халколита у нас (по Б. Шкодров)*

Намирам този резултат за показателен, след като повече от половината праисторически знаци, открити у нас, се срещат и при ранната нилска писмена система (4).

Смел опит да разчете плочките от Караново, Челарево, Търтария и Градешница с помощта на египетското йероглифно писмо преди около петнадесет години предприе Стефан Гайд (5).

Само преди няколко месеца имах удоволствието да посетя за пръв път Египет и лично на мен вниманието ми беше привлечено от вътрешното устройство на фараоновите гробници в бившата столица Тива (Луксор, Египет). Всяка от тях включваше по две помещения. От входа се влиза направо в изкуствено издълбан в каменното тяло на скалистия хълм дълъг прав коридор – достатъчно широк и висок, за да могат няколко души едновременно да се движат по него свободно и по стъпала да се спускат надолу във вътрешността на хълма. Стъпалата са разделени от площадки. На някои гробници стените са гладки, а на други по дължината им има ниши с различни размери. Като по правило стените и таваните на коридорите са богато илюстрирани с образа на покойния фараон и сцени от живота му, в обкръжението на негови близки и доверени служители, и с популярни за египетския пантеон божества и сцени. Между илюстрациите се срещат и йероглифни писмени знаци. Коридорите са с различна дължина, като някои достигат до 10-15 и повече метра. По правило те завършват с правоъгълно помещение – камера за саркофага на фараона, полаган върху специално изготвен постамент.

Описаният модел на гробница се повтаря и при трите гробници, които посетихме, и те се различават единствено по параметрите си. Картината е еднотипна и се набива в съзнанието на посетителите – обстоятелство, което ми помогна да схвана принципното сходство между египетските царски гробници с т.нар. долмени и „скални гробници" у нас. По принцип археолозите приемат, че т.нар. „долмени", „скалните ниши" и „скалните гробници" и са дело на траките и обикновено ги датират за II-I хил. пр. Хр. Според Ана Радунчева обаче част от скалните гробници у нас са от късния халколит и това ги датира за втората половина на V хил. пр. Хр., т.е. много преди времето на траките и на египетските фараони (6). А последното е важно за нас, тъй като свидетелства, че и в този случай моделът на египетските гробници е сходен и е заимстван от модела на т.нар. „скални гробници" у нас, които през халколита не са били гробници, а са изпълнявали функциите на скални светилища.

Изброените тук аргументи са сериозно свидетелство за оказано от културата Варна влияние върху развитието на нилската култура още от преддинастичния период и аз съм се спирал на него нееднократно (7).

Фиг. 4. *Петроглифи с египетски „рогати кораби“ върху скали от пресъхналите реки Уади Хамаат, Уади Барамия и Уади Абу Субейра в Нубийската пустина (по Р. Галахар и Пер Стонемир)*

Така че фараоновите гробници бяха само поредния паралел между двете така отдалечени във времето и пространството култури. Това влияние за мен е факт и колкото по-скоро науката отхвърли натрупалите се с годините шаблони и догми, толкова по-добре за нея. Първата стъпка, която следва да направи, е да потърси неговото обяснение. За много изследователи това би могло да е проблем и причина за изкуственото им мълчание. За мен като автор на изследването „Корабоплаването в праисторията” проблемът е решен и той повече не е пречка.

Решението му ни дават десетките петроглифи на т.нар. „рогати” кораби върху скалите на отдавна пресъхналите някога притоци на Нил – Уади Хамамат, Уади Барамия и Уади Абу Субейра, пресичали Източната пустиня и свързвали Нил с Червено море. (Забележете, думата уади или вади означава река и е близка с българската дума вада!?)

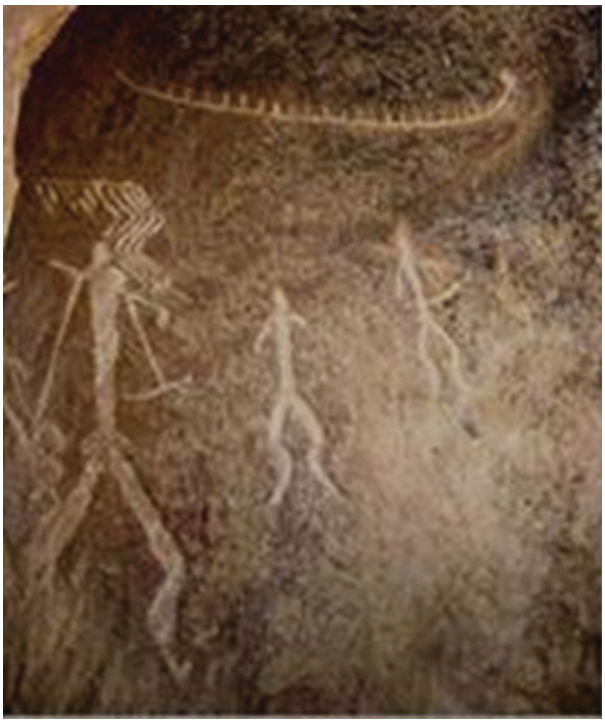

Фиг. 5. *Петроглифи с „рогати кораби” от Каспийско море (по Р. Галахар)*

Дълго време тези чудати на вид „рогати” кораби с отвесно издигнати носове и кърми, разцепени Y-образно на върха си, с мачта за платното и палубна надстройка, бяха приемани за първите гребно-ветроходни кораби (Фиг. 4) (8).

Това продължи, докато същите странни платноходи бяха открити като петроглифи и по скалите на Каспийско море (Фиг. 5) (9).

Важно е да знаем, че и на двете места има кораби с по 30 и повече гребла на борд, което означава по 60-70 и повече гребци на кораб. От това следва, че тези кораби са били достатъчно големи – по около 45-50 м дълги и с 80-100 т товароподемност. Каспийските обаче са по-стари, от времето на халколита и последното определя откъде египтяните са ги заимствали. Появата им по Нил трябва да е станала възможна едва след отварянето на Босфора (около 5600 г. пр. Хр.) и докато все още е съществувал плавателният канал Манич, свързвал Каспийско с Черно море (Фиг. 6), т.е. преди повече от 6000 г., когато той е пресъхнал (10). А логиката подсказва, че единствена възможност каспийски кораби да достигнат Средиземно море и Нил е била да минават през Черно море.

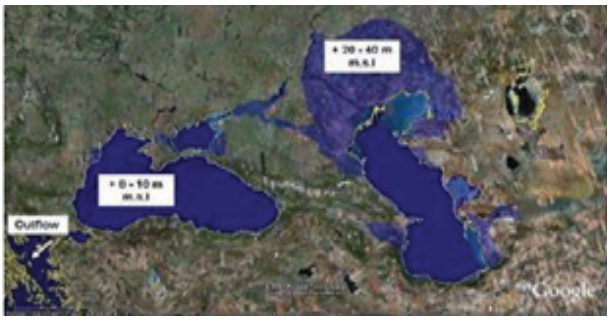

Фиг. 6. *Каналът Манич, свързвал Черно с Каспийско море до към край на V хил.пр.Хр*

Досега у нас няма открити подобни петроглифи, но затова пък е известен пиктографски знак на лодка с надстройка, ползван от Дунавската писменост (Фиг. 7) (11).

Фиг. 7. *Пиктографски злак със значението на лодка (по Харалд Хаарман)*

Или казано по друг начин, в праисторически времена е имало и воден път, и подходящи кораби, както и опитни моряци, които да направят възможно морското плаване между Каспийско, Черно и Средиземно море, а оттам и до Нил. Следователно е било възможно и корабоплаване с търговски и културни връзки между цивилизация Варна и нилската култура. Така казаното за посочените разностранни културни паралели придобива плът и кръв и няма как те да се представят повече за нещо случайно.

Темата е пространно разгледана в изследването ми „Корабоплаването в праисторията" (2018) и тук повече няма да се спирам на въпроса за морската връзка между двете толкова отдалечени култури. За мен морската връзка между халколитния център Варна, Източното Средиземноморие и долината на Нил е нещо реално съществувало и всеки, който желае, може да се запознае по-задълбочено в посоченото изследване.

Така, след установеното влияние на халколитната култура Варна върху ранната нилска култура, вече знаем, че то е станало възможно и е било реализирано благодарение на морските контакти помежду им още от далечното V хил. пр. Хр.

За съжаление посочените примери на някого могат да звучат твърде общо, да липсва конкретността и персоналната ангажираност. Хилядолетията са се натрупали и откриването на преки следи от тази безписмена епоха като че ли е нещо невъзможно. Единствено остава да се поровим из митологията, колкото и малко вероятно да ни се струва да открием следи в народната памет от тази героика. Но след като народите помнят и поколенията си препредават спомена за Големия потоп, защо да изключваме възможността да помнят нещичко и за първите си стъпки като хора, опознали културните достижения, запазили спомена под формата на мит?

Ето защо, редно е да потърсим останали следи в митологията и особено в някоя по-развита митология. Египетската, например, е такава и, след установените културни паралели между културата Варна и тази по Нил, е логично да се обърнем именно към последната. Допълнителен повод за тази ми насоченост стана един от популярните митове за зачатието на бог Хор, според египетската митология.

Фиг. 8. *Изкуствени фалоси - златен от некропол Варна*

Съгласно мита, Озирис и сестра му Изида били съпруг и съпруга, но преди още да имат потомство, завистливият им брат Сет коварно погубил Озирис. Вариантите за братоубийството са различни и в един от тях Сет разчленил Озирис на 14 части, които изхвърлил в 14-те египетски номи (области). Натъжена Изида обиколила цял Египет и дълго търсела частите на любимия съпруг. И това ѝ се отдало, с едно само изключение, не намерила фалоса. Но все пак и с този проблем се справила, след като го

заменила с изкуствен (Фиг. 8). След това тя по чудесен начин съживила за кратко време Озирис – те се съчетали и забременяла тя родила Хор (12).

Както разбираме, основната роля в този вариант на мита играе изкуственият фалос. Дори в един от вариантите изкуственият фалос е златен и аз нееднократно съм заострял внимание към златния фалос от гроб

№ 43 на Варненския некропол, свързвайки го с изкуствения фалос на Озирис. Истината е, че изкуствени фалоси, без да са златни, се срещат и в други експозиции от халколита у нас. В Археологическия музей във Велико Търново са изложени три глинени фалоса. Глинен фалос има открит и при културата Кукутени-Триполие във Фрумушика, Румъния. Но това, което намирам за особено важно, е, че всички те са от времето на халколита.

Това става твърде ценен ориентир относно епохата на Изида, а заедно с нея и на Озирис. Защото то ги датира към V хил. пр. Хр., когато е времето на балканския халколит. А наред с това непредвидено обвързва с него двете най-популярни египетски божества. Ето защо, редно е да ги опознаем малко по-добре, като потърсим и други допълнителни аргументи за тази обвързаност.

Беглата справка представя образа на божествения Озирис като владетел на задгробния свят, който наред с това изпълнява и ролята на културен герой в египетската митология. Затова за него можем да прочетем: „Докато царствал над Египет, той отучил хората от дивия им начин на живот и людоедството, научил ги да сеят зърнени култури – ечемик и лимец, да садят лози, да пекат хляб, да правят бира и вино, а също да добиват и обработват медни и златни руди. Той научил хората да лекуват и да строят градове" (13).

За нас най-забележително в това представяне е обстоятелството, че Озирис е обрисуван като пръв металург, научил хората по долината на Нил да добиват и обработват медни и златни руди. Защото сред ранните халколитни култури, освен цивилизация Варна, други, които да владеят едновременно металургията на медта и на златото през V хил. пр. Хр., ние не знаем. Това обстоятелство провокира любопитството и ни кара да се замислим кой е Озирис и откъде е дошъл той в Египет, за да бъде истински културен герой и да учи хората на земеделие и на металургия?

За да разширим кръга на търсене, нека допълним кръгозора си, като включим в изследването и образа на Изида. Защото тя, освен любяща съпруга на Озирис, е и негова родна сестра, което означава общ за двамата произход. Или родовите корени на двамата трябва да се търсят на едно място. Прави впечатление, че, освен богиня на ветровете и покровителка на родилките и земеделието, Изида

била господарка на водите – на Нил, на реките, но и на морето, и като такава – покровителка на моряците и корабоплаването. За нас интерес представляват именно тези нейни функции, свързващи я с морето и мореплаването, доколкото ни връщат към ранното морско корабоплаване и стотиците петроглифи с „рогати" кораби, които от хилядолетия стоят изобразени по скалите в Нубия. Но ни връщат и към ранното корабоплаване през халколита и към комплекса крайбрежни селища от Варненския лиман, формирали най-големия и представителен морски търговски и транспортен център на епохата. И така, Изида е най-популярната египетска богиня, считана за богиня на плодородието, на водите, вятъра, женствеността, на семейните добродетели, верността и както казахме – на мореплаването.

Сега ако обобщим казаното за Озирис и Изида, се изправяме пред твърде любопитна картина. Озирис се оказва пръв в Египет металург, внесъл металургията на медта и на златото. Изида пък е господарка на водите – реките, морето и „богиня на мореплаването". Така образите на двойката съпрузи от египетската митология – Озирис и Изида, ни отпращат към двете най-важни и типични за халколитната цивилизация Варна особености – морското корабоплаване на далечни разстояния и ранната металургия. И то към металургията на медта и на златото. Специално по тази си особеност – ранната металургия на двата най- ранно усвоени от човека метала – медта и златото, културата Варна няма аналог. Последното е сериозен аргумент, свързващ Озирис с металургията. Но с Варна, като най- развита морска култура, ни свързва и Изида – египетската богиня на мореплаването.

Констатацията е смайваща. Случайни ли са тези съвпадения? Или ако не са, как е възможно те да бъдат обяснени? И така, кои са Озирис и Изида? Възможно ли е изобщо двете известни египетски божества да имат нещо общо с изложените по-горе разнообразни паралели между морската култура Варна от епохата на халколита и по-късната нилска култура?

За гърците Изида е най-тачената египетска богиня и те са я идентифицирали най-често с Деметра. Но както винаги и в този случай са грешали и не са били наясно, защото Изида, макар да е богиня на плодородието, тя никога не е изобразявана закичена с житен клас, а най-често е представяна като крава или като жена с рога на главата. Но най-важното научаваме от митографа Аполодор. От него знаем, че неин първообраз била рогатата Йо – дъщерята на речния бог Инах на едноименната река в Арголида (14).

Любимка на Зевс, след като Йо забременяла от него, гръмовержецът я преобразил в крава, за да я укрие от ревнивата Хера. Хера обаче добре познавала похотливия си съпруг и затова изпратила за пазач на Йо великана Аргос. Цялото тяло на огромния пес било покрито с хиляди очи и той виждал всичко, дори и през нощта, тъй като през цялото денонощие, докато едни от очите спели и отпочивали, други оставали будни. Затова Хера разчитала на него да я опази от Зевс, но освен това изпратила и един стършел, който да не оставя на мира Йо и, като я хапе непрестанно, да я прогони от родния Аргос и от Пелопонес. Така преобразена в крава и, преследвана от стършела, Йо забягнала от Аргос и след дълги скитания достигнала делтата на Нил. Тук тя родила сина си Епаф и тогава отново се преобразила в жена. А Епаф, когато пораснал, се оженил за Мемфида – дъщерята на речния бог Нил и станал владетел на Египет (15).

Ако Изида е Йо, както твърди митографът Аполодор, тогава между двата образа следва да са налице редица паралели. И такива наистина има. Любопитен паралел между Йо и Изида е, че и двете носят образа на крави. Йо бяга от Аргос, преобразена в крава. Изида пък е изобразявана или като крава, или като жена с рога на главата (Фиг. 9). Паралелите обаче не свършват с това, а едва сега започват. Съдбата и на двете е тясно свързана с Нил и то не само с великата река, но и с водата изобщо. Изида се смята за богиня на водите, включително и на моретата, и на моряците, а Йо е дъщеря на речния бог Инах.

Фиг. 9. *Богиня Изида с рога на главата (МНМ)*

А като сестра на Фороней – първият човек в Пелопонес, тя била леля на Ниоба и сина ѝ Пеласг – родоначалникът на мореплавателите пеласги. Отсъствието у Йо на съпруг и раждането на мъжко чедо с намесата на гръмовержеца Зевс, преобразен като облак, напомня чудото със съживения с божията помощ за кратко Озирис, колкото за да се съчетае и заплоди любимата Изида. Самото зачатие на Йо, описано като „допир" или „докосване" от Зевс е също чудесно зачатие и напомня чудното зачатие на Изида с помощта на изкуствения фалос. Допълнителни паралели между Йо и Изида виждаме в обстоятелствата, че и двете раждат на брега на Нил. И двете имат синове, а те също си приличат. И двамата стават господари на Египет. Епаф наследява властта над Египет от доведения си баща Телегон – съпругът на Йо в

Египет. Хор унаследява властта над Египет от баща си, починалият Озирис. Епаф се жени за Мемфида, от чието име иде и това на древната столица Мемфис. А ритуалът по ръкополагането на новия фараон като Хор също тръгва от светилището Иуну наблизо до Мемфис.

Както установяваме, паралелите между образите на Йо и Изида съвсем не са малко и те свидетелстват, че думите на Аполодор относно идентичността на балканската Йо с египетската богиня Изида не са за пренебрегване. Интересно за работата ни е, че, освен паралели, виждаме и някои разминавания между двата образа. А те са още по-ценни за нас, защото с тяхна помощ можем да разширим първоначалните си познания за единия образ, допълвайки го с черти и особености от другия. На първо място сред тези мотиви поставяме този за бягството на Йо от Балканите в Египет, от което следва, че Изида също може да има балкански произход и да е заселила Египет от Балканите. Интересен е и мотивът, според който Изида е господарка на реките и моретата, откъдето следва, че и Йо трябва да е била такава. Но, тъй или иначе, образите на двете героини са свързани ведно от поредица специфични и показателни мотиви: корабоплаването по Нил и по море; свещената рогата крава с теленцето; чудесното зачатие, раждането на брега на Нил и синовете, станали владетели на Египет. И нека припомним, че, освен златния фалос, във Варненския некропол откриваме и най-ранните, при това златни експонати на кравата и телето (гроб № 36) и тази символика допълнително хвърля мост между двете култури (фиг.10).

Фиг. 10. *Златните крава и теле от гроб № 36 на некропола Варна I (РИМ Варна)*

Приемем ли тезата за идентичността на Йо и Изида, тогава вниманието ни привлича маршрутът на бягащата Йо. Според легендата, тя се отправила на път от родния Аргос в Пелопонес и, преследвана от стършела, заобиколила цялото Черно море, като минала и край Кавказ. Тук Йо срещнала прикования Прометей, който като мъдрец я упътил, начертавайки ѝ предстоящата част от маршрута: „Ще обиколиш Азия, Европа, Либия и като стигнеш Библейските планини, ще отидеш до изворите на Нил, докато накрая ще намериш покоя в делтата му" (16).

Излишно е да казваме колко абсурден изглежда подобен маршрут, решим ли да се придържаме към съвременните географски представи. Защото, достигнала Кавказ, естествено е тя да продължи през Азия. Тогава обаче появата ѝ в Европа, след като вече е била в Азия, става необяснима. Тръгнала от Пелопонес, тоест от Европа, минала през Кавказ и навлязла в Азия, какво прави тя отново в Европа?

Най-абсурдна в целия маршрут обаче е дестинацията ѝ при изворите на Нил, след което се отправя към делтата. Ето защо начертаният от Прометей маршрут е нелогичен, невъзможен и той би разколебал всеки, който тръгне по следите на Йо. Така стигнали дотук, изследователите се отказват да продължат, приемайки описания път, а с него и целия мит за една нелепа измислица. И защо ли е притрябвало на Йо да обикаля цялото Черно море, ако не да се вмести в представите на вечно обърканите гърци? Маршрутът е действително абсурден, но той е абсурден, ако го разглеждаме като сухопътен.

По море обаче маршрутът изглежда по доста по-друг начин и затова сме длъжни да го проследим и по море. И нека започнем с констатацията, че тук неяснотите и проблемите също не са малко. Не бива да забравяме обаче, че в праисторическа древност единствен транспорт е бил водния, с кораби по море. И затова е най-подходящ и бърз – особеност от първостепенно значение, що се отнася до маршрути на далечни разстояния. Очевидно град Аргос в Пелопонес е разположен на югоизток към делтата на Нил и това прави морския маршрут по права линия, през Средиземно море най- къс, пряк и логичен. Тогава защо е представен толкова обърнат?

Резервите и недоверието към морския транспорт и особено към този на големи разстояния от времето на халколита са ни добре известни. Ние обаче знаем, че през V хил. пр. Хр. при морската култура Варна е имало развито корабоплаване и че корабите ѝ освен в Черно море са плавали и извън него, като са достигали на юг Егейско и Средиземно море, а на североизток – до старото Хвалинско (Арало-Каспийско) море. Така, замисляйки се върху бягството на Йо от Пелопонес към Египет, стигаме до идеята, че то трябва да е било по море, а не по суша, както обикновено се мисли. Естествено, митолозите не споменават подобно нещо, но би било наивно и да очакваме. Та нали при бягството ѝ Зевс я преобразил в крава, как да преплава горкото добиче цялото море, та да се озове на Нил?

Търсейки отговора на този въпрос, да се опитаме да направим възстановка на маршрута на Йо, тъй както той е представен от Прометей пред Йо при срещата им в Кавказ, Азия, Европа, Либия, Библейските планини, изворите на Нил и накрая – делтата на Нил. Но не по суша, а по море. А, говорейки за Прометей и далечно морско плаване, не бива да забравяме, че тъкмо той научил хората как да си правят кораби, според гръцката митология (17). И последната подробност подсилва косвено възможната теза за бягството на Йо през морето.

Излишно е да казваме колко неясноти крие споменатият маршрут. Така например, според мита Йо се отправя на път към Египет от родния пелопонески Аргос. Ако е така обаче, как и защо се озовава в Черно море? Защото Аргос е в Пелопонес, т.е. на Егейско море и няма причина при морски маршрут тя да навлиза в Черно море, да кръжи из него напред- назад и отново да се връща в Егейско море. Тази забележка засяга и двата известни ни морски града с името Аргос в Пелопонес, и този в Тесалия. А това означава само едно, че Йо трябва да е тръгнала не от Аргос, а някъде от черноморския бряг. Но, откъдето и да е тръгнала тя, пътят ѝ е минал край Кавказ и то съвсем наблизо, където морето мие западните склонове на планината. В това ни уверяват разказите на аргонавтите, които дочули стоновете на титана, плавайки с „Арго" край морския бряг на път за Колхида. Оттук разбираме, че Йо, дори да е плавала на кораб, би могла да се срещне с Прометей.

Тогава, продължавайки пътя си след срещата в Кавказ, корабът (или флотилията) на Йо във всички случаи минава край северното крайбрежие на Мала Азия. А това е вече Азия и казаното от титана за първата ѝ дестинация след срещата им се оказва вярно. След като я подмине обаче плаването продължава през Босфора, през Мраморно море и Дарданелите и е вече между Азия и Европа. Но да се твърди, че това е Европа от маршрута на Прометей, без да е упоменато къде е спирала на европейския бряг, е пресилено и неправдоподобно. Едва след Дарданелите е навлязла в Егейско море. И, ако погледнем в една карта, ще видим, че дори и на излизане от протока, най-близък е отново не европейския, а малоазийския бряг.

Къде точно е достигнала Йо и къде на егейския бряг е акостирала, легендата не казва – освен известното, че е била в пелопонески Аргос. И това е разбираемо, ако тя се е възползвала от повърхностното морско течение. Така Йо се отправила на запад от малоазийския бряг и, плавайки край бреговете на Егейска Тракия, е достигнала Тесалия, откъдето морското течение я е отвело към Пелопонес. Вероятно при това си плаване е създала двата пристанищни града с името Аргос. Към подобно допускане подсказва и самата легенда в частта ѝ за изпратения от Хера едноименен великан, който трябвало да следи и пази Йо от любовните набези на Зевс (18).

Не знаем, но съгласно казаното не можем и да изключим двата едноименни града в Тесалия и Пелопонес да са дело все на споменатата морска миграция. Но и да грешим, добре знаем, че и Тесалия, и Пелопонес са все на Балканския полуостров, все морски пристанища на Егейско море и са все в Европа. Сега, ако се върнем към маршрута на Прометей, ще трябва да се съгласим, че и в този случай титанът е прав, защото пътят след Азия е довел Йо до Европа.

След като сме си изяснили това, следва да приемем, че пътят към Нил е минал край Пелопонес и че от Аргос тя е продължила вече през Средиземно море. Или с други думи, пътят на Йо не е започнал от пелопонески Аргос, както твърди митът. Той трябва да е започнал от черноморския бряг, но е минал през аргоското пристанище, откъдето само е продължил през Средиземно море. За нас изобщо не е важно дали крадливите гърци са се объркали,

или става дума за пореден опит за присвояване – този път на Йо и загадъчното морско пътешествие до Египет.

Следващата след Европа дестинация от маршрута е Либия. За коя обаче Либия става дума не знаем, тъй като с това наименование египтяните са наричали съседите си и от запад, и от изток, т.е. и съвременна Либия, но и Ливан. А от пелопонески Аргос и към двете дестинации пътят е все през Средиземно море. Струва ни се, че все пак по-вероятно е да се говори за Ливан, тъй като той е разположен на близкоизточното крайбрежие на Средиземно море и почти изцяло заема т.нар. Библейски планини, от където би могла да се отправи към поредна дестинация – изворите на Нил.

Д. Вълков обаче възразява, че става дума за Библейските планини, като приема, че тук се имат предвид не Библейските, а Библоските планини, т.е. същите планини в Ливан, но наречени по името на известния от дълбока древност морски град Бибъл. И авторът не греши в допускането си, след като за Библия и Библейски планини може да се говори едва много по-късно. Докато Бибъл е едно от най-ранните и представителни морски пристанища в Леванта, още от времето на империя Ебла/Ибла – съвременник на Шумер и Египет.

Ето защо, тук ще си позволя едно допълнение относно маршрута от Европа (гр. Аргос) към Ливан и Библоските планини. То не е отразено в описанието на маршрута, но е от значение за по-пълното му представяне и разбиране.

Както е добре известно, Аргос е един от първите градове в Пелопонес и е дело на пеласгите. Самите пеласги са най-ранната племенна общност в Егейския регион, известна по името си. Смята се, че са били отлични мореплаватели, металурзи и строители. Затова първите градове в пределинска Гърция – Аргос, Тиринт,

Микени, Лариса и др. били тяхно дело. Също така се смята, че кари, лелеги, дриопа, както и траки, бриги/ фриги и меди са пеласгийски племена или родствени на тях (19).

С пеласгите е свързан и град Аргос в Тесалия. Но тясната връзка на пеласгите с името Аргос най-силно проличава от генеалогичните линии на двете имена. Защото в генеалогиите на Аполодор, схолията към Ликофрон и Акусилай Аргоски Пеласг и Аргос са братя, а в генеалогиите на Еврипид и Прокъл Пеласг е син или по-далечен потомък на Аргос (20).

И пак според генеалогичните митове пеласгите са потомци на Ниоба и внуци на Фороней, а той пък е брат на Йо, което допълнително бележи връзката на Йо с пеласгите. Затова и забягналите от Египет в пелопонески Аргос данаиди се представят за потомци на местните пеласги, когато молят да бъдат приети (21).

Така разбираме, че кари, лелеги и редица още племена са част от пеласгийската племенна общност. Затова всички те са носители на висока морска култура, но и металурзи. Но важното в случая е, че произходът им тръгва вероятно от халколитните „варненци" и още по-ранните хаманджийци – родствено свързани със северните фини/финландци и карите/карели, дали името на северното Карско море (22). Смятам, че това обяснява придвижването на Йо по море от Азия към Европа и заселването ѝ в Пелопонес, както и появата на двата пеласгийски града с името Аргос. За самото име допускам, че то произлиза подобно на името кари от това на тачения в цялото Приуралие митичен спасител на човечеството – гаргата (враната) Карга. Тази следа не бива да губим занапред в изследването.

Приехме за следваща след пелопонески Аргос спирка на бегълката близкоизточен Ливан, но нямаме представа как Йо е стигнала дотук. Все пак, някаква ориентация добиваме по Библоските планини, които са в днешен Ливан, но наричани Ливански планини. Някога обаче е възможно да са наричани по името на гр. Бибъл – най-известният град в Леванта през древността. Намирам за възможно името на града Бибъл да е свързано с близкоизточната империя Ебла/Ибла след отпадането на първия звук Б. Тогава Бибъл става Ибъл, като звучи близко до Ибла и съответно Ебла. Крайно любопитен е и образът на финикийската богиня Изис. Той показва възможността Йо преди да се е появила в Египет още в Леванта да е приела името Изис и с него да се е появила в Египет, станала Изида.

Така достигаме предпоследната спирка на Йо, преди да отседне на Нилската делта. И тя е истинска изненада и загадка. Нещо повече, за мнозина нейният път от Библос до изворите на Нил или по-точно до първия речен праг в Горен Египет, е нещо дълбоко несъстоятелно и нелогично – най-абсурдната от всички дес-

Фиг. 11. *Пътят на Йо от Аргос към Египет по суша*

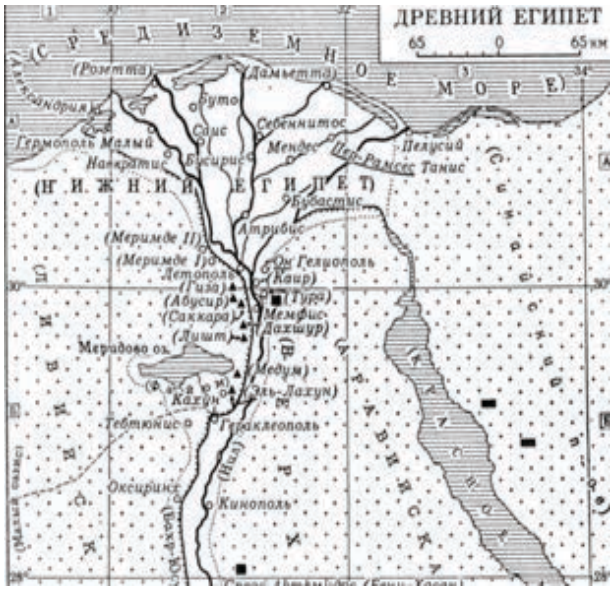

Фиг. 12. *Каналът на фараоните*

тинации. А по море се смята и за невъзможен. Не приемам тези крайни оценки и тук е мястото да припомня, че вече съм се спирал на този маршрут от Средиземно море до Нил и то точно като морски.

Накратко, разглеждайки петроглифите на „рогати" кораби в Египет, бях впечатлен, че те не са някъде из Нилската делта, както очаквах, а по скалите на пресъхнали реки в Източната пустиня. Опитът ми да намеря решението на въпроса – как тези „рогати" кораби са достигнали долините на днес пресъхналите реки Уади Хамамат, Уади Барамия и Уади Абу Субейра, ме изправи пред въпроса за възможната морска връзка и корабоплаването между Средиземно и Червено море в древността. Така разбрах как той е бил решен още през II хил. пр. Хр. Това в древността е ставало чрез т.нар. „Канал на фараоните", посредством свързването на подходящ речен ръкав от Нилската делта с Червено море. Каналът е построен от фараон Сесострис (Сенусерт, управлявал през XIX в. пр. Хр.), като по римско време е съществувал и дори е бил наричан „Реката на Траян" (Фиг. 11). Това е било възможно през II хил. пр. Хр., но много по-възможно би било през IV хил. пр. Хр., когато нивото на Световния океан е било най-високо. Последното със сигурност би дало значително по-големи възможности за преминаването от Средиземно в Червено море. А точно времето на най-високо ниво на океана съвпада с появата на „рогатите" кораби в Горен Египет, както съвпада и с развитието на металургията тук (23).

Така работата ми върху корабоплаването през праисторията разкри възможността за наличието на именно тази дестинация – от Средиземно до Червено море, а оттам по пресъхналите днес реки с петроглифи на „рогати" кораби: Уади Хамамат, Уади Барамия и Уади Абу Субейра до Горен Нил. Тук е редно да припомним по-ранното културно развитие на Горен пред Долен Египет, в това число и изпреварващата металургия по Горен Нил. Както и загадката с нилската култура, появила се изненадващо набързо, в готов и завършен вид.

Колкото до последния етап от маршрута, начертан от Прометей – спускането от „изворите на Нил", т.е. от първия праг на реката при Асуан по течението на Нил до делтата вече не представлява проблем, не изисква разяснения и няма да го обсъждаме.

С това приключвам работата си по сложния маршрут, с който Прометей описва пътя на Йо от Кавказ към Делтата на Нил. Но, колкото и странен и абсурден да изглежда той по суша, по море става възможен и приемлив. И показва, че Йо е предприела своето бягство не по суша, а по море и не от Пелопонес, а от черноморското крайбрежие, където е обитавала. Ако потърсим кое може да е това място, едва ли ще сгрешим, сочейки Варна. Защото и златният фалос, и златните бичета са все във Варненския некропол. И защото Варненските

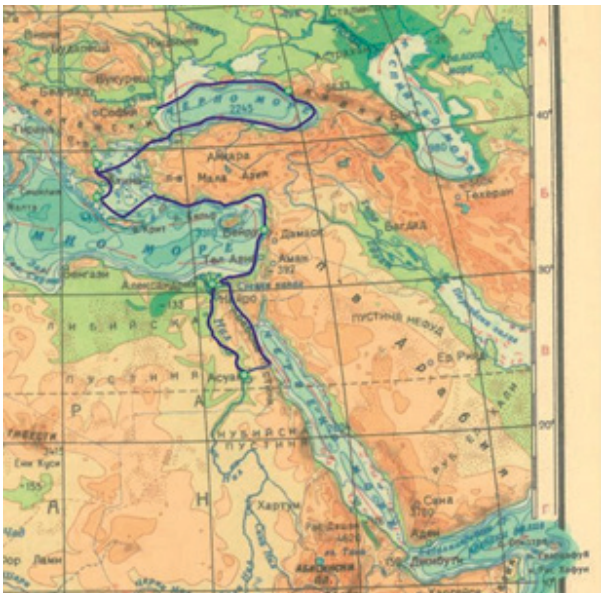

Фиг. 13. *Морският път на Йо*

крайбрежни селища са водещият център в корабоплаването, в морската търговия на далечни разстояния и в металообработката на медта и златото през халколита. Оттук те са тръгвали по море из древния свят. Оттук трябва да е тръгнала и Йо и ние проследихме всяка нейна стъпка по маршрута, за да стигне накрая до Египет.

Пак за същото свидетелстват фигурките на златната крава със златното теленце от символични гробове № 26 и № 36 на Варненския некропол, които напомнят за изображенията на Изида като крава и за превърнатата в крава Йо. В първия откриваме малка златна крава, а в гроб № 36 попадаме не само на златна крава с теленце, но и на 30 златни апликации на главички с рога. И този гроб № 36 е особено любопитен, защото в него се намира единственият за некропола и за праисторическата древност чисто златен царски скиптър. Това е гробът с единствената златна диадема извън трите гробове с глинени маски. В него е и единственият златен астрагал. Но и напълно да се абстрахираме от стотиците златни артефакти в гроба, други негови особености го правят още по-уникален и удивителен и следва да сме наясно с това.

Гроб № 36 е сред най-богатите гробове – четвърти по теглото на златни артефакти със своите 782.2 грама злато. Той е богат, но за разлика от останалите богати гробове е плитък с безпрецедентна за подобни случаи дълбочина на гробната яма между 68 и 95 см. Защото богатите гробове – реални и символични, като по правило са най-дълбоките. Освен богат, гробът е и символичен, но и в това си качество той се отличава от останалите богати символични гробове. Защото, за разлика от тях, на дъното му не се открива неизменната за такива случаи тъмна материя, разстлана по цялото дъно на гробната яма. Разнообразният вътрегробен инвентар, определян като мъжки, женски и детски, позволява да съдим, че гроб № 36 е бил предназначен не за отделен човек, а за цяло семейство.

И така, гроб № 36 се отличава с редица особености. Освен това той е разположен в югоизточната периферия на участъка с най-богати символични гробове в некропола, а датирането му е към самия край от съществуването на некропола. Всичко това позволява да приемем, че гробът е правен набързо и много вероятно преди самия край на културата Варна. Тъкмо поради това бяхме приели тезата, че гробът е бил предназначен за последния местен владетел с цялото царско семейство във връзка и като символ на общото напускане района на Варна от неговите обитатели (24).

Така Варненският некропол и специално гроб № 36 ни отпраща към темата за края на цивилизация Варна. Въпросът е разглеждан от различни наши и чужди изследователи, но най- голям интерес в това отношение представляват възгледите на голямата ни археоложка Ана Радунчева, защото, както винаги, тя се оказва най-задълбочена, проницателна и смела. Като коментира края на халколитната балканска култура, изследователката приема тезата, че най-вероятната причина за това следва да се търси извън материалните аргументи. Според нея водещи в случая са били верските представи на халколитното население и наложеното от жреческото съсловие табу за живот по родните земи. Населението от Централните и Източните Балкани не е загинало нито от природни катаклизми, нито е било изтребено от нахлуващи от североизток степни племена, както някои изследователи предполагат. То самоволно е разрушило, опожарило и напуснало селищата си и е потърсило живот на други места. Косвено потвърждение на тези твърдения на археоложката предлагат последните данни от датирането на Варненския некропол (4550-4320 г. пр. Хр.), прекратил съществува-

нето си два-три века преди края на самия балкански халколит (25). Именно това разминаване във времето показва, че факторът, довел до края на центъра Варна, е различен от този или тези фактори, наложили края на балканския халколит.

Фиг. 14. *Лодки с бегълци от културата Варна – глинени модели от Близкия Изток (по А.Радунчева)*

Логично е части от население, обитавало крайбрежието, привикнало към морския начин на живот и корабоплаването, водено от своите най-изявени корабни капитани, да мигрира по море. Още повече, че морските пътища за корабоплаване в Черно и Егейско море, а може би и в Източното Средиземноморие са им били добре познати. За това свидетелства оживената търговия още от времето на късния неолит до края на цивилизация Варна – износ на провадийска сол срещу ценни миди и каменни породи. Затова, допуска А. Радучева, част от емигрантите, достигнали крайните предели на Балканите са преминали морето и са заселили островите в Бяло и Егейско море. Продължавайки мисълта си, авторката отбелязва: „Този процес ние имаме възможност да проследим, макар и най-често според опосредствени данни. Материално доказателство за спомена на голямото преселение в края на каменно-медната епоха от континента към островите е наличието на глинени модели на лодки (Bossert, 1953), натоварени с жени, деца и мъже гребци. Известни са и такива, на които плаващите явно оглеждат хоризонта в очакване да се появи желаната суша (Фиг.14).

Движението на населението е било достатъчно осезателно за обширен географски ареал, тъй като в земите на Източното Средиземноморие откриваме погребения, извършени в гробове с ладиевидна форма – места, в които се откриват и следи от енеолитни религиозни виждания, близки до тези на населението от нашите земи (А. Радунчева, 1994 г., с. 25-31). За района си те са датирани към началото на бронзована епоха – време достатъчно да направи събитието (придвижването) легендарно. С появата на новите преселници се появяват и нов тип култови предмети, особено по островите. Става въпрос за определен вид глинени модели на храмове. В това отношение особено показателна е находката на кръглия храм от остров Кипър. Човешките фигури, които изпълват кръглата храмова сграда силно напомнят късноенеолитната идолна пластика от земите на Централните Балкани, но има и нещо ново, което е чуждо и непознато за вярванията и иконографията на божествата в земите на прародината" (26).

Изтъкнатата ни праархеоложка, не приема тезата за „безследно изчезналата" халколитна култура и населението ѝ, наложена у нас от Е. Черних. Напротив, тя изказва мнението за балканските корени на най-ранната халколитна култура в Егея и Източното Средиземноморие, извеждайки я пряко от мигриралите от Западното Черноморие „варненци". Нещо повече, тази култура в Близкия Изток също има морски характер, а корабоплаването и металургията са най-типичните ѝ отличителни черти. Водещ морски център е древният близкоизточен град Бибъл. Известен финикийски град, той е съществувал много преди официалната поява на финикийци на историческата сцена. Това е същият пристанищен град, дал името си на т.нар. Библоски планини от маршрута на Прометей.

Така археологията с поредица факти и аргументи прокара път към мита за бягстото на Йо от Балканите към Нил и становището на Аполодор, че балканската Йо е прототипът на египетската богиня Изида. Да не забравяме мястото на Варненския некропол с гроб № 36 в цялата тази история. А златният фалос и златните крава с теле от некропола са сериозно основание да допуснем, че Йо е образът-символ на морската миграция от Варна към топлите южни морета и Египет. Това е гробът на последния владетел на центъра Варна и неговото семейство. Затова в него намираме първия в историята чисто златен царски скиптър, злат-

ни гривни и 752 златни мъниста – все типични царски атрибути. Но тук са и най-ранните прототипи на кравата с теленцето във верските представи на човека и златната диадема на царицата. Некрополът събира като във фокус мотивите за края на халколитния център Варна, за символичните погребения на последния местен владетел с цялото му семейство и отплаването им по море, за рогатата златна крава Йо със златното теленце Ра и за златния фалос (гроб № 43), свързал ведно Изида с Озирис и станал причина за чудното зачатие на Хор. Но също така той бележи перспективите за разпространението на корабоплаването и металургията далече от Варна, по долината на Нил.

Да не забравяме, че най-честият маршрут на търговските кораби, излезли от Варна, е към Северното Причерноморие и поради това в курса на флотилията на Йо към отсрещния морски бряг и Кавказ с прикования Прометей няма нищо учудващо. При това положение бягството на Йо, наченало от Черно море, напомня бягството на „варненци" на юг по море към Егея и Средиземноморието. А по мое мнение то не само напомня, но и отразява миграцията им към топлите морета. Колкото до нейния рогат образ, той видимо би могъл да наподобява типа „рогати" кораби от Източната пустиня – единствените големи морски плавателни средства през халколита. Но са налице и аргументи, свързващи и Йо, и Изида с Варненския некропол, както и с металообработвателния и морския търговски и транспортен център Варна.

От съществена важност за нас е обстоятелството, че, преди Йо да засели делтата, тя също се оказва в Горен Египет, което означава, че до Нил тя стига през Червено море. Защото това синхронизира появата ѝ на Нил с най-ранните известни нашествия на европеиди по свещената река, станали с „рогати" кораби през водните канали Уади Хамамат, Уади Барамия и Уади Абу Субейра, свързващи Червено море с Нил. Именно от Червено море чужденците навлизали в Горен Египет и достигали Нил. А след като установихме, че маршрутът на Йо към Нил е бил от Червено море и точно по тези канали, за което съдим от десетките и дори стотици „рогати" кораби, изобразени върху скалите точно по тях, разбираме, че появата ѝ тук трябва да има пряко отношение с тия чудновати кораби.

Ако приемем твърдението на Аполодор, че балканската Йо е египетската Изида, тогава Йо, подобно на Изида, трябва също да има съпруг. Ние не знаем нищо за него, но за Озирис – съпруга на Изида знаем, че е свързан с появата на металургията в Египет. Това датира неговата поява по Нил не по-рано от първата истинска халколитна култура тук. Говорим за културата Негада II, която възниква в Горен Египет в края на IV хил. пр. Хр., т.е. и по време съвпада точно с преддинастичния период в Египет. Или с други думи, появата на най-ранната за Египет металургия съвпада по време и място с появата на Йо и съответно на Озирис и Изида тук. Аз изключвам всичко това да е плод само на една случайност и съм склонен да допусна, че е резултат от заселването в Горен Египет на висококултурни емигранти, владеещи металургията, дошли с кораби от Балканите през Червено море. И, без да забравяме, че Йо иде от Балканите и по-точно с кораб от Черно море и от центъра Варна, разбираме, че същото трябва да се отнася и за нейната египетска двойница Изида, и нейния брат и съпруг Озирис. Свързвайки всичките тези дадености в едно, разбираме кой и откъде е внесъл металургията по Нил. Че това е бил Озирис като носител на високите знания на културата Варна в мореплаването и металургията. И защо това се е случило за пръв път в Горен Египет и защо в културно отношение водещ е бил точно той?

Нека сега да се спрем и обсъдим настъпилите с появата на морските нашественици от центъра Варна промени в живота на местното нилско население. Тази поява на културните емигранти и първите им срещи с местното население едва ли са минали спокойно. Имало е съпротива, свидетелстват сцените на морски бой върху дръжката на нож от Джебел ал-Арак (Фиг. 15) и от стената на робница № 100 в Хиеракополис – първата столица на Горен Египет (Фиг.16). Тяхната поява се съпътства и с появата на първите европеиди по Нил. Това са хора с определено европеидни външни белези – „мъже с прави носове, цели бради и коси, сплетени на плитки, все нетипични за местните египтяни расово- културни особености", находчиво отбелязва С. Гайд. А от Ловната палета научаваме редица особености от облеклото и въоръжението на чуждите бойци.

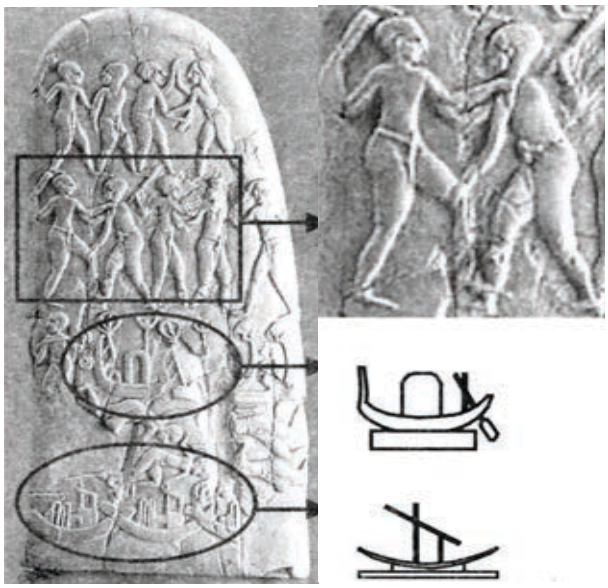

Фиг. 15. *Морски бой между нилски тръстикови лодки и "рогати кораби върху дръжка на нож от Джебел ал-Акър, Египет (по С. Гайд)*

Фиг. 16. *Сцена на морски бой от гроб 100 в Хиеракополис, Египет (по С. Гайд)*

Фиг. 17. *Изображение на бойци в бойно снаряжение на морските нашественици върху Ловната палета (по С. Гайд)*

На главите си носят шапки, вероятно като защитни средства, а на кръста си имат пояси от висящи вълчи опашки. Но най-фрапираща е двойната брадва лабрис в ръката на единия от воините (Фиг. 17) (27). Защото науката приема, че тя е въведена много по-късно, а сега я виждаме на въоръжение още през IV хил. пр. Хр. Тя е била ползвана от нашествениците в Горен Египет.

Но за нас не е без значение и мнението на Х. Хаарман, че самото ѝ наименование „лабрис" има карийски произход, а че идеята за нея е дело на староевропейците-балканци (28). И ние можем да му се доверим, предвид разкритията за най-ранните двойни брадви на Ставри Топалов, намерил двойни брадви, направени от камък и от еленови рога във Варненския некропол, но и на други още места от халколитната епоха на територията на Източните Балкани (29). За работата ни казаното за лабриса не е без значение, защото то също отпраща към балканската халколитна култура.

Сега, ако обобщим известното ни за неканените нашественици в Египет, можем да кажем:

1/ Тези хора са се отличавали от местното население по своя европеиден расов тип, по облеклото и въоръжението си;

2/ Те са дошли с „рогати" кораби, различаващи се от местните нилски тръстикови лодки. А това означава, че тяхната родина е била морска страна, а те са имали морска култура, свое корабостроене и корабоплаване;

3/ Били са посрещнати като врагове и това личи от посочените по-горе бойни сцени върху ножа от гр. Джебел ал-Арак, в гробница в Хиеракополис и върху т.нар. Ловна палета. Най-фрапиращи са баталните сцени върху Ритуалната палета на цар Нармер, открита също в гр. Хиеракополис. Но „рогат" кораб е открит и върху плочка от гр. Абидос, което ни връща отново към десетките петроглифи от скалите в Източната пустиня. И виждаме, че и петроглифите, и артефактите с бойни сцени са все от Горен Египет и няма нито един от Долен Египет, което свидетелства, че нашествениците са дошли с корабите си от Червено море;

4/ Всички артефакти определят време на нашествието през IV хил. пр. Хр.

Важното за изследването ни е, че мита за

Йо не влиза в противоречие с данните от археологията. Напротив, той ги осмисля, свързвайки ги ведно цяло, а това цяло – с халколитната култура Варна. И виждаме, че появата на металургията в Горен Египет при култура Негада II намира обяснение. А те пък го връщат към нов живот и позволяват да проследим събитията, последвали края на цивилизация Варна.

Така разбираме, че бягството на Йо е действително от времето на

„рогатите" кораби, което ще рече от халколита. Но от халколита при нилската култура, което ще рече от времето на културата Негада II. Това датиране е от основно за работата ни значение, тъй като то обяснява следите от влияние на културата Варна върху нилската култура. Най- важно в мита за Йо оценяваме автентичното описание на миграцията по море на халколитните „варненци" около 4350 г. пр. Хр. Придвижването първоначално е към източните му брегове и Кавказ, а след това към Егейско, Средиземно море, а от близкоизточното крайбрежие към Червено море, откъдето и към „изворите на Нил", т.е. около първия речен праг. Впечатление прави разминаването с цяло хилядолетие между напускащата Йо Варна и нейната поява в Египет. В случая обаче не става дума за грешка, а за продължителен процес, започнал с напускането на центъра Варна и пребиваването на емигрантите по различни чужди брегове и пристани, където са отсядали, а след време, след поколения, някои от потомците им се отправяли отново на път. Така след Кавказ, Пелопонес и Ливан, техни далечни потомци са проникнали в Червено море, а от него достигнали и Нил.

Излишно е да казвам, че тук изследваме един мит. Важното е, че анализът му ни предлага хипотезата, че той отразява факта на планираното напускане на морския център Варна. Това за основната маса население вероятно е било по суша, но за някои избрани негови обитатели е станало и по море, с кораби. Смятам, че напускането е било в резултат на заливането на крайбрежните селища от надигналото се ниво на морето около 4350 г. пр. Хр. Най-интересното е, че митът предлага маршрут, който илюстррира разпространението на високата халколитна култура на „варненци" и най-вече – това на металургията и на корабоплаването.

Дали митът засвидетелства развитието на металургията на всички посочени спирки от маршрута на Йо, тепърва ще трябва да се уверим. Надявам се все някой ден бъдещите археологически проучвания ще намерят отговора и на повдигнатия въпрос. На този етап за нас е важно да кажем, че всички приказки за „несъстоялата се цивилизация Варна" са толкова несъстоятелни, че натрупаните свидетелства за културно влияние на културата Варна върху нилската култура са напълно достатъчни, за да отхвърлят категорично стъкмения от Е. Черних етикет.

Досега изследователите ентусиасти предлагаха цяла поредица разнообразни аргументи за културно влияние на варненската халколитна култура върху културата по Нил. Те са обаче твърде общи и се свеждат до някои културни паралели. Лично аз съм склонен да приема, че митът за рогатата Йо, забягнала от Балканите и намерила покой при делтата на Нил, отразява събитията около напускането района на Варненския залив по море на халколитните варненци – следите, на чиито потомци археоложката Ана Радунчева откри край бреговете на Източното Средиземноморие и Близкия Изток. А митът за Йо позволява да продължим пътя им до Червено море и оттам – до Горен Египет и делтата на Нил.

Литература:

1. Радунчева, Ана. Праисторически богове и митове и връзката им с някои вярвания на древните гърци. – В: Год. На Департамент Археология – НБУ, Т.1, 1994, с.29-40; Радунчева, Ана. Разкопки и проучвания. – В: ИАИ, XXXII, 2003, с.75,80,91-92.
2. Димитров, Евгени. Глухите камъни.– В: Осем, бр. 2 (26), февруари, 2011, с.80.
3. Смоленов, Христо и Христо Михайлов. Тайното знание на Черноморската Атлантида. С., 2010, с.23-27,35-48,52-81,97-106.
4. Шкодров, Боно. Писмените знаци на българите. Варна, 2006, с.14-50.
5. Гайд, Стефан. Тракийското писмо – декодирано - I. С. 2006, с.37-65; Гайд, Стафан. Тракийското писмо – декодирано III. С., 2007, с.29-54,121- 153.
6. Радунчева, Ана. Скални светилища от каменномедната епоха в Родопите. – В: Ин-

тердисциплинарни изследвания, XV, 1988, с.92-93; Радунчева, Ана. Скални светилища от каменномедната епоха в Източните Родопи. – В: Интердисциплинарни изследвания XXVII, 1990, с.141-149; Радунчева, Ана. Скалното светилище до махала Босилково на с.Давидково, Смолянско. – В: АОР през 2007 г., с.95-98.
7. Попов, Светлозар. Корабоплаването в праисторията. Варна. 2018, с.45-78.
8. Кондратов, Александър. Адрес Лемурия. Варна, 1980, с.90-91,114- 115; Per Stonemyr Archeology & Conservation. The Paleolithic rock art in Wadi Abu Suberia, Egypt: Landscape, archeologyq threats and conservation. Posted on May 1. 2012. https://per- stonemyr.net /2012/05/01/the-paleolithic- rock-art-in-wadi-abu-subeira-egypt- landscape- archeology-threats-and-conservation
9. Gallagher, R. 2002. Cart Ruts and stone Circles: Azerbaijan International. http:// azer.com/ aiwed/ categories/magazine/ai_ folder/103_articl es/103_cart_ruts.html
10. Попов, Светлозар, с.173- 189.
11. Хаарман, Харалд. Загадката на Дунавската цивилизация. С., 2015, с.61.
12. Египетская мифология. МНМ, Т.1, с.420-427; Попов, Светлозар, 2018, с.47.
13. Осирис, МНМ. Т.2, с.-267. 14. Исида. МНМ. Т.1, с.568-570;
15. Йо. МНМ. Т.1, с.547; Эпаф. МНМ. Т.2, с.663.
16. Вълков, Детелин. Кой кой е в „Илиада” и „Одисея”, С., 1999, с.25-26,35-38.
17. Прометей. МНМ. Т.2, с.338.
18. Аргос. МНМ. Т.1, с.100.
19. Данчовъ, Никола и Иван Данчовъ. Българска енциклопедия. С., 1936. Пеласги, с.1195.
20. Динков, Божидар. Пеласгите, С., 1999, с.234-235.
21. Вълков, Детелин, с. 70-74
22. Попов, Светлозар, 2018, с.248- 265.
23. Попов, Светлозар, 2018, с.39- 41.
24. Попов, Светлозар. Една хипотеза относно предназначението на гроб № 36 от некропола Варна I. Научна конференция „Културното наследство на Варна и Черноморския регион. Съюз на учените – Варна, Варна, 27.09.2019, Известия на СУ, с.11-22
25. Славчев, Владимир. Варненският некропол е по-стар от предполаганото. Интервю в Радио Варна, 30. 01. 2018.
26. Радунчева, Ана. Разкопки и проучвания. – В: ИАИ, XXXIX, 2003, с. 27. Гайд, Стефан. 2007, с.100- 107; Попов, Светлозар. 2018, с.9-18.
28. Хаарман, Харалд., 2015, с.175-176;
29. Топалов, Ставри. Принос към проучване на двойните брадви от земите на североизточната част на Балканския полуостров в периода от VI хил.пр.н.е. до I хил.пр.н.е., С., 2017, с.4-13,42,44-49,56-58.

За контакти:
Д-р Светлозар Попов
GSM: 0886187176
E-mail: sv_popov@abv.bg

ТВОРЧЕСКИ ПРОЦЕСИ ПРИ СЪЗДАВАНЕТО НА „КОНДИКА НА ГРАД ВАРНА“

Николай Савов

Това, което ме накара да се захвана с писането на тази книга, е едно откритие, което вероятно много други хора много преди мен са правили, но за мен беше ново, неочаквано и крайно демобилизиращо. А то е, че Историята, в която толкова вярвах и на която толкова разчитах, не е наука. Тя е разказ. Но не и наука. Много от вас го знаят. Дали този разказ ще бъде написан преди хилядолетия на медни листи, скрити в някоя пещера, или на камък върху римска триумфална арка, или на хартия в някой български манастир, разказът си е разказ. Той може да бъде променен, интерпретиран или просто да изчезне и да отнесе в небитието своята информация. Зад себе си ще остави проблем на всички следващи поколения, а именно оскъдните следи, които поколенията ще чоплят и ще бършат, за да научат повече за времето, в което тях ги е нямало, за своите предци, а оттам и за себе си.

Това откритие ме накара да се съмнявам във всеки разказ, наречен история. Накара ме да търся най-сбитата и най-вярна форма на целия разказ. И аз имах конкретен повод за това. Когато през 1999 г. започнах работа в Дирекция „Култура“ на Община Варна и когато на 3-ти март трябваше да кажа няколко думи пред вестниците за паметниците, изградени по повод на Освобождението на България, аз бях смаян от пълното непознаване на историята на тези няколко малки, но важни за града ни паметници. Въпреки изобилието на българо-съветски дружества, никой не знаеше кой, кога и как е изградил тези паметници, какво пише на тях, кои са хората, чиито имена са изписани на гърбовете на паметниците. Започнах да проучвам всичко, свързано с войната, отправих запитване в Петербург, от където ми изпратиха пълен списък на руските паметници в България, изпратиха ми дати, свързани с Варна, с имена на селища около Варна и тях-

ната пълнота и важност ме потресоха. Защото представляваха изчезваща в нищото истинска, автентична част от варненското минало. Тогава за първи път реших, че нямам право да оставя тази страница да се затвори непрочетена, непреписана и неразказана, проучих много руски и български, турски и гръцки документи и се получи достатъчно материал за една книга, която издадох и която нарекох „Руските паметници във Варна“. Ползата от тази книга за града се оказа съществена, но за мен тя се оказа важна най-вече заради изобилието от автентични данни и дати, половината от които останаха извън книгата. Тези автентични дан-

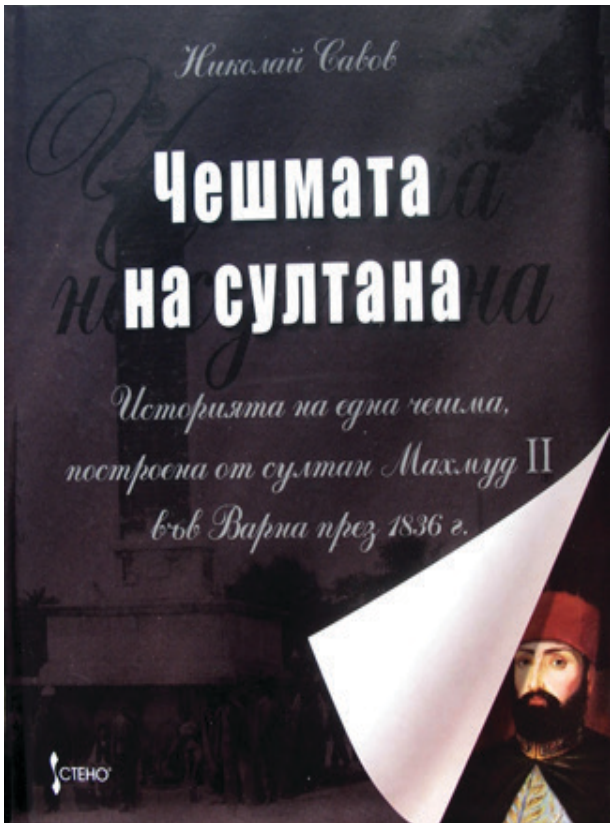

ни и дати аз подредих и съхраних, без да имам ясни намерения за тях.

Точно когато книгата за руските паметници излезе от печат, скулпторът Евгени Баръмов започна да прави бюст паметник на Захари Стоянов, който трябваше да бъде експониран в Алеята на Възраждането. По този повод трябваше да се изяснят някои моменти от статута на Алеята, редът, по който са поставяни другите паметници, тяхната история и тяхното бъдеще. И тук темата беше затлачена, никой не беше подредил историите на паметниците в Алеята, липсваше книга за тези паметници, аз имах нужда от такава книга, имах нужда да я прочета, затова седнах, написах я и я прочетох. В тази книга, която нарекох „Паметниците на Варна“, описах историите на всички известни, съществуващи, сложени и премахнати паметници от III век до сега. На всички. Без да насочвам мисълта към политическите нюанси в тяхното съществуване, без да посочвам кой е фашист, кой – комунист и кой – патриот. Техните истории бяха толкова интересни, толкова занимателни, че ми отне повече от година, докато открия и разкажа историите на хората, свързани с тези паметници. На тези три категории хора – организаторите на изграждането и откриването на паметника, на художниците и скулпторите на творбите и накрая на хората, финансирали изграждането на паметника. Тъй като си дадох сметка, че тези истории ще имат все по-голямо значение за бъдещето на града ни, събрах максимално информация за посочените категории хора и най-важното – щателно проверявах датите, на които са се състояли съответните събития. Освен това оформих книгата така, че да бъде в художествените изисквания на XXI век, да бъде прегледна и най-вече да не бъде скучна.

Приятно изненадан открих, че явлението „паметник“ е свършило добра работа – направило е дълбок разрез на миналото на моя град, докарало ми е и много информация, припомнило ми е забравени имена и дати. Които също събрах и подредих в очакване сами да кажат кога и как да бъдат използвани.

Натрапчиво и многократно, докато описвах варненските паметници през вековете, не

спирах да мисля за единствения за 500 години по-голям и впечатляващ паметник-чешма, изграден във Варна от османската власт. Неговата история влезе в книгата за паметниците, но в един далеч не толкова пълен и интригуващ вариант. Единствено от любопитство започнах да се интересувам от всичко, казано и писано за чешмата, докато един ден събрах всичко, което имам и хванах пътя за Истанбул. Там се срещнах с турски историци от Топкапъ сарай, с преводачи от османотурски език, със служители на Музея на калиграфията. Преживяването беше забележително, не само заради подчертано радушното отношение, с което ме посрещаха навсякъде, но и защото тук попаднах на факти, имена и дати, на непознати части от миналото на Варна. Така написах книгата „Чешмата на султана“ и знам, че с нея запълних сериозен вакуум в голямата и безкрайна приказка, каквато представлява историята на град Варна. Имената, които открих, датите, които си записах, и странните събития от онова време бяха добавени към събраните имена и дати от другите две книги.

За мен беше велико приключение да направя проучване и разказ за събитията в живота на един варненски род, чието начало поставил малко след Освобождението един млад и амбициозен поручик, участник във всички войни за обединението на страната, носител на всички военни ордени от онова време, бъдещият полковник Дръжков. След като се запознах със семейните архиви, останали у дома на наследниците на полковника, аз отидох във Военно-историческия архив в Търново, където поисках архивите на няколкото полка, в които е служил полковникът. Бях смаян от това, което видях. Особено от архивите на варненския Осми пехотен приморски полк, в които открих колко сензационно важен и мащабен в рамките на Трета армия е бил нашият полк. Той всъщност е решил победата при Сливница по време на Сръбско-българската война, той е разбил турската Втора низамска дивизия в Лозенградската настъпателна операция в боевете край Селиолу, без него не би била възможна победата на българската армия в боевете на 6 и 7 септември 1916 г. край Добрич. Гледах

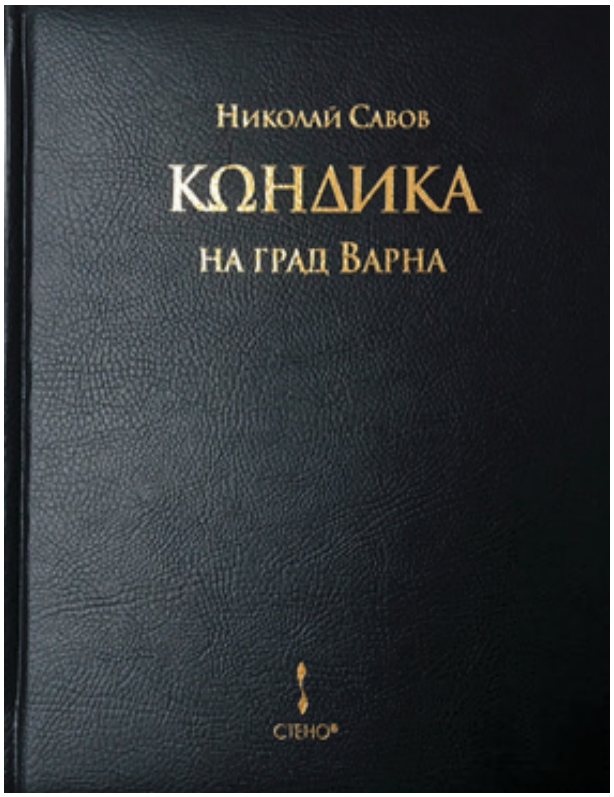

дневници, писма, фотографии, преписвах факти и дати и така написах книгата „Сабята на полковник Дръжков“. А фактите и датите изсипах в онази Видрица, в онази кошница с факти, дати и истории, която започна да добива вид на доста подреден дневник, да добива вид на история, аромат на Кондика.

Ще кажа отново онова, което казах в началото – че за това обичам историята, защото тя не е наука, а разказ, крехък и чувствителен разказ, който обаче има нужда от подход, от доверие и от много, много източници. Смятам, че такива източници на информация за историята на всеки град или държава е всеки човек, който обитава този град или държава. Всеки човек може да снабдява с информация своите съграждани, музеите на своя град, библиотеките и архивите, да ги снабдява все едно с какво – с устни разкази, със стари тетрадки със спомени, фотографии на деди и прадеди, стари вестници. В случая аз събрах където каквито дати и събития свързани с град Варна заставаха пред очите ми, подредих ги, пак ги проверих, дадох ги на редактор, на коректор, на издател, събрах пари за тяхното отпечатване и ги издадох под название „Кондика на град Варна“. Аз не съм избирал това име. То само излезе, само се предложи и аз много го одобрих.

Съвсем накратко така написах Кондиката на град Варна. Самото писане представляваше едно дълго питане дали ще се получи полезна книга, но виждам, че книгата наистина върши работа и това ме удовлетворява напълно.

Контакти:
Николай Савов
e-mail: savovniki@gmail.com